

Szépirodalom

Borsodi L. László: Mielőtt a szellők	5
Zalán Tibor versei	9
Mesterházy Balázs: A Mediterrán-állandó	12
Kürti László: Kőrös	13
Tamás Dénes: Újjászületés	15
Oláh András versei	17
Vörös István: Titokban Prágában, avagy kedv a tudathasadáshoz	19
Kovács Attila György: A körülmények ismeretében	30
Vajda Anna Noémi: Torzó	38
Újlaki-Nagy Júlia versei	44
Botár Emőke: Valami madár	51
Fehér Imola: Felejtő	53
Ferencz Imre: Amíg még tart	55
Benyó Tamás versei	58
Nagy Koppány Zsolt versei	59
Szabó-Siklódi Lia: Bumbuli Rózsi	63
Bakoss Géza: Három generáció	73
Horváth Ildikó rövidprózái	78
Nádasi Krisztina: Csemete	85

Ködoszlás

Cserey Zoltán: Uzon – egy háromszéki faluközösség küzdelmes múltja a fejlődés és felemelkedés útján (I. rész)	91
--	----

Ujjenyomat

Komán János: A marosugrai Haller Gábor, Montesquieu főművének fordítója	128
--	-----

Irattár

Veress Gyöngyvér: Liszt Ferenc, a művész és mentor	149
--	-----

Szemle

Borcsa János: Művészetbe épült élet (Tompá Andrea: <i>Sokszor nem halunk meg</i>)	159
Hegedűs Imre János: Galagonyabokor árnyékában (Lokodi Imre: <i>Ölelni galagonyát</i>)	170
Böjthe Pál: A tárgyilagosság versei (Cseh Katalin: <i>Öröknyár</i>)	176
Előfizetők névsora	180

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: Magyarosi Sándor (sandormagyarosi@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
MENEDZSER: Mihály Gergő (gergomihaly80@gmail.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Léstyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Máthé Zsejke (zsejkemathe@gmail.com)
KÖNYVELŐ: Nagy Csilla (harmatcsepp.nagy@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSÁK: Lakatos Mihály, Lőrincz György,
Lövetei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánczos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Alutus Nyomda, Csíkszereda
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron igazgató

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266–311 775, (004)0266–311 026 (fax), (004)0746–195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: egy évre 90,00 lej
Külföldieknek: egy évre 96,00 lej (7800 Ft / 30 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:

Máthé Zsejke – Editura Harghita, Pf. 149
Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RON
Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita
RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR
RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita
SWIFTCOD: RNCBROBU

Borsodi L. László

MIELŐTT A SZELLŐK

*„akár a balzsamágyság,
amelyek illatos füveket teremnek”
(Énekek éneke 5,13)*

ELSŐ ÉNEK

Nem csatangolsz más nyájak után,
többé nem őrzöd mások szőlőjét,
ma már a saját gidáidat terelgeted,
a magad szőlőjét vigyázod hajnaltól estig.
Szemedből fecskék röppennek tova,
és minden tavasszal visszaszállnak.
Finom arcodat felém fordítod,
illatod orromba, ízéd számba költözik.
Kezünk összefonódik, mint az indák,
jöhet éjszaka, eső, villámlás, földrengés,
egymásnak adjuk s betöltjük hiányaink.

MÁSODIK ÉNEK

Ülünk a forró fák alatt, ülünk csendesen.
A múltadban jársz, a múltamban járok,
de nem szakítunk egymás fájáról,
megvárjuk, míg jelenünk összeér.
És akkor előbb a tekintetünk kezd keresni,
majd lassan elindul egymás felé a kezünk.
Árnyékot találunk magunknak egymásban,
hozzánk szelídülnek kölcsönvett szavak.
Nem hagyjuk, megzavarjanak szarvasok,
rókák, medvék, föld alól istenek,
s útra kelünk, mielőtt a szellők feltámadnak.

HARMADIK ÉNEK

Hajnal van. Alszik. Ki tudja, merre jár.
Gazellák, erdők, kék ég, ne ébresszétek fel!
Fel ne ébresszétek, hagyjátok aludni,
fák között csatangolni, tengervízben úszni!
Hagyjátok, álmában forduljon felém,
hallgathassam, ahogy a szíve dobog,
érezhessem, ahogy lélegzése ki-be árad,
láthassam, ahogy nyelvével száját érinti,
és onnan, ahol csak ő van, rám mosolyog.
Hagyjátok, én űzhessem el tőle rémeit,
s ne nézzetek oda, amikor ráborulok.

NEGYEDIK ÉNEK

Szemeid, mint a fecskék röpte,
mosolyod, ahogy csivitelnek,
hajad, akár a vízesés,
fogaid gyémánt, spinel, topáz,
ajkaid karmazsinnyílás,
szád szamóca, málna, áfonya,
füled tölcserjázmin,
nyakad csipkézett torony,
melled ikerhalmok, őzgidák,
hasad völgy, mindenhol virág, virág,
öled barlang csermellyel, patakkal,
lábad ösvény, mely végtelenbe visz,
ahol nincs árnyék, homok, kő,
csak a nagy kék, csak a Nap, a tenger,
csak balzsam, mirha, tömjén és áloé.

ÖTÖDIK ÉNEK

Lógott rajtam ing, kabát, elnyűttem több pár cipőt,
gyűrött volt testem, lelkem, mire ajtódra rátaláltam.
De amikor finom kezeddel elfordítottad a kulcsot,

és én halkan beléptem, nem kérdezted, merre jártam,
milyen volt befalazott városban tengődni évekig,
miért verték véresre arcomat az örök a kapuknál.
Csak némán a konyhádba, a szobádba tereltél,
rám néztél, és én mindent, mindent feledtem.
Csak feküdtünk bársonyos lámpafényben,
várva, összeérjen, mi külön-külön élhetetlen,
és illatoddal – mint virágok a fákat – betakartál.

HATODIK ÉNEK

Olyan vagy, mint egy elzárt kert,
hol sűrű lombok hajolnak a patakra,
a hegehupák hajlatai titkok tudói,
hajtásaiddal nem tud betelni a szem,
a fű között alma, körte, szilva, barack,
az eper, a málna végigcsorog dombjaidon,
az árnyékos bokrok csigák szállása,
földedben erecskék cikáznak hangtalan.
Olyan vagy, mint lepecsételt forrás,
melyben megszűnik a közel, a távol,
hozzá hajolok, és magába húz, mélyébe zár.

HETEDIK ÉNEK

Hallgat a fákon az eper,
a bokrokon az áfonya,
a szellő szelíden szöszmötöl,
a fűben csigák száguldanak,
a madarak röpte égbe simul.
Ahogy a délután a kerten,
végignyúlsz te is a napágyon.
Illatok zsongják körül testedet,
szép árnyékod mozdulatlan,
akár a diók fent a magasban.
Öledből szilvákat szemelgetek.

NYOLCADIK ÉNEK

Te lettél utcám, kertem, házam,
én építettem föléd tetőt.
Házad lettem, otthonod,
te emeltél bennem lépcsőt,
világokra nyitottál ablakot.
A nagy kék hullámszik előttünk,
nem engedünk partot a szemhatárnak.
Messze járnak cápák, bálnák,
csak a delfinek üzennek nekünk.
Bort kortyolgatunk, illatod fahéj,
ízéd szőlő, gránátalma, méz,
tapintásod... balzsamos szavak...
A delfineknek így felelünk.

Vendégének

Szép vagy, szerelmem, elbájolóan szép!
Olyan vagyok, mint a völgyek lilioma.
Támadj fel, északi szél, siess, déli szél!
Járd át kertemet, hadd szálljon illata!
Akkor eljön kedvesem a kertjébe,
hogy élvezze pompás gyümölcsseit!
Kedvesem benyújtotta kezét a nyíláson,
erre megremegett a bensőm.
Ki az, aki úgy ragyog, mint a hajnal pírja,
ki az, ki olyan szép, mint a telihold?
A diófásba mentem, hogy megnézzem,
fakad-e élet a völgynek aljában,
hogy lássam, kihajtottak-e a szőlők,
s virágba borultak-e a gránátalmafák.
Illatot árasztanak a szerelem almái,
sok pompás gyümölcs hever ajtónk előtt.
Frisset is, régit is tettem el neked,
és fűszerezett borral is kényeztetlek.
Mert olyan a szenvedély, mint az alvilág.
És mint a halál, olyan erős a szerelem.

Zalán Tibor

BALATONI DELFINEK

A lépésekre emlékezett meg arra hogy úgy
volt ott nem érkezett meg Hogy a lépések egyre
csak távolodtak a kastély ősz folyosóin Rossz
kedvét a Rókarántón derítette ahonnan
a vízre látott A kápolna előtt mandulát
gyűjtött Nézte a delfineket a hullámokon
Balatoni delfinek Ifjúság paripái

Ifjúság paripái balatoni delfinek
hullámok között Nézi őket Mandulát gyűjtött
A kápolnától a vízre látott Derítették
kedvét a Rókarántón a tünődés percei
A kastély kihalt folyosóin csak távolodtak
a léptek Ott volt vagy nem érkezett meg valaki
Emlékezett a lépésekre Meg arra hogy nem

INGERNET

A víz akár a tolakodó literárotok
befolyik minden résen Koncra húsrá éhesen
Az égi falatokat kéri az angyaloktól
Türelmesen hallgatja ahogy a víz elmotoz
A laptop képernyője elsötétül egy idő
után Cigarettaért nyúl Elázott a lucskos
éjszakai esők verdeső pocsolyáiban

Az éjszakai esők verdeső hullámai
eláztatják teraszasztalon a cigarettát
A laptop monitorja után nyúl sötét arccal
vakon motoz a türelmetlen sötét vizek közt

Az égi falatok nem érkeznek meg Angyalok
keringenek Húst kérincselnek Koncra éhesek
Réseken át víz s tolakodó literátorok

HÉTKÖZNAPI CIRKUSZ

Nézi a bohócot ahogy vörös tunikában
ágál a színpadokon A szabadságolt szolgálak
hosszú nyelvű lakájok ilyenek Jól ismeri
őket Az örültekben ennél több a méltóság
és a szeretet Utóbbit nem ismeri Minek
Jókedvűen tapos lelkeken jobbra érdemes
testeken Mások pusztulása neki az öröm

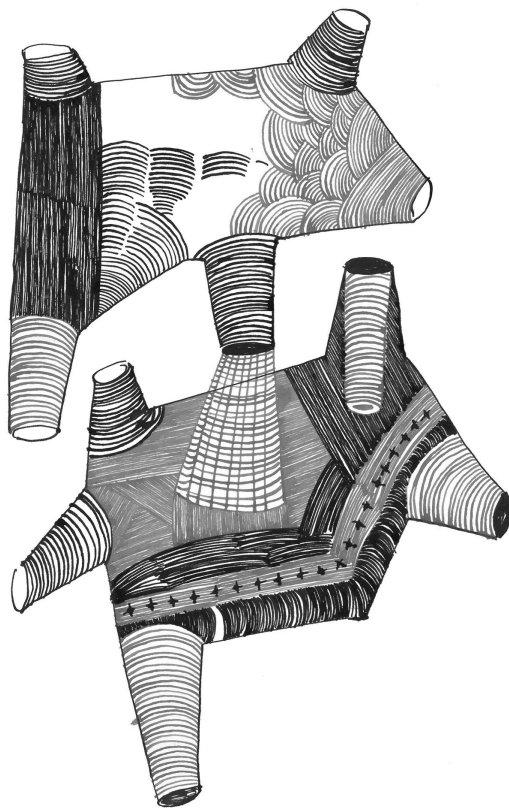
Neki az öröm mások pusztulása Testeken
szerez érdemeket Jókedvvel tapos lelkeken
Minek ismerni ez utóbbit Minek szeretet
Az örültekben ennél több a méltóság Őket
a tűnődő alak jól ismeri Lakájok és
szabadságolt szolgálak ágálnak így A színpadon
vörös tunikában a bohóc Nézi Sajnálja

REMÉNYI

Ezt elkapkodtad mormogja maga elé És egy
káromkodást is elnyom Nem megyünk hát Murterre
együtt Betinában nyilván ott volna a kocsma
ahol De nélküled már nem találom meg legyint
türelmetlenül Mintha csak beszélne Mintha
lehetne válasz A Régi Mozgó Meg a Göncöl
szekér Ő a bakján Csak lassan Felszállok én is

Majd felszállok én is morogja türelmetlenül
Csillaglovakat hajt a régi mozgóvilágos

Mintha beszélne hozzá Mintha lenne még válasz
De nélküle nem találja majd a betinai
kocsmát Nyilván ott van pedig Hát semmi sem lesz ott
ezután Ugyanott Nem megyünk majd Murterre hogy
együtt lovagoljuk meg a kőkrokodilusokat

Mesterházy Balázs

A MEDITERRÁN-ÁLLANDÓ

Váratlanul kezdett fújni a *forró déli szél*. Kimozdított, megbontott, szívben vihar. Egyik oldalán vöröslő 'o' betűk, csorog a nap, vibrál a gyilkoló hőség, másik oldalán lágyan lepedő, kék, gömbölyded galambszürke és fehér, akár a kiszáradt kövek. Az 'i' visszafogottan piros, akár a világítótorony teste a kikötő bejáratánál. Fáj a fejem, fulladok, lüktetek, ilyenkor döntenem sem tudok a semmiről,

amíg csak meg nem indulok lefelé, délnek.

A minden nincsen magasan, csak kinyújtom érte a kezemet. Markolom, simítom a tengert, a napot, magamra húzom a csillagos eget, számolom a hullámverést a vízmarta sziklák alatt. Isten csak az örökkéhez kellene, bár a mindenben talán még az is benne van. Ha pedig mégsem, akkor nem is olyan fontos. Azt játszom, halandó vagyok, lubickolok a végesség közepén.

Fenyvesektől illatozó partok, tülevél, kéreg és gyanta. Súlyos, lebegő tömeg, monoton szimfónia, önálló élőlény. A tengert sem éreztük, a fény elakadt a lüktető, hangos masszában. A víz aztán hirtelen került elénk, sziklacsipke, sónehéz levegővétél, megszokhatatlan sok. És a kabócák hada ott dübörgött a hátunkban.

Mielőtt a fedélzetre lépsz, még utoljára megcsókollak. Már a nyílt vízen járunk, istenem, mióta nem látni már a partot, de én még mindig érzem az ízét a csóknak. Órák óta elmentél. De nem tudok mozdulni, a napnak, azzal, hogy kifutott a hajód, úgymint vége van. Csak

a mólóra tudok gondolni. Ahol elengedted. És ahová boldogan dobom majd ki a kötelet néhány hónap múlva, messziről látom már, ahogyan

fújja a hajadat a szél. Félek. Hogy mi lesz az, ami majd visszatér veled.

Kürti László

KÓRIS

1.

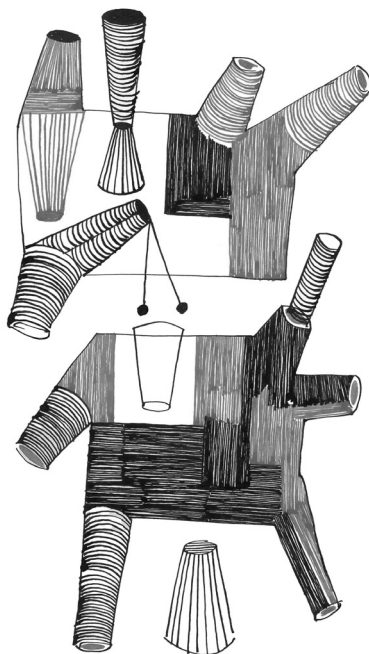
pont úgy fojtogat, ahogy a kertedet,
az édent. mint az a kurva borostyán
a kőrisfádat. ha elalszom, nem kapok
levegőt, de a félsztől maradni ébren,
tán még nagyobb szégyen. rest vagyok,
tunya, mozdulatlan tűröm a tekeredő
hideg testet a kérgen. magamra vettem,
amit sohasem kellett volna. mostantól
más baját lássa el valaki más. nem nevetek,
de mintha egy véletlen kéz csiklandozna.
téli fákön örökzöld, parazita kúszónövény.
volt, mikor suddogástól két lábbal
gyökereztem én is a földbe. Istenem,
hol voltál, vagy miért nem rúgtál bokán,
ordítottál a fülemben?

2.

Lázár Lacira gondolok, meg a kőrisére.
fuldokoló kertjére, amiben az a fa éppen én
vagyok. de mit keresek mások kertjében
évről évre? miért nem mint gyümölcs estem
gondos asszonyok ölébe? tavaszodik Lövetei
kertje, mégis napos tavaszban a harag
vicsorog. roppannak télből vissza nem érkező
elszáradt lombkarok. örökzöld bűn, borostyán,
soha nem alvó rettegés. hazudni bosszú,
de szeretni így sem kevés.

3.

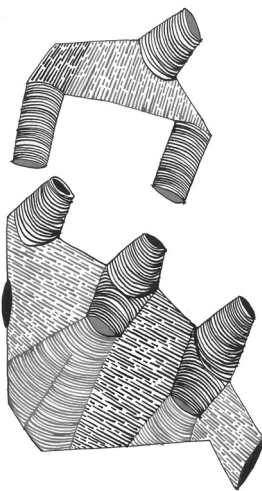
legyőzhetetlennek láttalak, Uram, akár
dombtetőkön szigorú méneket. kusza
sörények lobogtak, mint tépett kőrisek
nyakán a borostyán. mének névtelen
csikajaira gondolok, sárga cserép-
csengőkre, újra sárló kancákra, nyitva
felejtett, összetaposott kertedre.
paták cuppanása, szügyig gázoló tavaszok.
tőben levágott sörények sercenése,
ahol már sem nyak, sem fa, sem lovász,
de épp gondos kertészed vagyok.

Tamás Dénes
ÚJJÁSZÜLETÉS

nappal, tizenkét óra, kilenc perc,
napverte út,
hirtelen kések nyílnak az égben,
felismerhetetlenül lecsapnak,
beszakadó szaruhártya a szemben,
már nem lehet kifelé figyelni,
belül kezd tömörödni valami,
míg kívül lobog, lángol, ég,
szinte letépi bal kezem,
de belül folytatódik a leválás,
kásás hús a szilvamagról,
elemi, a verdeső csontokból felszakadozó akarat,
hogy itt világosan kell beszélni,
a fájdalomörjögésen minél pontosabban átpréselni azt, ami van,
mert csak az tarthat meg,
mindig az tartott meg,
és mindent megköszönni,
a végén úgyis csak a köszönet marad,
„Kritón, Aszklépiosznak kakassal tartozunk: adjátok meg neki”,
vajon tényleg gyógyulás lenne a halál?
borostás kerubok hajlongnak fölöttem,
négyfelé tekintő arcuk talán befogja a felrobbant teret,
csupa értelmes, izzó mozdulat,
segíteni akarnak,
én is segíteni akarok rajtuk,
ne maradjon viszonzatlanul hátra semmi,
lenge takaróval betakarom létezésem,
hogy mindenkinek könnyebb legyen,
„kérem, fogjanak le, mert vergődni fogok”,
mintha nem is rám tartozna, ami történik,
a megoldás,
a szabadulás,

a túlélés,
kívül van rajtam,
hatalmas szívem a testem mellett veri szörcsögő, akadozó ritmusait,
minden ezen a szíven nyugszik,
összehúzódás, elernyedés,
összehúzódás, elernyedés,
a mag van elmozdulásban,
szinte átszakítja az égő húst,
ennyire nem lehet egyszerű minden,
mert nincs hová átjutni,
nincs semmi a sötétben,
csak ez az örökös sürgölődés, hajladozás a simogató derengésben,
fényölelés, fényharapás, fényokádás,
veszett dárda nyársal fel belülről,
átszakad, füstöl a hús,
a mag kitör,
a halál udvariasan kitessékel,
felmagzottam,
ó, jaj, felmagzottam

Oláh András

[ELLENED SZÓLTAM]

ellened szóltam
perlekedésre kényszerítettelek
megfelelni igyekeztünk
vagy kibicelni éppen
szelídebben mint az
otthontalanok
lemoshatatlan vádak nyomán
féltékeny pletyka
vette kezdetét
ráment a nyár
pedig csak a szavakat
kutattuk
s azt hogy mi ölte
meg a fényeket
vakon játszanak a felhők
nem történt semmi
csak összement picit
a könnytelen tavaszi alkonyat

ELFÉRNÉNK

mióta saját Bermuda-háromszögünkre
rábukkantam nem vagyunk sehol...
eltűntek a tájékozási pontok elfogytak
a képmutató életjelek összezsugorodtunk
felszívódtunk felemésztődtünk egymás
bugyraiban... amit mondasz már nem lehet
lefordítani nincs hozzád szótár nincs ölelés
pedig még elférnék a kávéscsészédben

s talán a szívedben is – ahogy elfértél te is
a sátramban azon a Tisza-sírató éjszakán

SZÍNEKÉRT KÖNYÖRGÖTT

József színekért könyörgött
hogy iszapba süllyeszthesse
depressziót
hisz már hajléktalanok sem
húzódnak meg ebben a beteges
természetű parkban
oltalom után sikolt
a meggörnyedt fűz a kifícamodott
lábú pad és minden zug
minden repedés
a szavak is megtagadják egymást
mintha csak könyörgésből
fakadna boldogság
tétován számolgatja
a tegnapok kiselejtezett árukészletét
az ellentmondásokat
silabizálja az elmosódott
címjegyzékét
hogy aztán vitorlát férceljen
és Mária után hajózzon
a szétporló időkben

Vörös István

TITOKBAN PRÁGÁBAN,
AVAGY KEDV A TUDATHASADÁSHOZ

S okan kinevetnek, hogy olyan elavult eszközöket használok, mint amilyen a mobiltelefon, és megdöbbennek, hogy hajlandó vagyok írásos üzeneteket is elolvasni, amelyek a telefonon érkeznek. De én sose bántam meg hagyományőrző konzervatívizmusomat, mert valahogy bízom a hagyomány őrzésében, és az utóbbi időben ez a bizalmam mintha vissza is igazolódott volna. Azon azért meglepődtem, mikor a következő üzenetet kaptam e régimódi eszközön, tehát leírva. Láthatóan, nem hallhatóan, pedig a mai világ mintha mindenre vak lenne, ami látható, bár arra is elég süket, ami hallható:

Kedves Péter! Mesés Csilla azt mondta, hogy látott ma itt Prágában egy Hozzád nagyon hasonló illetőt, aki almát evett a Jízdárna környékén. Ebből a mínuszos tében almát evésről rögtön nagyon hihetőnek tűnt, hogy komolyan Téged láthatott! Ha itt vagy Prágában, és ráérsz szombat délelőtt, 10:30-tól a Veletržníben leszünk Csillával, a Lázadó galambok c. kiállításon. Vicces lenne összefutni! Sok puszi, Pálma.

Azonnal válaszoltam, mégpedig az igazsághoz híven, ha egyáltalán van igazság és van hűség: Jó volna, de nem én voltam. Üdv mindketőtöknek a tartományi székvárosból.

Ezzel természetesen vagy sajna egyáltalán nem ért véget az ügy. Szombat délután ugyanis megint SMS-t kaptam, beérkezésének hangja megzavarta a gitárgyakorlásomat, melybe boldogan belemerültem, mert készültem a váratlanul fölkinált jövő heti koncertre. Az SMS-ben a következő állt:

Kedves Péter! Nagyon meglepődtünk, de annál jobban örültünk, hogy a találkozón mégis ott voltál. Most már csak arra lennénk kíváncsiak, ott vagy-e a tartományi székvárosban is, mert erre a kérdésre személyesen semmiképp nem akartál felelni, azt mondtad, hogy majd telefonon. Amiből kitetszik, tudtál eme levélváltásunkról. Pálmus.

Számonkérő volt a hang, de mégis személyes, talán túlságosan személyes. Hosszú az üzenet, de még hosszabb a megdöbbenés, amit

keltett. Hiszen pontosan tudtam, hogy az elmúlt pár napban nem jártam Prágában. Bármennyire is vonzó volt régi tanítványom üzenete, nem pattantam vonatra, nem szálltam át a fővárosban a nemzetközire, hogy a megbeszélte találkozón ott legyek, amihez különben nagy kedvem lett volna.

Nem voltam ott, de ezek szerint mégis ott voltam. Ha ott vagyok valahol és mégsem tudok róla, akkor valamilyen egyensúly durván felborult. Nem is tudom, hogy az idő zökkenett-e ki, vagy a tér gyűrődött-e fel ezen a kicsi földnyi helyen, úgy, ahogy csak a világűr százezer fényévnyi távolságaiban tud. Vagy esetleg újfajta lélektan lépett életbe, átformálva magát a lelket is? Átformálva és kettészakadásra képessé téve. Bár tanítványaim nem egy lélekkel találkoztak Prágában, volt annak teste is, és ezt a testet voltak hajlandók velem összekeverni, ámde meglehet, hogy nem összekeverték, hanem ő keveredett össze velem, majd szakadt ki belőlem, mint egy fiók-galaxis a nagy galaxisból, anélkül, hogy tudtam volna róla. Talán a szaporodás új módját találtuk föl, nem kötődik a nemi aktus meglehetősen durva és állati formájához, osztódásnak is mondhatnánk, bimbózásnak, hasadásnak. De nem a tudatom hasadt meg, hanem a fizikai létem. Amitől persze az embernek kedve lenne egy jó kis tudathasadásra is. Ki ez a másik én? Azonnal válaszoltam tanítványaim levelére:

Lesz még újabb találkozótok velem? Ha igen, kérek, ne engedjétek szem elől. Ne engedjétek el azt az embert szem elől, akiről azt hiszitek, hogy én vagyok! Én tudom, hogy nem én vagyok, de rettegek attól, hogy mégis. Néha hinni is merek benne: ám akkor újra kell értékelni a világ minden törvényét! Az emberi társadalom ettől kezdve másfelé fog menni, mert másmilyen lesz az élet. Vagyis alighanem már másmilyen, ha nem pusztán ugratásról van szó.

Ami a legjobban aggasztott és meglepett az egészben, az az volt, hogy ő, ez a másik én, tudja, hogy mit írok a levelemben, talán azt is, hogy mit gondolok, vagyis akkor ő mégiscsak én. Viszont nekem sejtelmem sincs arról, hogy ő mit tesz, gondol, akar. Vagyis akkor én mégsem vagyok ő. Meglehet, nem gondol semmit, egy sima 3D-s print rólam. De arról még nem halottam, hogy ezek a másolatok már életképesek is. Vagy legalábbis látvány- és helyzetképesek, helyettesíthetik a valódi embert. Bár, hogy én mitől lennék valódi ember, azon is elgondolkodtam. Ha én nem vagyok az, ha én sem, ha a hozzám hasonlók mind

nem, akkor ki a valódi? És ha senki, akkor ezek a senkik, ezek a másolat-emberek miféle másolat-életet élnek? És miért érdemes ezeket a másolatokat újra lemásolni? Az SMS-ben, amit tanítványaimnak írtam válaszként persze mást kérdeztem:

Meg tudjátok mondani milyen almát evett?

Starkingot, érkezett azonnal a válasz. Végleg megbizonyosodtam arról, hogy akit Prágában láttak, az nem én vagyok, mert ez az egyetlen almafajta, amelyet szívből gyűlölök. Vagy esetleg a másolat ennyire pontatlan? Az almaevésről ismertek föl, hiszen ki az, aki hidegben almát enne, kérdezték, és az én nevem volt a felelet. De azt nem kérdezték, hogy milyen almát ennék, mert ez részletkérdésnek tűnt, pedig az igazság ördöge a részletekben lakik. Nos, én jonatánt ennék, nem ennék golden almát sem, de szívesen ennék nyári almát, ám ebben a mai áldatlan fél-hidegben nyári almához éppolyan lehetetlen jutni, mint szalmakörtéhez.

Úgy döntöttem, hogy lemondok a koncertemet, és azonnal kirohanok magam után Prágába, hátha meg tudom még állítani a hasonmásomat, vagy bebizonyítani, hogy nem is az, nem az én másom. Az én másom én vagyok, ha más nem is. Most legalább lett valami biztos képem arról, ki vagyok én, saját bizonytalanságom végre formát nyert. És ez is valami.

Miközben mindezen járattam a fejemet, kedvenc háziállatom, a megégett, fémtollú galamb ott sertepertélt körülöttem, amikor pedig a döntésemet is meghoztam, tőle szokatlan módon felugrott az ölembe. Turbékolt, ahogy a macska szokott dorombolni. Meg akart nyugtatni, vagy jobb belátásra akart téríteni?

Nem engedtem az érzelmi zsarolásának. Berohantam a városházára, hogy a koncert elhalasztását kérjem, de már a portán olyan kitörő örömmel fogadtak, aztán ugyanolyan elánnal mutatták be a termet, ahol a koncert lesz, hogy végül is nem szántam rá magam az elutasításra. Már csak azért sem, mert valami összezavart. Ugyanis a koncert-terem teljesen ismeretlennek tűnt számomra. Pedig elég régen és elég jól ismerem a városházánkat. Évek óta élek ebben a városban, ha életnek lehet ezt nevezni. Meg éveknek azt a szétfolyó időt, amit itt töltöttem. Sokszor megfordultam a polgármesteri hivatal épületében, koncerteztem is ott nemegyszer. Amikor aztán betiltották a zenét, sokáig az épület portása lehettem, miközben föl-följártam a fővárosba

tanítani. Bár egy idő múlva már tanítani se taníthattam, mint azt már meséltem, ha emlékeznek, és akkor az egyetem portásnője által biztosított kis zugban aludtam fönt, hogy itt lent aztán a portásfülkében folytassam a következő estén. Nemegyszer részese voltam az épület karbantartásának is. Kis, görgős kocsin hordtam körbe a vizet, mellyel a régimódi radiátorokon töltöttem föl a párologtató edényeket. Minden termet ismertem, de ezt nem. Itt nem jártam egyszer sem, soha ilyen terem nem volt az épületben. Ugyanakkor új épületszárny sem épült az utóbbi időben hozzá.

Ez tulajdonképpen miféle terem? – kérdeztem a két, számomra ismeretlen embertől, akik bevezettek ide.

A város ötszáz éves koncertterme. Vagyis hát, volt ez kocsmá is – a városháza legfontosabb szolgáltatása. Titkos fogadások helyszíne. Alighanem maga se ismeri, kedves Péter! Pedig tudjuk, hogy sok időt töltött az épületben, de azt azért nem gondolhatta, hogy nem maradt titka ön előtt!

Szóval ez egy titok. De akkor miért leplezik most le?

Mert megnyitottuk a nagyközönségnek. Új szelek fújnak, nem kellenek a fölösleges titkok. Hiszen maga is erről énekel, vagy nem? Mit gondolt, miért hívjuk fellépni? Talán a rettenetes rekedt hangja miatt? Talán a félhangokat elcsúszó gitározása miatt? Nem, ez így magában nem lenne elég.

Az elég, sőt, az kell, amit képvisel. Amihez jól áll a rossz hang, az erőtlén gitárjáték. Erőtlén erő, az van benne. Magában. Csak a hangok vannak hebehurgyán szétszórva. A zenéjében. De kell most ez a hebehurgyaság, épp a hebehurgyaság bölcsessége kell. Ezért maga a zseni, és nem holmi virtuózok. Újra a zsenialitásra van szükség, mert valami nagy változás közeleg, és ilyenkor nem elég a középserűekre támaszkodni.

De nekem nem rekedt a hangom! Egészen mélyen is tudok énekelni, és néhány ütemnyi kontratenor is kitelik tőlem! A gitárjátékomról már a zeneakadémián megmondták, hogy az egyik legtisztább. Még a zeneoktató és korrepetitor számítógép is ellenőrizte, és igent írt ki a képernyőjén, tiszta és pontos, mondta, vagyis villogta – gondoltam, vagyis villogtam magamban, magamnak, befelé.

Így tehát az utazással ki kell várnom a koncertemet, mert ha elmegyek, esetleg valaki megtartja helyettem, és akkor végleg kimara-

dok a saját életemből, melynek fő vonalát azért mégiscsak én akarnám vinni.

Persze mélyen elgondolkodtatott, amit az énekemről és gitárjátékomról mondott az a két ember (sose tudtam, hogy melyikük beszél, és melyikük hallgat), akik aztán szinte ködként oszlottak szét, amikor az épületből kikísértek. Zseni vagyok anélkül, hogy ezt a gitárjátékom vagy az éneklésem alapozná meg. De akkor mi? Min múlik és miben áll?

Mire összeszedtem volna a bátorságom, hogy erre a két furcsa alaknál rákérdezzek, már nem voltak sehol. Valamit akartak, de mást mondtak, mint amit akartak, én mást kellett halljak, nem a valódi érveket, hogy miért is kell megtartsam a koncertemet mindenáron. Ha az ember hiúságának végtelen mohóságát kielégítik, akkor minden ellenálló képességét elveszíti, akarata a hiúság táplálójának akaratává változik. Ez történt velem is. Méghogy zseni! Egy folyosószerű lakásban élek a tartományi székhely külterületén, egy fővárosi iskola állatodú-szerű vackán alszom néha, a gitárom beporosodott, amit játszom, mindig is poros volt. Amit képviselek, még annál is inkább. Most le akarják porolni? Vagy épp arra a porra van szüksége valakinek valamiért?

A zsenialitás nem más, mint olyan furcsaság, amit az idők váratlan alakulása egy pillanatra érdekesnek tüntet föl. Egyáltalán nem képesség dolga. Tehetség talán kell hozzá, de egész másféle, az esetemben nem zenei. Valami tüzet szeretnek észrevenni a zsenivadászok áldozatukban, aztán lőnek a zsenializáló puskával, és olyan dolgokba keveredik az ember, melyektől hirtelen többet kezd képzelni önmagáról, mint amit bárki is jogosan képzelhetne magáról. És akkor vége, meg vagy fogva! Magukénak mondhatnak azok, akik fölfedeztek – valójában szétlőtték benned a személyiséget, a helyes önbecsülést.

A helyzet egy darabig megnyugodott, kényelmesen készülhettem a koncertemre. Persze, ha épp hamis gitárjátékomat és rekedt hangomat szerették, akkor nem is volt miért gyakorolnom, hiszen a gyakorlással éppen ezeket a dolgokat tüntettem volna el, vagy legalábbis, igyekeztem minimalizálni.

De azért persze gyakoroltam. A hasonmásom ügye is elfelejtődött. Illetve egy újabb SMS jelezte az elülését. Eltűntél, Péter! Lehet, hogy nem is voltál Prágában? Ha visszaidézem találkozásunkat, nem látlak abban az emlékemben. Az akkor készült fotók egyikén sem vagy rajta. Csak ugrattál minket?

Amikor gyakoroltam, a galamb mindig ott volt mellettem. Fölugrott az egyik székre, és onnan hallgatott. De ha csak hallgatott volna! Egyre jobban átvette a zenét, éreztem, hogy érzékeli. Energiát sugárzott, aztán már a krúgatásával be is kapcsolódott. Furcsa módon együtt zenéltünk. Inspirált és erőt adott. Egyszer-egyszer felvettem, amit játszunk, és tényleg frenetikus volt. Arra gondoltam, hogy a koncertre is magammal viszem a madarat.

A gitárt betettem egy gitártokba, egy kisebb tokba levegőző lyukakat vágtam, és oda ültettem a galambot, aki azonnal megértette, miről van szó, lelkesen bólogatott, hogy egyetért, hogy igen, föl fog lépni velem, és hogy igen, abban is segít, hogy zseniálisak legyünk. Ha már egyszer így nevetségessé tettek ezzel a szóval, most vegyük komolyan, és segítsünk, hogy a hallgatók is komolyan vegyék. Kicsit maguk is beleharapjanak a zsenialitás fanyar körtéjébe.

Végtére is olyan régen nem tapasztalhattak semmi zsenialisat. Most, hogy így visszanézek, zsenitlen korszak van mögöttük, nem teljesen tehetségtelen, de szürke, unalmas, hanyatló, a hanyatlásából nem hasznot húzó, hanem abba belebukó korszak, korszaknak se mondható időszakasz.

A galambot sokan hangszernek gondolták, az volt végtére is, vagy valami számítógépnek, az volt végtére is. Mások felháborodtak, hogy egy háziállattal lépek fel, az volt végtére is. De én is az ő háziállata voltam, a gitárkísérője. A siker frenetikus volt. A szünet után már kétszer annyian voltak a teremben, még a csilláron is lógtak. Ezt szó szerint érthetjük, főleg, mert galambok is repültek be, és elleptek minden magasan található kiszögellést, de ugyanakkor tapintatosak voltak, és nem piszkítottak maguk alá.

A sikerben csak egyetlen dolog zavart meg, hogy a közönség soraiban Csillára és Pálmára lettem figyelmes. Miért nincsenek ők Prágában?

Hasonmások? Már volt valami sejtelmem arról, hogyan kell meghívót küldeni nekik. Egy üzenetben: A koncertemen láttam két nőt, akik almát ettek az első sorban. Itt vagytok a tartományi székvárosban? Ha igen, holnap délelőtt tízkor legyetek ott Húsvágó Vilmos állandó kiállításán, A prágai lőportorony című kép előtt. Én ott leszek. Különben hogy tetszett a koncert?

Fél percen belül jött a válasz: A koncert frenetikus volt, de sajnos nem tudunk ott lenni, mert továbbra is Prágában vagyunk.

Azon kezdtem gondolkodni, hogy tulajdonképpen mit is jelenthet az a szó, hogy Prága. Nem pusztá várost: valami világon kívülit. Persze lehet, hogy Pálmusék számára épp a tartományi székváros jelentette ugyanezt.

Bódult voltam a sikertől. Szinte részeg. Ezért régi szokásomhoz visszatérve kénytelen voltam reggel fél deci vizskit meginni, hogy újra érezzem a siker ízét, a siker szagát, a siker bódulatát, vagy amit eddig sose mertem hozzágondolni: a zsenialitás vajaskenyér-ízét, ami úgy ellenpontosza az alkoholt, ahogy este a koncerten sikerült néha az énekeket pár élesen meglebegtetett akkorddal visszaütögetni a nézőtér fölé, mintha teniszeznénk, és nem tudnék hibázni. Miközben a gitáron elég sokszor mellényúltam, de az a mellényúlás sohasem hangzott rosszul, sőt. Néha olyan jól hangzott, hogy potyogni kezdtek a könnyeim, az első sorban állók röhögtek is rajtam, de akkor a galamb rájuk nézett, és a röhögésük sírásba csapott át, erre megint lefogtam egy olyan akkordot, amit korábban soha meg se próbáltam, és nem is létezett, mert legalább hat vagy hét új kéne hozzá, és igen, egyes húrok egyszerre két hangot zendítettek meg, a gitárom nyakából meg egy zenekar szabadult el, egy egész szimfonikus zenekar. Üstdobok hangzása tömte el a fülem, a dobhártyám üstdobhártya lett. A szemem két zseblámpa, végigpásztáztam velük a termet, külön-külön irányba forogtak, mint a kaméleon szemei, úgy lebegtem az egész fölött, mint egy karmester, aki a kotta véget érte után is zenélésre kényszeríti muzsikusait. Összecsukják a kottát, de pontosan tudják, mi a dolguk. Az első sorban síró és röhögő közönség a hisztériát, mint gyorsan terjedő fertőzést adta tovább a mögöttük ülőknek és állóknak, már kint az utcán is sírtak és nevettek, a fejünk fölött a csilláron és a stukkókon ülő galambok kórusban krúgattak, olyan szép volt az egész, hogy tudtam, nekem ehhez semmi közöm nincsen, de ha abbahagynám egyszerű gitározásomat, akkor a hangörvény véget érne, és ha ez véget érne, talán vége lenne mindennek. Most én tartom meg a világot, vagyis mi a galambokkal, akik az éneklésen ülnek, mint egy vezetéken, és meg is rázom őket; de a közönség is benne van, úgy érzik, ők is énekelnek és ők is gitároznak, mert saját egész napos gondjuk formálódik át bennük meghallgatott ének-, és meghallott galamb-szólamokká. Mindez, mint valami tenorária, hömpölyög végig a fülüktől a torkukon át lefelé a gyomrukig, a bélrendszerükig, a nemi orgánumaikig.

És a férfiak fölmeredtek, a nők bármire készen elájultak, mindegyiknek a lelkébe behatoltam, mindegyiknek megengedtem, hogy a lelke kiáradjon, egy ritmusban vették velem a levegőt, a lábuk dobogott a földön, de egyikük-másikuk már, mint a denevér, a plafonon ült fejjel lefelé az, úgy látszik, odacsavározott székén, és óriásira nőtt lábfejjével a mennyezeten dobolt. A nők haja hosszan lógott le, némelyik egy-két méterre is. Nincs is ilyen hosszú haj! De a levegőből most mégis ilyenek omoltak lefelé. És egymásba fonódtak, összekapaszkodtak, kötéllel csavarodtak. Megfogtam azt a kötelet és fölmásztam rá. Mikor a csillár mellett voltam a plafon közelében, a galambok biztatóan krúgattak, a nézők levegőt se mertek venni, a hallgatók kéjesen dúdoltak, mások a bársonyt tapogatták székük karfáján, vagy egészen az előttük ülők nyakához hajoltak és mélyen beszívták az édes bőrszagot.

Másnap, amikor a viszkimbe beleittam, újra átéltem ezt. Vagy csak utólag képzeltem ilyennek, és a siker nem is volt ekkora, esetleg egyáltalán nem is volt siker, mire leittam magam, és nem emlékszem semmire?

A galamb közömbösen járkált a szobában, tudtam, hogy tisztában van a kételyeimmel. Nem értettem, miért nem akar segíteni. Mondd már meg, sikerünk volt-e vagy sem? – vesztettem el a türelmemet.

Teljes volt a bukás.

Ezen nevetnem kellett. Hiszen bukás után sohasem ittam. Ha megbuktam volna, ha megbuktunk volna, most színjőzan lennék – replikáztam váratlan öntudattal.

Nem vettem észre, hogy kopogtak volna, vagy azt nem, amikor én vagy a galamb kikirúgtuk, hogy: szabad! Pedig hát mi szabad manapság? Mindenesetre amikor fölnéztem, egy idegen ember állt előttem a szobámban. Első pillantásra tűnt csak idegennek, mert ahogy jobban megnéztem, ráismertem a kalauzra, akivel nemrégiben, utolsó fővárosi utamról hazatérve találkoztam. Baleset történt, át kellett szállnunk egy másik vonatra, ha emlékeznek. Persze ha nem, akkor is így volt. Csak ebben az esetben nekem kell elhiggyék, nem a saját emlékezetüknek. Pedig tényleg mondtam már. Talán jobb lesz, ha gyógyszerert kezdenek el szedni feledékenységre!

A kalauzzal közösen találtunk egy bőröndöt, erre már nyilván emlékeznek. A bőröndnek nem volt gazdája, elsodródtak egymástól az átszállások során. Mi ketten megpróbáltuk megkeresni a gazdáját, megpró-

báltuk újra összehozni őket egymással. De én akkor mentettem meg a galambot a sínek és vezetékek közül, nem volt időm a bőrönddel foglalkozni. Azt hittem, az ügy már rég meg is oldódott. A kalauznő rám vigyorgott: Behozhatom? – kérdezte, amiből úgy tűnt, hogy már percek óta beszél, csak én nem vettem észre, mert még a tegnapi sikeremet idéztem föl újra meg újra. Nem láttam a múlttól a jelent, és így nyilván nem láttam a jelentől a jövőt sem. Nem túl szerencsés óvatlanság.

A nő kiment a folyosóra, és a már említett bőröndöt rángatta be maga után a szobába.

Bár nem az enyém, de ha gondolja, hagyja itt! – feleltem. Ezek szerint a tudatom másik felével tisztán hallottam, mit mondott korábban a kalauznő. Talán már percek óta beszélgettünk. Ezt a válaszat most én is észrevettem. Nem lovagolhat az ember folyton csak a saját sikerén, néha oda kell figyeljen a külvilágra is.

Pontosan tudjuk, hogy a magáé! Itt hagyjuk, mert veszélyes, és magának kell felelősséget vállalnia érte! – mondta, azzal elviharzott, és becsapta maga után az ajtót, mintha valami sértő történt volna vele.

Én meg ijedten az órámrá bámultam, és láttam, hogy már majdnem tíz óra van. Ezt adtam meg a találkozó időpontjául barátaimnak, akik persze nem valószínű, hogy el tudnak jönni ide. Azért mégis személyesen akartam meggyőződni a dologról. Személyesen? Az előbb itt voltam például személyesen, vagy inkább a tegnapi estében? Ettem az utóbbi napokban almát egyáltalán? Közben Prágában igen, most is érzem a starking édeskés-kásás ízét és állagát a számban.

Kirohantam fogat mosni, kabátot húztam és akkora lépésekkel igyekeztem a múzeum felé, hogy pontosan a megbeszélt időben ott álltam a prágai kép előtt. Szándékosan ezt adtam meg, hogy ne jöjjenek zavarba, és Prágában lehessenek akkor is, hogyha közben itt vannak. Régi trükk a művészet ereje. Haha. Inkább csak kára van a művészetnek, mert az ember nem ott van, ahol van, hanem valahova máshová képzeletileg magát. Közben elveszti a fonalat a jelenében, a saját létében és valami más fonalakon lóg, mint egy pók a plafonról.

A lányok ott álltak a kép előtt. Évek óta nem láttam őket, így meglepődtem, hogy már nem annyira lányokról van szó, hanem érett nőkről, akik meglehetősen tetszetősek. Csilla és Pálma inkább csúnyácskák voltak korábban, Csillának éles volt az arca, mint egy fejsze, Pálmus

olyasféle benyomást keltett mindig, mint egy pálmalevél. Erre kötelezte a neve. De mindez múlt volt, most az éles arcú Csilla sejtelmes tekintettel nézett rám, a pálmalevél irizáló színeket vett föl, mint az ember legszebb álma, amikor nőhöz jut alvás közben.

Nevetve fogadtak. Azt meg sem merem említeni, hogy Csilla a kalauznőre is nagyon hasonlított, de ezt hagyjuk, ők tényleg nem lehetnek azonosak. Az örületnek is van határa. Persze a határnak is örülete, és sok ilyen határon átléptem már az utóbbi napokban. Nem lett volna szabad újra koncerteznem, mert sejthettem volna, hogy milyen erőket szabadítok el, ha másban nem, hát magamban. Az önpusztítás egyik legocsmányabb változata az ön-túlépítés. Mindegy, megtörtént.

Odamentem a lányokhoz, magamhoz öleltem őket. Egyszerre mind a kettőjük melle az oldalamhoz nyomódott rugalmasan, az arcuk pálmalevél és fejsze-illatot árasztott, de mind a két illat kellemes volt, az egyik zöldes, a másik ezüstös, tudtam, hogy szerelmes vagyok, és mint olyan gyakran, megint két nőbe. Az ilyesmiből rendkívüli bonyodalmak szoktak származni. Elhatároztam, hogy lebírom mind a két szerelmemet, végtére is fél órával ezelőtt még egyiket se éreztem, miért lenne akkor most ennek a pillanatnyi felbuzdulásnak olyan nagy jelentősége. Hosszan néztük a képeket. A lányok már unatkoztak, és épp ezt akartam, hogy csökkenjen a vonzóerejük, mivel csökkenő mértékben vonzódnak hozzám. Mikor aztán már jól kifárasztottam őket, és magam is eléggé untam a festményeket, amelyeket egyébként is legalább havonta egyszer megnéztem, elindultunk a közeli kávézóba, hogy ott majd beszélgetni fogunk. Ők a múzeum pénztáránál intettek, hogy még elszaladnak vécére, menjek csak előre.

Előrementem, veszttemre, mert aki kicsit is előremegy, azt nem lehet már utolérni, mint a teknőst Akhilleusznak. Két órát ültem a három kávé fölött, illetve a három fölött csak másfelet, aztán megittam az első. Újabb fél órát ültem 2 kávé fölött, aztán megittam a másodikat. Akkor nagyon elkezdett dobogni a szívem, rendeltem egy süteményt, aminek az édességétől úgy elemelyedtem, hogy könnyűszerrel megittam a harmadik kávé, aztán sietve visszamentem a szobámba, ahol a galamb krugató röhögéssel fogadott. Hát ilyen az, amikor több van valakiből! – leckéztetett.

Nem! Ilyen az, amikor egyszerre két nőbe leszel szerelmes.

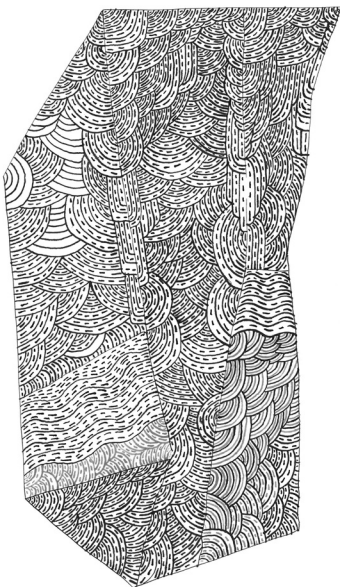
Kettőbe? – hitetlenkedett a galamb. – Szerintem az volt a baj, hogy ma inkább háromba, mert reggel abba a lehetetlen kalauznőbe is belezügtál, sőt, utána még azt hitted, hogy ő Csilla, pedig nem is hasonlítanak. Sokkal inkább az ellentétei egymásnak.

Hát ilyen az, amikor beleszeret az ember valakibe, az ellentétébe és az árnyképébe! – mondtam, és gondolkodni kezdtem azon, amit mondok. Ez egy nő vagy három? Csilla és Pálmus barátok vagy egymás árnyékai? A kalauznő és Csilla idegenek vagy egymás ellentétei.

És legfőképp én és a galamb: én vagyunk-e és egy galamb, vagy valaki más és valami más?

Elővettem a gitáromat, megpróbáltam ezt lejátszani. Ha most kikapcsolják a zenét, amit hallgatnak, egy pillanatra meghallhatják az első ütemeit ennek a szertelen gitározásnak.

Aztán majd úgymint elcsendesedik minden, hallgassák csak saját idegszálaiknak belső rezgését. Tele vagyunk húrokkal, néha engedjük meg magunknak, hogy mi játsszunk rajtuk.

Kovács Attila György

A KÖRÜLMÉNYEK ISMERETÉBEN¹

– Elvitték – mondja Kovács.

Elcsavarja a felsőtestét, a háta mögé néz, aztán előre és balra. Jobbra nem néz, mert ott a fal van. Folyamatosan nézi, hogy jön-e valaki, már beállt a nyaka a forgolódástól, a tarkójához nyúl, megmasszírozza. Aztán megint elcsavarja a felsőtestét, de most a másik irányba, közben nyomogatja a nyakát, hogy ne fájjon.

– Vagy az is lehet, hogy elköltözött. – Szabó előtte áll, nem forgolódik, inkább Kovács mimikájából, szemének tükréből próbálja kitalálni, hogy van-e valaki a háta mögött a gangon. Az első emeleten állnak, átellenben Endródi lakásával.

– Nem hiszem, hogy elköltözött, inkább elvitték – erősködik Kovács. Eszébe jut, ha teljes testtel a korlát felé fordul, és lazán rátámaszkodik, akkor nem kell folyton kitekernie magát, hogy a háta mögé pillantson, hiszen fejének feltűnésmentes jobbra-balra ingatásával beláthatja maga körül a teret, így nem érheti meglepetés. Nem mintha félne a meglepetéstől, mert ő megmondja akárkinek az igazságot, de azért mégis. A korlát felé fordul, rátámaszkodik, végigjártja szemét az udvaron és a függőfolyósok szabályos rendszerén.

– Nem oly korban élünk – feleli Szabó, maga is meglepődik, hogy ilyen választékosan beszél, de úgy érzi, ez most szükséges, mert Kovács teljesen belepistult ebbe a dologba. Persze Szabóban is van egy kis bizonytalanság a körülmények miatt, de azért nem hiszi, hogy elvitték. Ő is a korlátnak támaszkodik, vállt vállnak vetve állnak egymás mellett Kovácssal. Körülnéznek. A fejük szinkronban mozog, mikor Kovács jobbra néz, Szabó balra, majd lefelé és fölfelé, azután, hogy teljes legyen a kör, az egymás mögötti teret is leellenőrzik. De nem jön senki.

– Kellett neki annyit pofázni – ezt most Szabó mondja.

– Mindenki pofázik – mondja Kovács, és, hogy biztos legyen, a másik nem érti félre, mit miért mond, még hozzáteszi, igaz, kis habozás után, hogy ettől függetlenül még elköltözhetett.

1 Részlet egy készülő regényből.

Szabó is kívár egy kicsit, ezzel is jelezve, hogy érti, miről van szó, és respektálja Kováts kompromisszumkészségét, aztán azt mondja, hogy persze, persze, de mindettől függetlenül még az is lehet, elvitték. Már nem forgatják a fejüket, nézik Endrődi lakásának ajtaját. Ugyanolyan lakásajtó, mint a többi, csak nincs mögötte Endrődi, mert elvitték, de az is lehet, hogy elköltözött. Ezt senki sem tudja a házban. A Bodrovics szerint egyik sem, Endrődi ott van a lakásban, csak nem akar kijönni. A Bodrovics azt mondja, hogy van ilyen, hogy ő már látott ilyet, hogy valaki teljesen begubózott a körülmények miatt és azután soha többé nem jött ki a lakásából. Magába zárkózott örökre. Ilyeneket beszél. De a Bodrovics alkoholista.

- Hülye vagy! - A tányér hangosan koppan, ahogy Kováts felesége leteszi a férje elé. Nem csapja oda, mert a felesége nem egy csapkodós fajta, de Kováts már ebből a koppanásból is tudja, hogy tényleg mérges. Hogy kihúzta nála a gyufát, de úgy istenigazából. Kováts tényleg hülye, mert mindig járátja a száját, még akkor is, mikor a felesége szerint már nem kéne, ebben hasonlít Endrődire, de Endrődi még Kovátsnál is hülyébb, ezt néha Kováts felesége mondta is neki, hogy te még az én férjemnél is hülyébb vagy, de azon akkor még nevettek, amikor Endrődi még nem költözött el. Persze Kováts állítja, hogy nem elköltözött, hanem elvitték, és győzködi a feleségét, hogy higgye el, igaza van, mert neki mindig igaza van, és pont azért járátja a száját, mert igaza van.

- Egyed a paprikáskrumplidat, mert kihül - mondja erre a felesége. - Meg addig sem beszélsz hülyeségeket.

Megvárja, míg Kováts elkezdi enni a paprikáskrumplit, hogy tele legyen a szája.

- Különben is, három napja találkoztam Endrődivel, vitte le a szemetet, kiszakadt az egyik zacskó, úgy kellett összesöpörni utána - mondja Kováts felesége, aki nem eszik, tüntetőleg nem eszik, csak dacosan nézi a férjét, azzal a hülye vagy fiam pillantásával, csak most a szeretet hiányzik a nézéséből, mert igazság szerint fél, mert nem tudja, hogy mi az igazság, hogy az Endrődi elköltözött vagy elvitték, és ezért fél, de nem magát félti, hanem a férjét, és éppen ezért, ha jobban megnézzük, ott van a szeretet a pillantásában, még ha elsőre nem is látszik.

Kováts válaszolni akar, de tele a szája paprikáskrumplival meg savanyú uborkával, de azért próbál válaszolni, meg közben lenyelni a falatot, és ez annyira lefoglalja, hogy nem veszi észre a felesége pillantásában a félelmet, meg a szeretetet sem, csak az a fontos neki, hogy kimondja az igazságot, az ő igazságát, hogy az Endrődi nem elköltözött, hanem elvitték. Mert az a szemeteszacsós történet, az nem három napja volt, ahogy a felesége állítja, hanem öt hete, és Kováts tudja, hogy ezt a felesége is tudja. És akkor nagy nehezen lenyeli a paprikáskrumplit meg a savanyú uborkát, és már mondaná a feleségének, hogy te is tudod, hogy öt hete volt, de akkor belenéz a szemébe, és meglátja benne a félelmet meg a féltést, és inkább nem szól semmit, csak teletömi azt a nagy pofáját paprikáskrumplival meg savanyú uborkával, és csak rág és nyel és zabál, hogy még véletlenül se szólaljon meg, lenyomja a kikíváncozó igazságot a torkán, le a gyomrába, hogy ott forgassa, eméssze, bár tudja jól, hogy az igazságot nem lehet megemészteni, azt előbb-utóbb ki kell köpni.

Két hónapja már, hogy Endrődi eltűnt a házból, ha szóba kerül, mindenki így mondja, eltűnt, egyedül Kováts rugózik még rajta, hogy jó, jó, de mégis hogyan, mi történt pontosan, hogy akkor elvitték, vagy elköltözött, mert nem mindegy. Mert ha elvitték, az nagy baj, de az is baj, ha elköltözött, mert az Endrődi biztos, hogy nem akart volna elköltözni a házából, és ha elköltözött, akkor az csakis a körülmények miatt van. Ezt mondja Kováts. Hogy ez az igazság. De Kovátscsal már nagyon senki sem akar szóba állni, még Szabó is kerülni kezdte, mert már neki is elege lett ebből az elvitték, elköltözött dologból.

– Nem mindegy? – mondja Szabó és megfogja Marika néni kosarát, hogy segítsen. – Eltűnt és kész.

– Az mindig is ilyeneket csinált – feleli Marika néni, és Szabó nem tudja hirtelen eldönteni, hogy Endrődire gondol, hogy mindig olyan eltűnős volt, vagy Kovátsra, hogy mindig hülyeségeket beszél. Felviszi Marika néninek a kosarat a harmadikra. Megállnak az ajtaja előtt, lenéznek Endrődi lakására.

– Pedig milyen jó ember volt – Marika néni elpityeredik.

– No, no – vigasztalja Szabó –, hát nem halt meg – mondja, de maga sem biztos benne.

Bárdi szól Kovátsnak, hogy valaki már megint a kuka mellé tette a szemetet. Csöngetnek, Kováts ajtót nyit, a küszöbön ott áll Bárdi, neki meg a kezében a kotyogós, pont rá akarta tenni a gázra, reggeli kávé, jól megtömte a szűrőt, úgy szereti, ha jól meg van tömve, egészen apróra szokta darálni, aztán nagy lángon teszi fel, egyszer elromlott a tömítője és akkor felrobbant, újra kellett festeni a konyhát, azóta nem tömi meg annyira.

– Mi közöm hozzá? – kérdezi.

Bárdi nézi Kováts kezében a kávéfőzőt, már ivott otthon egy kavarósat, de most, hogy megérzi a darált kávé illatát, meginna még egyet, bár a kotyogóstól mindig megfájdul a gyomra, túl erős neki, savas, azért szokott csak kavarósat inni, három az egyben, de most úgy megkívánta, tenne bele tejport vagy tejszínt, azt a kis kapszulását, Kovátsnak biztos van, akkor nem lenne olyan erős, elvenné a savasságát. Ránéz Kovátsra, aztán vissza a kotyogósra.

– Te kezdél el baszakodni a közös képviselővel is – mondja.

Kováts észreveszi, hogy a másik a kotyogóst bámulja, de nem akarja behívni Bárdit, nem akarja megkávéztatni, pedig régebben volt olyan, hogy behívta, tudja, rossz a gyomra, hogy tejszínnel szereti, és van is neki itthon olyan kapszula kávétejszínje, növényi, mindig akciósan szokta venni, öt tálcával egyszerre, tálcánként hús, vehetné nagy flakonban is, de nem mindig issza tejszínnel a kávé, az meg megromlik, ha kibontja, a kapszula meg eláll a hűtőben. Ellép Bárdi mellett, a kávéfőzővel a kezében áthajol a függőfolyosó korlátján. A közös képviselő a földszinten lakik, a belső udvar sarkában, srégen Kovátsék alatt, ha eléggé kihajol, látja a lábtörlőt meg az ajtó alját. Bárdi is kihajol a korláton, magasabb, mint Kováts, ő látja a levélbedobó nyílást is.

– Nincs itthon – mondja.

– Sosincs itthon – feleli Kováts.

Bárdi ellép a korláttól, beles a nyitott ajtón, összevissza dobált cipőket lát, a fogason rendetlenül egymásra akasztott kabátokat. A hálószoba ajtaja csukva, Bárdi elképzei, hogy Kováts felesége alszik, hason fekszik, kitakarózva, a hálóingé felcsúszott a derekára, aztán álmában megmoccan és lassan, nagyon lassan elkezd megfordulni, a lábai lágyan szétnyílnak. Bárdi nyel egyet. Kováts már azon van, hogy behívja egy kávéra, de nem tetszik neki, ahogy a másik nézi a hálószobaajtót, van valami furcsa a pillantásában, visszalép a küszöbre, eltakarja előle.

- Csak azt akartam megtudni, hogy mi van az Endrődivel – mondja.
- Eltűnt – feleli Bárdi, s hogy megelőzze Kovátsot, még hozzáteszi:
- Elvitték vagy elköltözött, mit érdekel. Akinek nagy a pofája, az ne csodálkozzon. Nem kell itten ugrálni.

Bárdi a bal kezével körbeint, a mozdulat magába foglalja a függőfolyosókat, a belső udvart, a házat magát a benne lakókkal, és Endrődít is, akit elvitték vagy elköltözött, de az is lehet, hogy a Bodrovicsnak van igaza.

- Dolgozol, megcsinálod a munkád. Sör van, kenyér van, tej van. Mi kell még? Lopnak? Loptak mindig. Tőled? Megvan mindened, lakás, kocsi. Jól élsz, azért is pofázol. Meló, nem szakadsz bele, sör a haverokkal, hazajössz, tévé, asszony. Kisember, nagyember. Ilyen volt mindig a világ, ilyen is lesz. Mindig az olyanokkal van baj, akik pofáznak, csinálják a feszkót. Azok miatt nincs nyugalom, béke, csak háborúskodás. Pedig lehet itt élni, ez egy jó hely, csak nem kell ugrálni. Minek. Nem foglalkozol velük, veled sem foglalkoznak.

Bárdi egészen tűzbe jön, ahogy magyaráz.

- De akkor is – mondja Kováts –, ki kell állnunk egymásért.
- Kiállni? Érted, azt miért? Egy kávéra nem vagy képes behívni az embert!

Bárdi megfordul, otthagyja Kovátsot. A folyosó végéről még vissza kiabál.

- Abból a szemétből még baj lesz.

Másnap még egy szemeteszsák van a kuka mellett, de nemcsak úgy letéve, látszik, hogy odavágták az oldalához, kiszakadt az alja, csirkecsont meg tejfölösdoboz hever a földön, ezt már nem lehet csak úgy felvenni és bedobni a szemetesbe, össze kell seperni, fel kell mosni utána a mocskot, ráadásul a csonton még ott a hús, bűdösödik. Elmennek mellette, mindenki úgy tesz, mintha ott sem volna, csak Marika néni áll meg egy pillanatra, nézi a csirkecsontot meg a tejfölösdobozt, majdnem félig tele, de aztán továbbmegy. Máskor is van, hogy ott a kuka mellett a szemét, soha nem derül ki, hogy ki tette mellé, egy-két napig ott hever, aztán a közös képviselő kiírja az üzenőfalra, hogy jó lenne, ha aki odahányta, az eltüntetné onnan a szemetét, mert ő tudja, ki az, és ha ott marad, akkor kiírja, hogy megtudja mindenki, ki az a mocskos disznó, aki teleszarja a lépcsőházat, őt nem érdekli,

mert neki felelőssége van a házért. Nem sokkal később a szemét eltűnik, felszívódik, de nem derül ki soha, ki tette oda, és az sem, ki vitte el. Endrődi szerint a közös képviselő. Legalábbis ezt mondta Kovátsnak, mikor még nem tűnt el, mikor még a házban lakott, és nem volt kérdéses, hogy akkor elvitték vagy elköltözött.

– A közös képviselő az, biztos vagyok benne – jelentette ki Endrődi. A kapualjban álltak Kovátsccsal, nézték a közös képviselő lakásának ajtáját.

– Honnan tudod? – kérdezte Kováts.

Endrődi megvonta a vállát, biztos benne, mondta, mert mindig akkor kerül szemét a kuka mellé, amikor valaki problémázik, a közös képviselő ezzel zsarolja azt, akinek nem tetszik valami a házban.

Kováts emlékezett rá, hogy ez a szemetes dolog a kéményes lakógyűlés után kezdődött. Akkor a lakók nagyon fel voltak háborodva, hogy a kivitelező milyen trehány munkát végzett, és mindenki mondta a magáét, és régi sérelmek is előkerültek, és a végén Szabó azt mondta a közös képviselőnek, hogy a mi zsírunkon hízol, és leveszed a részedet mindenből. De Szabó ezt azért mondta, mert nem őt választották meg közös képviselőnek, pedig ígért fűt-fát. Szóval azon a kéményes lakógyűlésen elmérgesedett a helyzet, szó szót követett, elszabadultak az indulatok, és a közös képviselő meg Szabó majdnem ölre mentek, Endrődi meg Kováts állt közējük, mert akkor még nem voltak olyan pofázósak, meg izgágák, azok csak később lettek.

Másnap valaki a kuka mellé tette a szemetét, a közös képviselő pedig kiírta az üzenőfalra, hogy tudja, ki volt az. A szemét nem sokkal később eltűnt, Szabó pedig nem pofázott többet.

Kováts felesége áll a konyhában és sír. Kijött mosogatni, pedig csak két tányér van, azok is inkább morzsások, el sem kéne mosogatni, egyébként sem szokott két tányért mosogatni, drága a víz, megvárja, míg összegyűlik az eszcálg, de most ki kellett jönnie, mosogatni. A szemét öt napja hever a kapubejáróban, a kuka mellett, őbenne meg csak gyűlik a feszültség. A közös képviselő nem írt ki semmit, pedig a lakók mindennap megnézik az üzenőfalat, Szabó már reggel fél hatkor lemegy, de semmi. Mondja is Marika néninek meg Bárdinak a függőfolyosón, hogy még semmi. Marika néni a kezét tördeli, hogy ő már nagyon ideges, Bárdi meg hümmög, és azt mondja Szabónak, tudni véli,

hogy ki rakta a kuka mellé a szemetet, és jelentőségteljesen néz. Szabó legalábbis úgy érzi, hogy Bárdi jelentőségteljesen néz, és ettől a nézéstől legszívesebben azt mondaná neki, hogy elmész te a fenébe. De Szabó már nem pofázik.

Egyre nagyobb a házban a feszültség, ezért is kell Kováts feleségének kimenni, mosogatni. Nézik a férjével a híradót, és hirtelen nem tud mit csinálni, elkezd dolgozni benne az ideg, és akkor mosogatnia kell, még akkor is, ha csak két morzsás tányér van, különben nem tudja mi lesz. Kováts jön be a konyhába, hogy igyon egy pohár szódát.

- Neked meg mi bajod van? - kérdezi.

A felesége megtörli a szemét, aztán kifújja az orrát.

- Szedd össze a szemetet a kukánál - mondja.

- Én más mocskához hozzá nem nyúlok - Kováts fújtat.

- Akkor majd én.

A felesége elindul az ajtó felé, Kováts látja rajta, hogy komolyan gondolja, hogy tényleg fogja magát, és lemegy összeszedni azt a kurva szemetet a kuka mellől.

- Meg ne próbáld! - üvölt a feleségére, a feje tiszta vörös lesz, odaáll az ajtóba, hogy az asszony ne tudjon kimenni, elállja az útját.

Kováts felesége megáll a konyha közepén, nem szól semmit, csak áll, nézi a férjét, a szeme csillog, de nem sír, már nem, és Kováts tudja, hogy nem fog megszólalni, ha kell egy hétig áll ott némán, és csak nézi a férjét összeszorított szájjal, és egy idő után Kovátsból elpárolog a düh, mert a felesége olyan törékenynek látszik, ahogy ott áll a konyha közepén, hogy legszívesebben odamenne és megölelné, de ilyenkor valamiért nem meri.

- Jól van, na - mondja Kováts.

Téblából még a konyhaajtóban, de a felesége csak hallgat. Megfordul, kimegy az előszobába, belebújik a kinti papucsába, előszed a beépített szekrényből egy háztartási gumikesztyűt. Éppen a csirkecsontot, meg a tejfölösdobozt takarítja fel, mikor a nagykapun belép Bárdi meg Marika néni. Egy pillanatra megtorpannak, nézik Kovátsot a kinti papucsában, a gumikesztyűs kezében a csirkecsonttal és a tejfölösdobozzal. Kováts már kezdene magyarázkodni, hogy ez nem az ő szeme, de valakinek csak el kell takarítania, mert már egy hete bűdösödik a kuka mellett, de akkor Bárdi megszólal, hogy tudtam, úgy tudtam,

menjünk Marika néni. Kováts meg csak áll ott, aztán bevágja a tejfölösdobozt meg a csirkecsontot a kukába.

- Bassza meg - mondja.

Homonnainé keddenként mindig süt palacsintát. Mióta az öreg Homonnai meghalt, Ferkó meg kirepült a fészekből, azóta jobbra csak magának, de néha Kováts is benéz, ha megérzi az illatot. Gyerekkorában Homonnainé sokat vigyázott rá, míg a szülei dolgoztak, ott játszottak Ferkóval az udvaron, rohangáltak a függőfolyosókon, Homonnainé meg, mikor kész lett a palacsinta, kiállt az ajtóba, és elkiabálta magát, hogy kész a palacsinta. Ferkó a kakaósat szerette, Kováts a túrósat, így soha nem volt veszekedés.

- Ferkóval mi újság? - kérdezi Kováts, várja, hogy kész legyen a második palacsinta. Az első soha nem sikerül, leragad, összegyűrődik, Homonnainé meg kidobja, hiába mondja neki Kováts, hogy megeszi úgy is, nem kapja meg, nem gondolod, hogy odaadom azt a szakadtat, háborodik fel Homonnainé. A második már sikerül, az jó, azt odaadja, nem tölti meg, nesze meztelen palacsinta, mondja, a tányérra csúsztatja, Kováts meg azon forrón behabzsolja.

- Jól van - feleli Homonnainé, egy késsel a palacsinta alá nyúl, megfordítja.

- Endrődít elvitték, nem elköltözött, a szemetet nem én tettem a kuka mellé - mondja Kováts egy szuszra.

- Tudom - mondja Homonnainé -, de vannak dolgok, amikről nem beszélünk.

- De azért vannak? - kérdezi Kováts.

- Persze, hogy vannak! Ha nem lennének, nem tudnánk róluk nem beszélni.

Tányérra csúsztatja a palacsintát, Kováts elé teszi.

- Nesze meztelen palacsinta, egyél!

A Bodrovics megáll Endrődi lakásának ajtaja előtt. Körülnéz, a függőfolyosók üresek, nem látja senki. Egy nájlonszatyrot akaszt a kilincse-re, kenyér van benne, liter tej, vagdalthús-konzerv, zöldpaprika. Három hosszút meg két rövidet koppint az ajtón. Vár, fülel egy kicsit, azután bólint és elmegy.

Vajda Anna Noémi

TORZÓ

Jelzések tudattalan észlelése. Az volt, annak kellett lennie. Annak az előszele, ami aztán. Mert van, aki homályosabban lát tudattalanul, van, aki tisztábban, de attól függetlenül, hogy ki hogyan, a jelek, a besűrűsödött jelzések ott vannak.

Amikor sok év után Mihály felbukkant, először nem tudtam, hogy ő az. Egy folyóiratnak kerestem borítóképet. Valaki több munkát küldött, bőven volt, miből válogatnom. Egyik különösen – hát nem is hogy tetszett, mert a szomszédháború idézetének láttam, mely annyi embert tesz földönfutóvá és elárvulttá, ha egyáltalán túléli – megragadott inkább, belém hasított Szent György, amint diadalmasan a sárkány fölé kerekedik. Nem Szent György, ő katonaszent volt, az enyém Szent Mihály! – pontosított a festő. Mihály? Eddig szent Mihályról csak a lova jutott eszembe, hogy jobb, ha nem visz magával. És temploma Kolozsváron, talán, mert túl sokat figyeltem a fej nélküli szobrot az oldalán. Mintha Kőmíves Kelemen temploma lenne. S kicsit az enyém is a félelmetes óriás, mely emberáldozatot követelt ugyan, de szeretem, amiért magán viseli saját keletkezéstörténetét, még a munkását is, aki életét vesztette az építkezéskor. Nem vesztette – életét adta a templomért. De hogy Mihály angyal, sőt: arkangyal, sárkánya pedig Lucifer... És hogy az egyiptomi csecsemők öldöklésében is oroszlánrészt vállalt... Ráadásul barátunkhoz is köze van, mert a templommal együtt jelent meg a mi Mihályunk, ha csak nevében is, legelőször hetekkel korábban, éppen március 14-én. Akkor, amikor felhívott egy jelentős ember. Nem szeretem a jelentős emberek hívását, zavarba hoznak, feszengek. Ebben a hívásban az volt érdekes, hogy jelző nélküli volt: csak az emberrel beszéltem. Egy gondjaival küzdő, aggodalmait megosztó emberrel. Megint megerősödött bennem, hogy az emberi nagyság végső soron maga az egyszerűség. A többi pompa, bűbáj, megtévesztés, álság. Úgy gondolja, mondja, hogy az emberből ki lehet szeretni a jót – nemcsak a jóságot, a jó gondolatokat is: írást, beszédet. Úgy hiszi, a jó írás szeretetre előbújik, melegétől szárnyra kap a gondolat, mint pillangók a tavaszi napsugártól. Azért hívlak, mert – sóhajt. Másnap a Szent

Mihály templomban hogy is sorjázhathatna hazafias szólamokat, mikor annak nincs se helye, se ideje most, hogy háború van, s az ember lelke beteg. Azé főleg, akinek a bőre nincs... tankok közé víve. Csak kintről nézi. Látja. Nem akarja látni ezt a szörnyűséget. Nem akar részt venni benne, hogy élni tudjon. Ha nem is fordul el, elfordul, mint a sokadik koldustól a bevásárlóközpont előtt. Mégis miről lehet olyankor beszélni, amikor nem lehet, de kell, megkövetelik az évszámok, az évforduló?! Tolvajszó ez a kell, ellopja a hallgatás szabadságát. Szenved. Talán épp a szabadságról lehetne beszélni – billen ki lassan tehetetlenségből –, arról a szabadságról, ami nincs, de amire az ember lelke ösztönösen vágyik.

Az arkangyal nagy akaraterejéről híres, s arról, hogy legyőzi a gonoszt. Van áthallása a képnek a mába, jó lesz! – mondja a festő. Mégsem kerül a borítóra – túl komor! Mégis túlon túl belém simul. Elengedem, de bennem marad a hiánya. Akkor sem kapcsolom össze a nevet viselőjével, amikor egy fényképet keresek ugyanehhez a lap-számhoz, és a régi asztalfiókból, mely nem levelesláda, hanem fényképes láda nálunk, előkerül egy. A nappali földjére borítom a képeket, és egyenként megnézem abban a reményben, hogy rátalálok egy már 32 éve halott ember egyetlen portréjára, mely itt lehet valahol. De nem rátalálok, hanem rá: Mihályra. Ismerem a képet, a többit is, mégis ez az egy valahogy mind közül kiemelkedik most. Mihály tekintete rám villan. Egy német kisváros utcáján áll, és néz, egyenesen, mélyen néz – mintha rám. Komoly és fürkésző. Az itt is van, de máshol is tekintetével néz a kamerába. Ahogy olyan ember tud, aki mindkét lábával a földön áll, mégis van valami benne, ami gyakorlatiasságánál is hatalmasabb – a képzelete, mely állandóan elröpíti. Mint a szomszéd kertben kikötött papírsárkány, olyan Mihály: folyton felkapja a szél, rázza, cibálja, de a kötél erősen tartja. Összeegyeztethetetlen figura, nem egész valójával szárnyaló, tenyeres-talpas álmodó, szobrai a tehetségre egyszerűsített megfoghatatlan és a dolgos kéz faragja. Sosem kérdőjelezi meg önmagát. Mesterségét olyan természetesen éli és fogadja el, mint kovács a pörölyt. Mintha csak kezéből nőtt volna ki a véső és a szalagfűrész, amellyel torzót szakít a fa derekából – csonka Krisztust farag a csonka testbe zártaknak. Az ő képükre faragja Istent. Így gyámolít – szótlantul. A képen nedves őszi idő, szélzdzsekit visel. De minderre és tekintetére rámosódnak bennem a tizenannyi évvel későbbi

nyarak: izmos, meztelen felsőteste, izzadt karja, barna hajában faforgács, hippi mód fejére kötött kendő, szájában hetykén lefittyenő cigaretta, mely tüdejében ugyanolyan hetyke alattomosággal dolgozni kezd.

Egy korábbi évtizedből néz időtlenül. Mint – nekünk is, ránk is – torzó Krisztusa nap mint nap házunk faláról. Ez a Krisztus nem a szemével néz. Szeme sincs. Feje helyett az ürességet körülhatároló négyszög, keresztre feszítve. A gondolatok ürege megfeszítve. Csólátó Krisztus a kereszten, Mihály! Ezek lennének? Bosszús, amiért értetlenkedem. Nem látom, de tudom. Kevesebb filozófia, több lélek! Akkor is pontosított, amikor a széket megfaragta. Igaz, akkor itt volt, nem csak képzeletemben, és nem volt bosszús. Trón az, nem szék! Nem is akármilyen trón! Gyere csak ide hátra, nézd! Erős, mégsem vaskos ujjait végighúzta a szálkás fa barázdált hátán. Tudod, mi ez? Gerinc! Apádé. Nagy szó, mert ma alig találsz gerincet a gerincesek közt. Neki volt!

Mihálynak is volt. Kemény volt és akaratos, alkalomadtán durva és nyers. Még a romantikában is. Úgy ment oda Leához, zsebre dugott lélekkel. Akarod? Mit mondhatott volna erre Lea? Csak azt, amit a legtöbb nő mondana, mondani tudna erre: nem, nem akarom! Mert csak így, ilyen póre egyszerűséggel beleugrani hogy is tudna egy másik ember ripsz-ropszjába? Még akkor sem, ha Leácska nem épp ahhoz a viszonylagos legnagyobb arányhoz tartozott. Feltűnően szép volt, és feltűnően öntudatos, a nem mosok és nem főzök senkire típus. Festőnő, ha van ilyen típus. Nincs. Tény, hogy szerette a jót. Mihályt kivéve. Ha nem, hát nem! – emlékezett hangosan Mihály. Egyszer megkérdeztem, az legyen elég – vitatkozott, mintha saját sorsával. S mintha nem saját vereségéről regélt volna, hanem egy visszavonhatatlan tényről, mely az ő részéről azok után véglegesen az, mondhatna, tehetne a másik bármit. Ha nem, hát nem, nem olyan kicsi a világ, hogy ezért bánkódni érdemes lenne, még akkor sem, ha valószínűsíthető, hogy az mindkettőjüknek csak hasznára lett, lehetett volna...

Na de, nem attól Mihály Mihály, hogy a sebek nyalogatását megengette volna magának. Mit seb, hol van itt seb?! Az a baj, hogy tejföl sincs! Hogyhogy nincs a töltött káposzta mellé?! Ilyen nincs! Ha Leáról látszólag könnyen le is mondott, Mihályt nem lehetett a tej föléről lebeszélni. Egyáltalán sehogy. Úgy felpaprikázta magát, ebben, mondjuk, a pár kupica aperitif is segíthetett, hogy hagyott csapot-papot,

kirohant, 27 kilométert porzott a városig, nem, a falusi bolt nem volt jó, vagy hogy a közelben eszébe jutott volna tejfölt keresgélni, ugyan már, gőzét kifújni éppen az a kétszer 27 kilométer kellett. Megvette, visszaporzott, és már nem viharzott, addigra lecsendesedett, mire felért a lépcsőn a tejföllel, majd viharvert élvezettel, egyórás utólagossággal elfogyasztotta az újramelegített töltött káposztát. Mindannyiszor beleloallta magát, valahányszor terítékre került a tejföl...

Akkor nem, amikor elmesélődött a jelenet a traktorista szétrúgásáról. Akkor nem szikrázott. Akkor ő tanár volt, a mester. Diákjait táboroztatta éppen. Este a százéves japánakác alatt a megszokott mindenestés beszélgetés-nevetgélés. Azon az estén az asztalhoz lódörgött a konfliktus, egy részeg traktorista, káromkodott és kötekedett. Gyerekek előtt így beszélni, nem szégyelli magát?! A traktorista nem volt hajlandó szégyellni magát. Ha szégyen nem is volt benne, önérzet annál több: Hogyhogy kioktatja őt egy idegen, egy jöttment?! Azzal felszökött a traktorra, és neki egyenest a csukott kapun át a nagy semminek, csak hogy bebizonyítsa. Igaz is, mit? Erre felugrottak az asztaltól a férfiak, és utána. Mikor visszajöttek, Mihály megilletődve nyugtázta – az elégtételt vevő felé érezhető tisztelettel, és nem a visszatartás szándékában meghíúsult békítő csalódottságával –, hogy a traktorista le lett rángatva a traktorról, és jól összevissza lett rugdosva, megérdemelte.

Nem volt bajkeverő. De nem viselte el, hogy megalázzák. Szó nélkül átnyúlt a nagy asztalon, és a nyakon ragadott, behemót, pökhendi vendégfogadóval leseperte a reggelit. Nem nálunk. Velünk csak tisztelettel. Mi is vele. Egyszer már-már sírni is láttam. Magatehetetlen volt. Az aggodalomtól, hogy elhagyja a felesége. Megvolna rá minden oka, értette ezt Mihály, de csak most derült ki, hogy ő ezt nem élné túl. Nem mondta, szavakkal nem, de teste elhagyatottsága jelezte, hogy csak addig van egészsége, míg mellette a felesége. Maradt, megmaradt mellette, kitartott, csak az egészsége hagyta cserben mégis, bár azt már férfiasan tűrte.

Szükszavú megbízható. Őrült igazságszerető. Parancsot nem tűrő tisztelettudó. Beteg egészséges. Egészségesnek tűnő beteg. Mert úgy tűnt – meséli egy fiatal szobrász –, hogy semmi baja, három hete a kiállításon. Tudtam, hogy jó ideje nem cigarettázik, nem iszik, de attól még ugyanolyan volt: olyan... Mihály. Nem panaszkodott. Nem látszott rajta a betegség.

Nem jeltelen, mégis megrendít a hír, hogy Mihály az éjjel meghalt. És nem a tüdőrák vitte el, melyről nem tudtunk, mert büszke szeméremmel titkolta. Ki tudja, mi, mit súgott lova a fülébe. És lova fülébe Mihály. Mi meg itt maradtunk a hiányával, bár rég nem láttuk. Elég volt a tudat, hogy van, ott van a műtermében és dolgozik. Ha nem is látogattuk jó ideje... Bár többször elmentünk a kapuja előtt, mégsem mentünk be, mert egy idő után az ember hozzászokik a másik ember életének közelségéhez, és eszébe sem jut felkeresni, csak odázza, most nem alkalmas, majd máskor, majd egyszer, majd, majd. Az elmaradó majdért az örökös most a hibás, mert a most mindig azonnal akar, általában valami mást, valami sürgősebbet, de azt nagyon, és ez a sok-sok összegyűlt most kizárja azt, amit már ezentúl nem lehet soha majd.

A művészeti iskola mellett kerülök dugóba halála másnapján. Nyugalmozott tanára volt már az iskolának, a plasztikai az épület előtti zöldövezeten, művészeket nevelt, megérdemelné, hogy a líceum saját halottjának tekintse, de sehol egy fekete zászló. Mennyit ér az ember, ha nincs fekete zászlaja? – kacsint felém nevetve a visszapillantóból. Mennyivel értékesebb az, akinek fekete zászló hirdeti elmúlását? Na, ugye. Amíg köztünk vannak a munkái, meg hát az emléke, nem múlt el, a felszínes gyászt, a gyász kellékeit amúgy is megvetette volna – nyugtatom lelkiismeretem, mert automatizmusomat szomorúságom ellenére sem győzőm le, és ha piros van vagy dugó, önkéntelen kirúzsozom a szám. Bár egyetlen és ízléstelen, mégis.

A patriotizmus is ízléstelen, jut eszembe, mert nem ismer mértéket és dühös lesz, ha határt szabnak neki. Épp Mihályra, ki másra, gondolok, mikor a falu második világháborús emlékművet szeretne faragtatni elesett katonái emlékére. Mikor javában zajlik az egyeztetés, polgármester mond, Mihály meg hümmög, rádöbbenek, hogy nem Mihály ő, hanem Mihai, holott mindvégig az ő nyelvén beszélünk, de mert humorommal együtt érti az enyémet, mellékessé válik a nyelvi igazodás. És mintha benne is épp eközben rendeződne a helyezkedés, mert kérésemre kijött ugyan terepszemlére, leült beszélgetést folytatni, de mikor kikerülünk a tanácsteremből, rám néz: mégis hogy faragjam én meg?! Nem mondja ki, de értem: a felállás köztünk a szemben – mi és ti. Akkor is, ha ugyanazon az oldalon. Ti mentetek, minket vittek, mondja elzárkózása. Minket is vittek. Csak örült és szent megy önként

háborúba. Bár a kettő valahol összeér. Az egyik mást, a másik önmagát feláldozni kész. Áldozat és önfeláldozás a gyilkolásban találkozódik. Honvédek nélkül nem létezne hősiesség. Alkalomadtán győztes csata sem. Akik nélkül nem emlékezhetnénk, nem idézhetnénk múltat lehajtott fővel, leemelt kalappal és megkönnyebbült sóhajjal, hogy körülményeink mégsem kérik, hogy hozzájuk mérjük magunkat, megméretessünk. De a háborúban a legtöbbje ágyútöltelék, fölöttük és velük rendelkezik az elszabadult pokol. A mi megmérettetésünk ma csak ennyi: merem-e rád bízni, s te vállalod-e a háborúban elesettek követ. Belátjuk-e, hogy ellentéteink és ellentmondásaink helyett halottaink vannak. Nem látjuk be. A mi felállásunk 100 év múlva sem változott: mi itt, ti ott. Még ha ugyanazon oldalon is. Mennyi időnek kell eltelnie, hogy saját halottjainkként tekintsünk egymáséira? Mert most, hogy Mihály ma éjjel meghalt, a saját halottunkként gondolok rá. Holott háború van most is. Csakhogy nem a mi háborúnk. Ez sem igaz, mert amíg minket is érint, hogy az a kiskorú fiú, aki pár percen belül éri meg a tizennyolcat, átér-e a határ innenső felére vagy sem, mert a mi felünk számára a túlélés, addig ez a háború a miénk is. Hamarosan megérkezik édesanyja is... Nyugodt, nem mint a másik anya, aki feldúltan, előőrsként tör utat magának, hogy lássa, hozhatja-e ide hátramaradt kicsi gyermekeit... A harmadiknak mindene egy zacskóban. Valahonnan előkeresnek neki egy bőröndöt a határon segítkező önkéntesek: legyen, mibe belegyömöszölnie alig becsomagolt életét.

Vastaghangúrózsi a faluban nem csomagolt. Menekült. Pedig nem is volt háború. Legalábbis körülötte nem volt. Nem érdekelte sem a bőrönd, sem a maradék élete, mikor bevette a pár üveg altatót. Volt már ilyen, akkor elszette, nem sikerült. Most valamivel jobban csinálja. Most már jól kéne csinálni. Pedig milyen jó kedélyű volt, mennyit mosolygott! Mennyit nevetett! Főleg! Hogy lehet ilyen vastag hang és harsány nevetés mellett olyan hajszálvékony az emberben az élni akarás? Egyik kapja, másik eldobja. Egyik féltene, nem adná, másiktól elveszik. Elvétetik.

Mihály, a szent, legyőzte a sárkányt. De hogy megküzdött-e a mi Mihályunk a maga démonaival, azt már csak torzói mesélhetik tovább.

Újlaki-Nagy Júlia

HAFONAT

Befonom a hajad.
Csak ilyenkor engeded, mielőtt
épp megmosod,
csak ilyenkor számolhatom meg
a szőkék közt borongósan nevető szürkéket,
bár ki tudja, már hányszor neveztem szürkének
egy szőkét, s te mégis engeded, hogy
mindig újrakezdjem,
hogy szerda és szombat esténként megszámláljam őket,
csokorba kössem, és magamba fonjalak.
Mennyi tincs kell, hogy szép legyen az ember!
Az első tincsemet nem látta az apám,
anyám ezerkilencszázkilencven márciusában
szakította meg a bérleti jogomat,
azt mondta, elég volt, én ma ezt a gyermeket kinyomom,
aztán épp huszadikára esett a kilakoltatásom,
amikor fejszével és dorongokkal járták a várost
a falvakból betódult román parasztok,
apám inkább magát féltette,
minthogy túlvergődjön a tömegben,
a tankokon, a kiszakított városi padokon.
A szülészet ablakán beszűrődtek a hangok,
román, magyar és cigány férfiak
tanították meg első szavaim,
mert soha nem szólt hozzám az apám.
Befonom a hajad.
Kétezerhúsz márciusában ez az egyetlen,
amit szabad, amihez nem kell nyilatkozat,
pedig itt állunk a bizonytalan tornácán,
vajon csókolhatlak-e, ha maszk fedi az arcod,
elérem-e a tincseid, ha másfél méteres lesz a táv,
lűktet-e még bőröm finom vonalaidon?

Befonom a hajad, mert az enyémet nem tudta
az anyám, mert inkább kislányt szeretett volna,
meg inkább semmit szeretett volna,
apám azt mondta, ha nyomorék, vágják a falhoz,
te meg azt mondod, cuki a bicegésem,
ezerből is felismered, hogy mikor jön az, aki a tiéd.
Befonom a hajad kétezerhúsz márciusának utolsó szerdáján,
te meg azt mondod, mégsem úszol most a gőz és pára közé,
vigyük le inkább a kutyát, azt szabad,
járjuk be újra a város főterét,
kacagva lebegsz előttem az úton,
fel-felcsillannak tincseid az utcalámpák alatt,
itt csillant meg apám szemében is utoljára a fény,
itt lett életében először benne az első háromban,
három magyar vesztette életét.
Befonom a hajad szombaton is,
kétezerhúsz márciusának utolsó szombatján,
te meg betelefonódsz ernyedt karjaimba,
beleolvadsz éhes mosolyomba,
beleszeretsz férfiatlan alakomba,
rátelepszel cserépízű ajkaimra.
Ketten vagyunk egy olló két szára,
új kabátok még működő cipzára,
de szemeid szőke pillája
mit kaphat tőlem cserébe?
Mi hasznod egy sántában?
Azt ígértem, gondviselőd leszek,
s kétezerhúsz utolsó szerdáján
ismét befonom a hajad,
de többet ne várj tőlem, édes,
az egyetlen, amit tehetek,
hogy szombaton egy másik városban
számolom meg az őszbe fonódó
szőke tincseket.

ÉN MONDTAM NEKI

Én mondtam neki,
hogy nincs annyira hideg,
hogy én tulajdonképpen nem is fázom,
próbáltam siettetni, hogy inkább igyekezzon,
szabaduljunk meg végre a csomagtól,
de ő nem hallgatott rám,
azt mondta, az éjjel is ezek miatt nem tudott aludni,
s különben is, ki fogja észrevenni,
figyelmeztettem, hogy el fog szakadni,
de ő nem bír egy kicsi szenvedést sem,
kibontotta a zsákot, és kivett egy pár kesztyűt,
tudod, anya, azokból a szép piros bőrkesztyűkből,
s addig erőltette a nagy otromba kezeire, míg elszakadt a varrás,
pedig ő is látta, hogy mennyit kínlódtál velük az éjjel,
én meg alig bírtam nézni, ahogy tönkreteszi a munkád,
megpróbáltam kitépni a zsákot a kezéből,
de megcsúszott a szánkó a havon,
kihasadt a zsák is, aztán hiába szedtük össze,
nem vették át tőlünk a gyárban,
azt mondták, ilyen latyakos selejtet nem fogadnak el,
de neki ez sem volt elég,
földhöz csapta az egészet,
csak azt az egy szakadtat tartotta meg a kezén,
én mondtam hazafelé,
hogy ezért kikapunk,
jól is tetted, édesanyám, hogy megverted a pincében,
hallottam, amikor sírva kiáltottad, hogy miért szültelek a világra,
én vigyáztam arra a párra, amit rám erőltetett,
nekem olyan kicsik a kezeim, mint neked,
nem szakítottam el a varrást,
amikor még varrsz, ezt is odatesszük a többihez,
a lábaim is tiszták, mint neked,
hiába mondta a nővérem, hogy ne mossunk lábat,

én titokban megmostam,
csak az övé maradt sáros, amikor apuka este megnézte,
én megmondtam neki, hogy attól, mert nem tudod, hogy ki az apád,
még szót kell fogadj az én apámnak,
elmagyaráztam, hogy neki tulajdonképpen mostohaédesapja van,
semmi oka nincs haragudni rá,
amiért a sáros lábujjai között oltotta el a szivarját,
mondtam neki, hogy nem érte meg a dolog,
most hetekig fog feküdni a lába miatt,
pedig a bolond is látja, hogy nincs igaza,
hiába figyelmeztettem végig,
hogy jobban jár, ha beveti az én ágyamat is,
bárki így tett volna,
úgy tanítottál, hogy mindig az igazat mondjam,
apukának is megmutattam hát a lábát,
és most is szófogadó leszek,
nem viszek neki a vacsorából,
ágyban nem eszünk!

MENEKÜLT

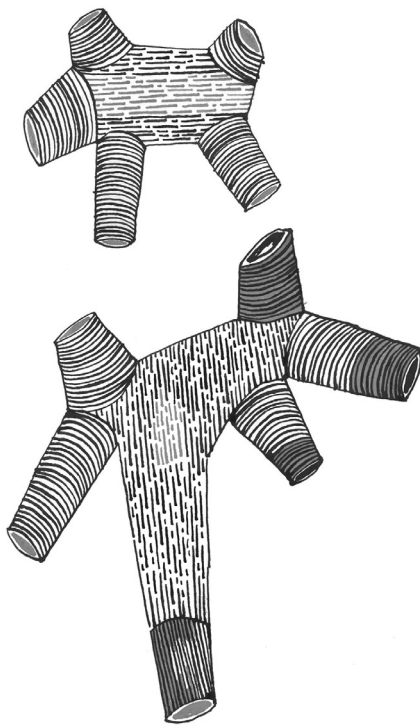
A város, ahova nem jöttél velem,
csendes volt és békés.
Tíz órát utaztam, míg ideértem,
mégsem voltam fáradt.
A villamoson nők és férfiak tolakodtak,
de én csak attól féltem, hogy felismernek.
A hirtelen fékezéstől felborult a bőröndöm,
a nagy, kétszemélyes, amelyikkel
Varsóban kirándultunk egyszer,
amikor először és utoljára elvittél külföldre.
Egy férfi lehajolt, lábra állította a csomagom,
s amikor megköszöntem neki,
úgy éreztem, épp megcsaltalak.

A város, ahova nem jöttél velem,
nagy és befogadó.
Látom a táblákon a népszerű helyeket,
ott én is biztos könnyen beolvadnék,
de a kétszemélyes bőrrönd nem enged menni,
benne van az ígéreted, hogy egyszer megmutatod
nekem a fővárost, ha már nem hittem el neked,
hogy semmi nagy dolog nincs itt, ami ne lenne otthon is.
A városban, ahova nem jöttél velem,
bérletet veszek, pedig az útlevelemmel ingyen utazhatnék,
de inkább eltitkolom, hogy ki vagyok,
ahogy te is eltitkoltad, hogy nem szeretsz.
Ülök a folyó partján, s mintha a te hangodat hozná a víz,
hátranézek, de csak egy idős férfi az.
Eddig fel sem tűnt, hogy milyen öreg a hangod.
Unnád a vizet, ha itt ülnél mellettem a padon,
pedig itt nem szól a sziréna, egész éjjel kint ülhetnének.
A városban, ahova nem jöttél velem,
sok a park és sok a gyerek. Hozzám fut egy kisfiú,
és későn veszi észre, hogy nem az anyja vagyok.
Összebarátkozhatna vele a fiunk, ha nem mondtad volna
mindig, hogy ráérünk még ilyen nagy vállalkozásra.
Nem tudom hirtelen, most jó lenne-e,
ha egy kisfiú arcából nézne rám a szemed,
bár azt mondják, a lányok hasonlítanak inkább az apjukra.
Körülöttem mindenki magyarul beszél,
de nem hozzád szól egyik szó sem,
én meg sosem értettem, hogy miért
ragaszkodsz egy olyan néphez,
egy olyan nyelvhez,
amit soha nem tudtál rendesen megtanulni?
Vajon most ki tolmácsolja neked a parancsokat?
A városban, ahova nem jöttél velem,
könnyen kaptam lakást, egy hónapig az enyém.
Milyen csorba ez a szó, évek óta nem gondoltam,
hogy valami az enyém,

ez az albrét is lehetne a miénk.
Ülnél itt mogorván az ágyon, s a házat siratnád,
a kertet, a földeket vagy a várost,
ami most már nincs is a térképen,
csak az esküvői képünkön áll még a városháza.
A város, ahova nem jöttél velem,
befogadott volna téged is, ha akkor nem nevetsz ki,
és az enyémmel együtt megújítod az útleveled.
A lakásban, ami most csak az enyém,
ugyanolyan IKEA-s óra van, mint amit otthon vettem,
az üvegében látlak a hátam mögött,
ahogy ernyedten nézed a pakolást,
aztán csak annyit mondasz,
hogy vigyázzak magamra,
s kezembe nyomod az összes pénzt,
amit az új kocsira gyűjtöttél.
Gyere haza, amikor győztünk,
mondod komoran, s tudom, hogy te sem hiszed,
hogy értelme van ennek az egésznek.
A lépcsőházban, ahova nem jöttél velem,
menekülteket szállásolnak,
én meg teszem magam,
hogy nem értem a nyelvet,
tőlük hallom, hogy mennyien jöttek,
amikor én indultam, még reméltek sokan.
Talán értem van minden, hogy menekült legyek,
csak nem attól, amitől mindenki más,
így nem kérdezte senki, hogy miért jövök el,
se a szomszéd, se az anyád.
A városban, ahova nem jöttél velem,
mindenhol jó a térerő,
mégsem hallottam rólad semmit azóta,
én hiába csengetlek, nem veszed fel,
talán nem is hallod már, vagy nincs meg a telefonod,
vagy lehet már te sem vagy meg.
Ha egyszer újraépítik a várost, ahol maradtál,

és jelt adsz magadról, meglátogatlak,
de már tudom, hogy ott leszek idegen,
és itt lesz az otthon.

A városban, ahova nem jöttél velem,
minőségi alapozót vettem, mégis látom a foltokat,
mégis elfutja arcomat a könny,
ha arra gondolok, hogy talán már érkezésem óta
özvegy vagyok.

Botár Emőke

VALAMI MADÁR

egy újabb elcsesztett vasárnap
pedig voltam otthon
ja „meglátogattam a szülői házat”
a pucér falakat
éreztem a talpam alatt a pinceboltív meztelen hátát
óvatosan kellett lépnem
mintha sírhantok gerincén járkálnék
pedig negyven évig tapostam
anélkül hogy valaha is
ilyen érzésem támadt volna

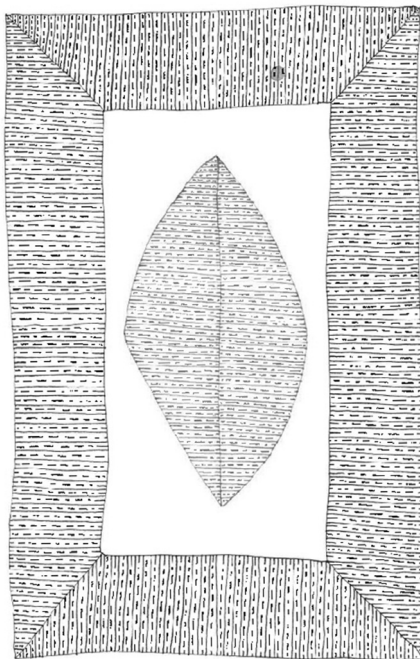
a falba állítólag
fészket rakott valami madár
– meg sem néztem –
a nappali és a konyha közt
szóval mégis van élet

a nappaliban a fotelje állt
a kárpitjába dugva mindig egy írószer
arra az esetre ha valamit le kellene jegyezni
ha valami szépet mondana a tévé
ha valami szép gondolatot találna egy könyvben
amit majd föltétlen meg kell osztania velem
ha hétvégén hazamegyek

a konyhában nem éreztem
a forró almás tészta illatát
sem a varázslatot
aminek negyven évig észrevétlen
részese voltam
és vége

mert nem tanultam meg
almás tésztát sütni
se varázsolni
otthont varázsolni
szóval nincs hová hazamennem

de valami madár
állítólag fészket rakott a falba
a nappali és a konyha közt
szóval mégis van élet

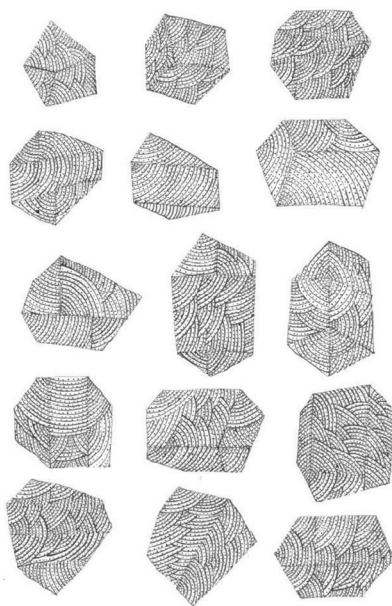
Fehér Imola

FELEJTŐ

/oublier le passé/

Elfelejttem az ajtót
A zárat
A porosodó ablakkeretet
Elfelejttem a lépcsőfordulót
A korlát tapintását
A bemélyedéseket
Elfelejttem lépteid
A koppanó esőt
A redőnyön besurranó
Napsugarat
A szétmálló időt
Elfelejttem az együtt
Töltött nyarakat
A napszúrást
A kopott szalmakalapot
Elfelejttem befizetni
A számlát
Nincs jel
Hívni sem tudok
Elfelejttem a kilincset
A zár kattanasát
A kulcs csörgését
A villanyóra lapját
Elfelejttem a házszámot
A kerítésre futó borostyánt
A kertben görnyedő
Almafát
A korhadó barackot
Elfelejttem a kutat
A hinta nyikorgó zaját

Elfelejttem a kutyát
Láncra verem bánatom
Elfelejttem hogy élek
Csak vagyok s siratom
A jelent
Nem tudom
Ki vagyok
Majd elfelejttem
Miért sírok
S te együtt
Sírsz velem
Élve siratjuk
Múló életem

Ferencz Imre
AMÍG MÉG TART

*A nyolcvanéves Kenéz Ferencnek¹,
A szégyenvers című költeményére
fókuszálva*

Megérte de nem élte meg
elfordult nem fordult szembe
meg kell írni a szégyenverset
hogy a vers magát ne szégyellje
meg kell írni a szégyenverset
hogy a költő magát ne szégyellje
hogy az olvasó elmondhassa
az adósságát törlesztette
ha meg van írva a szégyenvers
a szégyenvers akkor többé
nem szégyenkezik
ha meg van írva a szégyenvers
a költő akkor többé
nem szégyenkezik

ha meg van írva a szégyenvers
nem terheli többé a lelket
ha meg van írva a szégyenvers
tisztá marad a lelkiismeret

a szégyenvers ha meg lesz írva
száz év múlva is mellbevág
a szégyenvers ha meg van írva
száz év múlva is megráz
mint Krisztus a vargát

1 A Székelyföld szerkesztősége szeretettel köszönti a nyolcvanéves Kenéz Ferencet.

a szégyenverset meg kell írni
hogy ne szégyellje többé magát
ha megírod nem gyötör
nem kínozt téged tovább
a szégyenverset meg kell írni
ha megírod megváltod magad
elég volt hát nincs mit várni
a szégyenverset rajtad kívül
nem tudja megírni senki

a szégyenverset meg kell írni
kell-e pályázni vajon
a szégyenverset meg kell írni
kapsz-e ösztöndíjat vajon
a szégyenverset meg kell írni
ki ad majd szégyendíjat vajon

vajon a szégyenverset
megértik-e mindazok
akik megérték ugyan
de elfeledték a kálváriát
ahol megfeszítették volt
Isten egyetlen fiát

és azok akik azóta születtek
akik már nem érték meg
és meg sem élték azt a kort
vajon megértik-e a verset
amely szégyenkezett legott

megértik-e vagy csak nézik
vagy meg se nézik mert a fejükön
már másképp tapad a haj
mert a fejükön már
másképp olvad a vaj
mert a nadrágjuk is másképp rongyos
mint a miénk volt

mert az övékét már újan
rongyosnak gyártották

talán vannak akik azt mondják
hogy a szégyenverset már
nem érdemes megírni
elévült annyi év után
már nem izgat nem érdekel senkit
meg sem érték meg sem élték
akkor hogyan is érthetnék meg

de lehet akadnak akik felróják
hogy még nem írtad meg
NEM TELJESÍTETTED A TERVET
nem írtad meg nem írtad meg

AJÁNLÁS

A SZÉGYENVERSET MEG KELL ÍRNI
AKKOR IS HA NEM KÉRI SENKI
MEG KELL ÍRNI A SZÉGYENVERSET
SZEMEDRE NE VETHESSE SENKI
HOGY A SZÉGYENVERSET ELFELEDTED
MEG KELL ÍRNI A SZÉGYENVERSET
AMÍG MÉG TART A SZÉGYENÉLET

Benyó Tamás

A VÍZ ÚTJA

A folyó pedig egyre csak apad.
Először patakka, aztán csermellyé,
majd vékony érré zsugorodik,
amíg egy tetszőleges ponton végleg el
nem enyészik a gömbölyded kavicsok takarásában.

Így szeretnék felszívódni hangtalanul, cseppenként,
feloldódva a folyton változó sűrűjében.

ELŐKÉSZÜLET

Eltart egy ideig, amíg becsomagoljuk értékeinket,
felkészülve az útra, mely keskeny és göröngyös,
de a miénk; az útra, melyet húsevő virágok sora
szegélyez, s pár csepp eső is sártengerré változtat
a talpunk alatt; az útra, melyen megkopott jelzések
sejtetik, merre tovább.

Eltart egy ideig, amíg meggondoljuk, kitől búcsúzzunk,
s kit hagyjunk hátra szó nélkül, mint ki sosem számított,
s mint akinek mi sem számítottunk; kinek adjunk
búcsúajándékot, s kitől vegyük vissza azt is,
amit korábban rábíztunk; kinek maradjunk meg
emlékezetében, s kinek a fejéből törölődjünk örökre.

Nagy Koppány Zsolt

KRÚDY-APOKRIF

Délibáb úr
egész életében
– persze csak mikor tehette
a munkája miatt –
vidéki városokba
utazott.
Szerencsére tehette
– a munkája miatt –
mert utazó ügynök volt.
Mármint
kereskedelmi.

Szóval idegen,
vidéki városokba
utazott,
ahol a lányoknak
szőrös anyajegy virít a karján,
mégis szépek,
a levegő olcsó kocsmaszagtól
bűzlik, mégis friss,
többnyire vonattal.
Mármint
utazott.

És reménykedett.
Egész életében reménykedett.
De sajnos
soha nem jött
egyetlen szép nő
vagy nagy lehetőség
vagy hervadó virágszál
vagy elszánt X-faktor-aspiráns

vagy szomorú özvegy
vagy elhanyagolt háziasszony
vagy megráncosodott tetoválással járkáló pincérnő
vagy csak sima pincérnő
vagy dundi néni
vagy keszeg lány
vagy normál testalkatú Tesco-pénztáros.
Mármint
tényleg.

Mégis, gondolta
Délibáb úr,
miközben halni készülődött,
mégis azt kell mondanom,
hogy szép életem volt.
Mármint
nem.

BUJA TUJA

A Madách téren
valami kiülős kávézóban
várok egy „menedzserre”.
Apró szívességet kell tőle
kérnem
enyhén feszélyez
a majdani beszélgetés.
Cigarettaázom
kávét kortyolok
és a szomszéd asztalnál ülő
lányokat nézem.

Elég csúnyák
de szemük ifjú és:
világít.

Bő tíz perce
igazgatják a hajukat
és fényképezgetik
egymást
magukat.

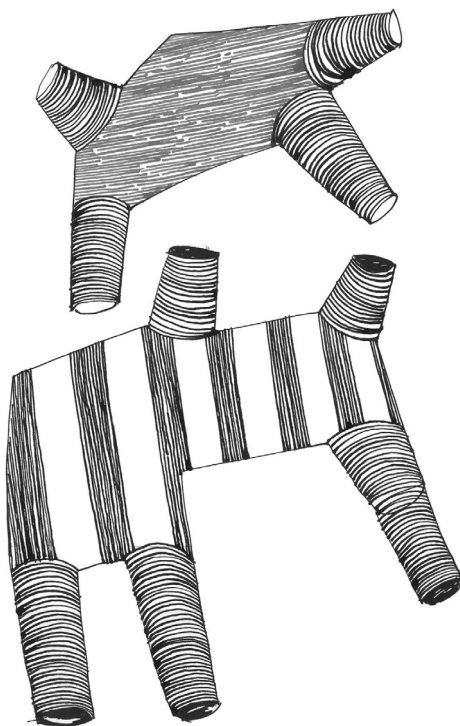
Csinálnak
napszemcsis képet
kávézós képet
égháttér-képet
összebújós képet
csücsörítő képet
nevetős képet
komolyságos képet
kacsintós képet
szopást imitáló képet
nyalást imitáló képet
kisgyerekre így néznék képet
ha szeretnél tudnálak szeretni képet
ma éjjel bebaszunk képet
sodrós képet
szívós képet
megyek szülni képet
(ez nem sikerül egyből
többször nekifutnak)
majd feltöltik mindenhova.

Gyűlnek a lájkok.

Egyikük
a
nagy
hajlóbálástól
(amivel óhatatlanul együtt jár a jó képek készítése)
beleragad
a
mögötte

álló
tujába.

Megejtő látvány,
de érkezik a „menedzser”.

Szabó-Siklódi Lia

BUMBULI RÓZSI

Ma a rikitőzöld rokolyát vette fel, lila harisnyával és barna csatos cipellővel, a fejére szalmakalapot penderített, a kertből szedett frissen kipattant bordó krizantémmal. Igaz, hogy a reggelek már csíptek, de ő a nyár lánya volt és addig tolta a rokolya határát, amíg a hideg őszi szél bele nem harapott. Ma kivételesen jól érezte magát, addig, amíg Feri bácsi, a tejesember rá nem szólt a kapuból:

– Ej, Rózsikám, de kiritttyentetted magad! Csak nem bálba mész, te leánka!

– Adjon Isten, Feri bátyám, megyek, megyek, seggel az ágyba! – vágta reá gyorsan Rózsika, a falu csúnyája.

– Hajjaj, azt a sejhaját... megnyalnám a szám szélét, biz’a – mormogta Feri bácsi a szürke bajusz alatt.

Mi baja lehet ennek? Biztos két bal lábbal kelt fel. Vagy nem adtak Boriék elég tejet. Így morfondírozott Rózsika magában, miközben a munkahelye felé vette a kanyart. Álmában, csukott szemmel is idetalált volna, olyan régóta járta már ezt az utat.

A tojáshéj még bőven a fenekén volt, amikor szüleit elszólította a Fennvaló. Amióta az eszébe jutott, ha otthon volt, reggeltől estig az apján csüngött. Ki sem szállt az öléből. Szeretett vele játszani. Ő ment el először. Hirtelen. Akkor is épp a kertben kergetőztek. Édesapja a mellkasához kapott és elterült, mint az ólajtó. A mentő már hiába jött szirénázva. Akkor látott először halottat. Rózsiban ott megszakadt valami. Azt mondták, hogy megfújta a szél, de ő ezt nem értette. Egy deka szellő, nem sok, annyi sem volt aznap. De attól a naptól fogva a szél a barátja lett.

Édesanyja hervatagon várta a halált. Nem telt bele egy év, követte édesapját. Rózsika alig volt tizenöt éves. A temetésen néhány szegénylős szeplő együtt érzett vele. Mire Rózsika odapillantott, a szeplők takarodót fújtak a szülők árnyékába. Az árvasági nem takarta be a kiadásokat, ezért Rózsika kikerült az iskolából. Amióta a szél beszélni kezdett hozzá, amúgy is el akarták tanácsolni onnan. Valamiből el kellett tartania magát. Halványlila füstje sem volt, mihez kezdjen.

A szomszédban lakott Kati néni, Édesanya barátnéja. Ő segített neki. Annak idején sem volt könnyű munkát találni egy eldugott erdélyi faluban. Volt ott egy szövőasszony. Kati néni távoli rokona. A falu szélén lakott. Ki sem látszott a munkából. Napestig görnyedt a szövőszék felett, annyi volt a megrendelés. Ő volt a falu görbe Gizije. Messziről megismerte mindenki a hajlott hátáról. Az orra majdnem a földet söpörte, valahányszor kijött a düledező vályogházából. Rózsiról először hallani sem akart, de Kati néni addig duruzsolt neki, amíg jobb belátásra tért, és végül felfogadta a szeles leánkát. Rózszi nagyon szerette a különleges ruhákat. A színeket és mintákat egymásba bolondítani. Más csiricsárénak nevezte volna, de ő igazán jól érezte magát a színek kavalkádjában. Boldogan indult aznap munkába. Sárga színt öltött, ruháján hatalmas pipacsok virítottak, piros harisnyás lábát kék balettcipőbe bújtatta, hajában pipacsos hajgumi kacsintott össze a ruha virágaival. A vén szipirtó már a kapuból kiabálta:

– Rózsikám, már az első nap elkésünk? Holnap meg délben fogsz elékerülni? Ez nálam nem járja!

– Kezit csókolom, Gizi néni! Itt vagyok, ragyogok! Munkába állhatok? – hessegette el a füle mellett Rózszi a néni epés megjegyzését.

– Gizi néni a keresztanyád térde kalácsa! – sikította a vénasszony.

– Ki mondta, hogy így szólíthatsz?

– A faluban hallottam, hogy így szólítják, Gizi néninek! Tán’ nem így van?

– Na, gyere, szólíts, ahogy akarsz, csak ne ácsorogj már ott a kapuban! Hadd lám, hogy ég a kezed alatt a munka! Remélem, a kezed is olyan gyors, mint a szád!

– Jól van na, Gizi néni, de hisz’ azért jöttem! – válaszolta kipirult arccal.

– Hadd nézzelek meg magamnak! Pördülj egyet, no! – bökte meg a vállát Gizi néni. – Hogy nézel ki, te leánka? Kinek öltötted fel ezt a pendelyt? Na, menj be a házba! Úgy nézel ki, mint... Bum... Bumbuli, ahá megvan, így foglak hívni: Bumbuli Rózszi! Te leszel az én Bumbuli Rózszi! Jól kitaláltam, mi? – húzta ki magát Gizi néni. Már amennyire a hajlott háta engedte.

Felvillant a vénasszony széllelbélelt fogínye, a szájában néhány fog kergetőzött, gyorsan el is rejtette őket. Mint aki feltalálta a spanyolviaszt, görnyedten, de magára büszkén fordult be a házba a leánka után.

Ha tehette volna, egész nap emelt fővel járkált volna. Heherészve, Rózsi új nevét ízlelgetve szedte elő az aznapi munkát. Azt már elfelejtette, hogy annak idején őt is így szólították. Bumbuli Gizinek. De az idő megszépíti az emlékeket.

Rózsi új nevének gyorsan híre ment a faluban, mert a szembe-szomszéd egyik purdjéja otthon maradt, és éppen kint rakoncátlankodott a kerítésen, amikor Rózsi megkezdte élete első munkanapját. Mire a nap elfogyasztotta az uzsonnáját, hazafelé minden sarkon így köszöntötték:

- Nézd, he, ott jön a Bumbuli! Hogy kiöltözött, mint szaros Pista!
- Adj'isten, Bumbuli Rózsi! Hogy ityeg? Látom, fityegni azért fityeg!
- Anya, anya, ő az? A Bumbuli Rózsi? Szia Bumbuli Rózsi!

Rózsi egy ideig válaszolatott, de a szél szemellenzővel kínálta. Hálásan fogadta. A boltban, ahol az első fizetéséből egy fél kenyeret tudott vásárolni, már nem is érzékelte a körülötte lévőket, fizetett, kilépett és elindult az orra után. Az meg csak vitte, vitte, irányban hazafelé.

Az első nap után Rózsika fáradtan rogyott le otthon. Az ágy hepehupái fájdalmasan nyikorogtak. A sokat tapasztalt ágy szüleit is kiszolgálta és annak idején is nyögött eleget. Rózsi jó húspan volt, annak ellenére, hogy nem sok betevője akadt. A rokolyák csak úgy ringtak utána, amikor dolgára indult. Jóízűen majszolta első keresete jutalmát, a finom friss kenyeret. A kútból vizet húzott és leöblítette, aztán eldőlt, mint egy zsák. Javában horkolt, kicsordult nyállal, amikor megdöngették az ajtót. Éppen háborúról álmodott és bombák robbantak körülötte. A döngetésre úgy kiszökött az ágyból, mintha puskát ropogtattak volna a szobában. A gyűrött pipacsokat lesimította és kócosan kirántotta az ajtót.

Jól tette, mert abban a pillanatban berúgták volna. Két markos legény állt az ajtóban, az egyik lába felhúzza, Rózsi egy hatalmas talppal találta szembe magát. Az egyik legényt felismerte. Pista volt az, a falu bikája. Rózsi azon agyalt, hogy vajon mivel érdemelte ki, hogy ez a híres ember éppen őt tisztelje meg. Nem éppen így képzelte az első találkozást.

- Mi keresnivalótok errefelé? - kérdezte ijedtében.
- Azt mondták, hogy elloptál egy tekercs szőtest a Gizitől! Igaz-e? - dörrent rá a nagy talpú, miután leengedte a bakancsát.
- Ho-hogyan? Uramatyám! Soha életemben nem loptam! - vékonyodott el Rózsi hangja.

– Körülnéznénk azért! – lökték félre az útból Rózsit.

Rózsai püsszeni sem mert. A két legény betöltötte a kis konyha terét. A döngölt padló elnyelte bakancsaik hangját. Végigtrappoltak a házon, felforgatták a színesebb-nél színesebb pendelyeket, kendőket. Rózsai a sparhelt mellé húzódva, a félelemtől dideregve várta az ítéletet. Üres kézzel jöttek ki a szobából.

– Szerencséd van, hogy nem találtunk semmit! – robbant rá a másik.

– Figyelni fogunk! Nagyon vigyázz, te leánka, hogy mit csinálsz! Gizi nénénk a fogadott anyácskánk. Ha őt meglopod, olyan, mintha, minket lopnál meg. Akkor lesz csak haddelhadd! Megértetted?

Rózsika csak bólogatni tudott. Pista közelebb ment hozzá. Rózsai még kisebbre húzta össze magát. Hosszú másodpercek teltek el, mire ki merte nyitni a szemét. Pista vizslató szemei közt találta magát. Rózsai nem sokáig bírta a farkasszemet. Pista jól megnézte magának. Mielőtt kilépett volna az ajtón, még visszavillant egyet Rózsira, aztán elmentek.

Ennyi izgalom elég volt Rózsának aznapra. Emlékezett rá, hogy Édesapának volt valahol egy lánc lakattal. Még sötétedés előtt hátra ment a sufniba. Szerencsére megtalálta. Kissé rozsdás volt ugyan, de egy hatalmas lakat is lógott rajta, a hozzávaló kulccsal. Gyorsan felnyalábolta a láncot, rátekerte a kapura, lelakatolta, hogy éjjel senki ne jusson eszébe bejönni. A ház ajtaját belülről elrekeszelte, az apja még annak idején két erős kampót vert be a falba, és az ajtó mellé odatett egy erős deszkát, minden eshetőségre. Rózsai áldotta érte.

Éjszaka egy szemhunyásnyit sem aludt, minden neszre összereszt. A hajnali derengés és a fülében csengő szél altatta el. Minden rendben lesz, minden rendben lesz – egyre csak ezt zengte. Az ébresztőt a kakasok kukorékolták, de Rózsikának túlkölhettek, ő nem ébredt fel semmire. A napsugarak már javában a porcicákkal kergetőztek, amikor felriadt. Elmajszolta az előző napi kenyérmaradékát, savanykás tejjel öblítette. Ahogy Gizi néni előző nap megjósolta, jól elkésett a munkából. Fáradtan, kócosan várta a kapuban Gizi néni sipákolását/dorgálását, de az ma elmaradt.

– Gyere, Bumbuli, gyere! – hallatszott a szoba mélyéről. – Dugd már be az orrod, ne ácsorogj ott tétlenül! Becsületes vagy te, Rózsai! No, gyere, tegnap délután jött egy nagy rendelés. Égjen a kezed alatt a munka! Máma napestig dolgozunk!

Rózszi nem mert ellenkezni, örült, hogy ennyivel megúsza. Leült a szövőszék elé, s addig fel nem állt, míg rájuk nem esteledett. Amíg Gizi néni elégedetten haza nem küldte. Étlen-szomjan esett be a kapun. Miután a láncot lelakatolta, az ajtóhoz érve szeme-szája elállt a csodálkozástól. Egy csomag várta. Benne két befőttesüveg. Leves és második. Alig várta, hogy lecsavarja a tetejüket. Még meleg volt mindkettő. Behaplázza a finom húslevest és a fokhagymás rostélyost. Mind a tíz körmét megnyalta utána. Úgy belefeledkezett, hogy még az ajtót is elfelejtette bezárni. Már teljes sötétség volt, mire feleszmélt. A vékony kiflihold sápadtan kapaszkodott az égbolton. Halkan csukta be és zárta kulcsra az ajtót. Mintha apró léptek neszét hallotta volna a kertből, de hiába meresztette a szemét, a koromsötét előszobaablak mindent elnyelt. Gyorsan befutott a házba, belülről bezárkózott, reteszelt, a szíve majd' kiugrott a helyéről. A finom vacsora hamar leért a gyomrába. Azon nyomban el is altatta.

Másnap kérdezősködött, vajon ki lehetett a jótevője, de mindenhol kinevették. Még Kati néni sem látott senkit a háznál. Miután a boltból is kikergették, és a szelek is elkezdtek zúgolódni a fülében, inkább feladta. De egy imát elrebegett a jótevőjének, akárki is volt az.

Teltek-múltak az évek, Bumbuli Rózszi keze munkáját az egész falu dicsérte. Nem volt olyan ház, amelynek a falát vagy padlóját nem az ő szőttese díszítette volna. Gizi néni már nem sápítozott, egyre csak görbült és nyögött az évek súlya alatt. Rózsit már nem csúfolták. Megszokták, vagy elnézték neki, hogy furán öltözködik. Igaz, akadt még olyan, aki fejcsóválva elfordult, ha meglátta, de azt a nevet, amit Gizi néni annak idején ráragasztott, tisztelettel emlegették a faluban. Takaros menyecske lett belőle. Kitanulta a szövő mesterséget. A ruhákat ő varrta magának. A ház, a szülei háza ragyogott a tisztaságtól. Az előkertet virágok díszítették. A ház háta mögötti nagy területen veteményes táblák sorakoztak. Leghátul pedig gyümölcsfák roskadoztak terméseik alatt. A szelek sem bántották már. Csak akkor duruzsoltak, ha egyedül maradt. Sok volt a tennivaló. Gizi néni már nem bírta a munkát. Az utóbbi időben ráhagyta a rendelések intézését is. Rózszi szívesen vette át a feladatok oroszlánrészét. Gizi nénit is ellátta, nem esett le a karikagyűrű az ujjáról. Igaz, nem is volt neki olyan. Ezen csak ritkán mélázott el, mert annyi dolga volt, hogy azt sem tudta, kinek a

fenekébe bújjon ennyi minden mellett. De aztán eljött az este és néha a magány könnyecskéi ringatták álomba.

Lakott a falu másik végén egy fiatalember. Gyerekkorában igazi hóhányó volt. Minden rosszaságot kipróbált. Nem volt a faluban olyan fa, aminek a tetejéről ne nézett volna szét. Olyan csűr, ahonnan ne bámult volna be a házakba. Ha beszabadult egy udvarra, megdézsmálta a gyümölcsöst, magával vitt egy tyúkot, vagy az előtérbe kihúlni készülő almás pitébe markolt és jóízűen befalta hazafelé. Igazi vásott, rossz kölyök volt. Szegény édesanyja aztán mehetett bocsánatot kérni a szomszédokhoz. Mégsem tudtak haragudni rá, mert Gyurika jóképű gyerek volt. A Jóisten állandó mosollyal ajándékozta meg. Ha megszidták, az orra hegyén még a szeplők is vele nevettek, elhessegetve a haragfelhőket a környékről. El is nevezték Vigyori Gyurinak.

Gyuri csak messziről ismerte Rózsi. Arra emlékezett, hogy még gyermek volt, amikor be kellett szöknie az udvarába, és az ajtaja elé kellett két befőttesüveget csennie. Nem értette, hogy az édesanyja miért kért ilyesmit tőle, amikor mindig rossz szemmel nézte, ha belopakodott más udvarába. Ez volt ez egyetlen alkalom, amikor kivételt tett. Rózsi szeme még egyik legényen sem akadt meg a faluban. Gyuriról nem is tudott. Útjaik még soha nem keresztezték egymást, pedig azt mondják, hogy egy faluban mindenki ismer mindenkit.

Az őszi szél már bele-belekapott Rózsi hajába. Néha a rokolya alá is bekéredzkodett és kirázta belőle a meleget. Rózsi a hidegre a választ még két alsószoknyával toldotta meg.

A faluban évente több rendezvényt szerveztek, de a legnagyobb mégis ősszel volt, amikor már minden gazda betakarította a terményét, és kint a földeken is rend volt. Akkor a falu szószólója, a nagyhangú Pista végigvonult minden utcában és ágaskodó lováról hirdette a falu nagy napjának időpontját.

Rózsi éppen otthon tett-vett, amikor Pista a kapu elé ért.

– Közhírré tétetik országnak-világnak és Bumbuli Rózsinak, hogy a falu bálját október havának huszadik napján rendezik meg. Aki eljön, az ott lesz!

– Aztán miért mennék el, Pistám? Én nem ismerem a járást a falu nagy napján! – kérdezte kissé megszeppenve Rózsi. Ő nem járt el a bállokba. Messziről elkerülte az ilyen összejöveteleket, mert minél közelebb került a tömeghez, a szelek ordítva hazaparancsolták.

– Gyere csak, Bumbuli! Úgy megtáncoltatlak, hogy a füled is ketté fog állni!

– És ha nem tudok táncolni? Mit kezdesz velem? – kérdezte Pistát.

– Ha te azt tudnád, Rózsikám, mit tudnék, a fejed búbjáig vörösödnél! – azzal Pista rúgott egyet a lován és kiugratott az utcából.

Rózsi még sokáig meredt maga elé az udvaron. A szomszéd Feri bácsi is az utóbbi időben fura dolgokat motyogott az orra alatt, ha találkoztak. Azt hitte, nem hallja, mégsem tudott mit kezdeni azokkal a szavakkal, amelyekkel illette. Aztán, mint aki jól végezte dolgát, rántott egyet a vállán, belibbent a házba, kényelmes otthoni pamutnadrágra cserélte a piros alapon nárcisz mintával teleszórt szoknyát és sárgásfehér csíkos blúzáat. Aznap este a bált nem tudta kivenni a fejéből. Mielőtt elaludt, a betolakodó szelet is haza kellett parancsolnia. Érdekes, hogy mostanában egyáltalán nem zaklatta.

Eljött a nagy nap. A hajnal nem tudta felébreszteni. A kakasok sem. Rózsi a gyors reggeli után munkába indult, sok elintéznivalója volt. Nagyon elfáradt, de az esti rendezvény izgalma egész nap nem hagyta nyugton. Estére már tudta, mit fog felvenni. Nemrég készített egy világoskék, táncoló fiatal párokkal tarkított szövetanyagból egy szoknyát és egy hozzá tartozó hosszú kabátkát. E két ruhadarab elég kacifántosra sikeredett: a mutogatni nem kívánt idomokat ápolta, és eltakarta a kíváncsi szemek elől. Rózsi nagyon büszke volt magára. Sziluettjét piros harisnyával, kopogós fekete cipellővel és egy harásnyilila sállal egészítette ki. A lila sálon kisegerek kergetőztek.

Elindult hát élete első báljára. Nem vette észre a falu határában gyülekező sejtelmes szürke fellegeket. A kapun kilépve, a cipellők azonnal felvették a messziről dübörgő zene ritmusát. A világoskék kiemelte szeme színét és ragyogó arcát. Ringó léptekkel közeledett. Ahogy belépett a terembe, egy erős kar azonnal felnyalábolta. Egy szempillantás alatt táncra penderítették. Kézzel kézre adták a markos legények, csakúgy, mint minden menyecskét, aki eljött a bálba. A tánc hevében néha a szeme elé kerültek a nevető szeplők, de ugyanolyan hirtelen el is tűntek a táncosok között, hogy aztán a következő körben újra megtalálják Rózsikát. A szél hangját elnyomta a dübörgő zene.

„Érik a szőlő, hajlik a vessző...” – kiabálták teli torokból.

Az éjfél már rég elkongatták a harangok, amikor Rózsának elnehezülték a szempillái. A szeplők messziről nevettek rá, de ő menni készült.

Tikkadtan fordult ki a terem ajtaján és hazafelé botorkált, amikor egy hang megállította.

- Gyere csak ide, te Bumbuli Rózsi! - recsegte a sötétségből egy fának támaszkodó alak.

- Ki van ott? - kérdezte fáradtan Rózsi.

- Én vagyok! Hát nem ismeresz meg? - jött közelebb a férfi. A kiszűrődő fényben megvillanó tekintet ismerős volt valahonnan. A szelek azonnal duruzsolni kezdtek: „Fuss, ha kedves az életed!”

- Nem, nem ismerlek! - hőkölt hátra Rózsi, karjait szorosan maga köré fonta.

- Ejnye, no, gyere közelebb, ha mondom! Ha én megyek, abból baj lesz! - lépett közelebb Pista, mert ő volt az. A falu bikája. Nem volt olyan menyecske, aki eddig ellenkezett volna, ha megkörnyékezte.

Rózsi fülében már tomboltak a szelek: „Menj, menekülj, hátra se nézz!” Lüktető halántékkal megfordult és el akart rohanni, de a fák kiálló gyökereiben megbotlott és akkorát esett, amekkora volt. Recsegő nevetés közepette, sajjó bokával tápászkodott fel. Pista erősen megragadta a karját és magához húzta. Rózsi felszisszent.

- Most megvagy, te Bumbuli, te! Ha tudnád, milyen régóta kacsingatok rád, de te észre sem veszel, olyan fent hordod az orrodát! Ma végre eljött az én napom! - hörögte erős cujkaszagot árasztva.

- Eressz el, te ördögfatty! Különben sikítok! - kiáltott rá Rózsi. Próbálta kiszabadítani magát, de Pista erősen fogta. A szelek üvöltöttek. Hiába. Rózsi tehetetlen volt. Pista borostája már az arcát súrolta. Rózsi inkább behunyta a szemét. Megijedt attól, amit Pista tekintetében látott. Őt még soha senki nem akarta megcsókolni, de valahogy nem így képzelte el az elsőt.

- Én a helyedben teljesíteném a kisasszony kérését! - szólalt meg a hátuk mögött egy határozott hang.

Pista megdermedt.

- Ki az a bátor ember, aki így merészel beszélni velem? - fújta ki a pálinkagőzt. Rózsának felfordult a gyomra. Körülnézett. Szétvetett lábakkal, karba tett kézzel állt ott Gyuri. A szeplők ezúttal nem nevettek.

- Vedd le róla a kezed, különben még azt is megbánod, hogy erre a világra szült az anyád! - mondta Gyuri ellentmondást nem tűrő hangon.

– Úgy? – lökte el magától Rózsit Pista. – Na, gyere, te anyád barma! Küzdj meg velem, ha mersz! Eltaposlak, mint egy varangyot!

Néhány falubeli fiatal suhanc közelebb jött, bámulni az ingyen cirkuszt. Kaján vigyorral várták, hogy Pista elagyabugyálja Gyurit. Nem nagyon akadt senki eddig, aki ujjat mert volna húzni vele. Pista közelebb tántorgott Gyurihoz. Felemelte az öklét és lesújtott volna, ha Gyuri nem tér ki előle. De Gyuri sem volt rest. Pista háta mögé keveredett és akkorát lökött rajta, hogy Pista orra esett. A fiatalok felhördültek. Pista káromkodva tápáskodott fel, az ingébe törölve sajgó arcát. Megint nekiment Gyurinak. Gyuri akkorát sirített Pista fejére, hogy annak az egyik szeme majd' kiütötte a másikat. Mint egy dúvad, fújtatva indult újra Gyurinak. De Gyuri most sem ijedt meg. Úgy felsapkázta Pistát, hogy az rögtön meglátta a csillagokat, pedig az égen egy csillag nem sok, annyi sem volt. Pista hirtelen nagyon elfáradt. A falu bikáját az utolsó pofon úgy leterítette, hogy kinyúlt és még abban a pillanatban elkezdett horkolni. A fiatalok csalódottan rebbentek szét. Pista aznap éjjel nagyot esett a szemükben.

Rózsi riadtan nézte végig a tusát. A szeplőknek drukkolt. A szeplők győztek. A szelek azonnal elcsendesedtek. A fák levelei nehéz esőcseppeket fékeztek. Gyuri a kabátját Rózsira kanyarította.

– Gyere, Bumbuli, hazakísérlek! Egyet se félj, ez a vadállat nem fog többé a közeledbe kerülni. Erről gondoskodom – ölelte át Rózsit.

Bőrig áztak. Rózsi háza előtt az utcán derengő halovány lámpafényben a szeplők már nevetve búcsúztak. Gyuri megvárta, míg Rózsi bezárkózik. Az eső elállt. A hold a hazavezető úton összevigyorgott Gyurival.

Rózsi a kakaskukorékolást meg sem parittyázta. Ebédre harangoztak, mire kikászálódott az ágyából. Az ajtó előtt egy csokor őszirózsa várta. Rózsi szíve megdobbant. A szelek meg sem pisszentek.

Gizi néni fáradtan és görnyedten mondott búcsút ennek a világnak. A kívánsága szerint egy szóttasbe tekerve temették. Pista letört szarvakkal hallgatta a pap szavait az utolsó sorban. Rózsi és Gyuri egymás kezét szorongatva morzsolgatták kibuggyanó könnyeiket, amikor az első földdarabok a gyönyörű szóttasra gördültek. Rózsi karján a pólyából apró pisze orr kandikált ki, korgó pocakjába követelve a betevőt.

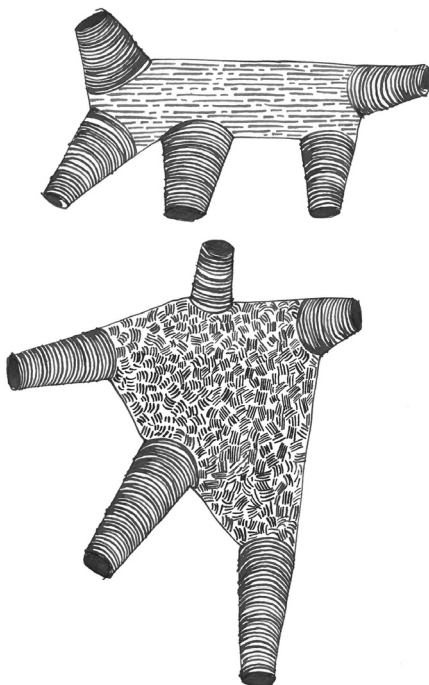
– De szép kislány! Egyem a szívét, hadd nézzem meg ezt a gyönyörűséget! – szólította le őket Kati néni. – Még meg sem mutattátok!

- Kisfiú... - mosolygott Rózsi, miközben látta, hogy Gyuri kihúzza magát.

- Hmm - csodálkozott Kati néni -, de hát rózsaszín pólyában van.
- Én készítettem - válaszolta Rózsi. - Hát nem csodálatos ez a kelme?
- De, de az, angyalom - hümmögött Kati néni -, annak a fiúcskának igazán más színt is választhattál volna, nah...

Pistát a temetés után nem látták többé a faluban. Néhány családban az elsőszülött nyomokban viselte a falu bikájának jegyeit. Falun pletyka nélkül nem élet az élet. Bumbuli Rózsi és Vigyori Gyuri bőven ellátta csámcsognivalóval a falut.

A nevetőszeplők öröklődtek, de legjobban akkor ragyogtak, ha habos-babos rikitószínekben végigvonulhattak a nívós divatbemutatók kifutóin.

Bakoss Géza

HÁROM GENERÁCIÓ

– Tisztára, mint egy vietnámi háborús film – morogta, miközben a sáros talajon botladozott a gazban, időnként félrehajtva vagy leszaggatva a fákról lecsüngő és az ösvényt elzáró borostyánokat. Nővére mögötte küszködött.

– Balra! – irányított nővére. – Most jobbra! Vagy mégis inkább egyenesen? – bizonytalanodott el. – Olyan régen voltam itt.

Nagy nehezen megtalálták a sírt. Kisebb erdővel körülvett gáztengerben állt, magányosan. A rákoskeresztúri új köztemető ezt a parcellát már régen felhagyta, de a család a sírhelyet mindig megváltotta, így a sírt nem bolygatták, lassan körülölelte a természet. Gyerekkora óta nem járt itt. Anyja halála után azonban megkérte nővérét, hogy halottak napján együtt látogassák meg nagyszüleik sírját, mert egyedül képtelen lenne megtalálni.

– Három generáció – mondta nővérének, miközben valamiféle kegyeletből, de teljesen reménytelenül és értelmetlenül tépkedtek a magasra nőtt, megsárgult, félig elrohadt gázt a sír körül. – Három generáció és már senki sem emlékszik rád. Mi még, unokák, nagy néha itt vagyunk. De az már szinte kizárt, hogy az én lányom kijön majd ide. És a te gyerekeid sem.

A sírkőre vésett felirat is megkopott. Csak ők tudták kibetűzni: Szücs József, élt: 1883–1963 és Szücs Józsefné, szül. András Ágnes, élt: 1895–1978.

*

„Tisztelt Polgármester úr!

Bakoss Gézának hívnak, Budapesten élek, 61 éves gépészmérnök vagyok. Erdélyi utazást tervezek családommal idén júliusban. Az alábbiakban leírom kötődésemet Kászonaltízhez:

Nagymamám, András Ágnes 1895. január 21-én született Kászonaltízben András Sándor és Fülöp Mária első gyermekeként. Utána a többiek: Jula, Boriska, Margit és még talán két fiú, de az ő nevüket

nem tudom, mert már gyermekkorukban meghaltak. Nagymamám 1920 körül költözött Budapestre és ott élte le az életét...”

Itt elgondolkodott: milyen emlékeim vannak a nagymamámról? Tőle tudom, hogy Budapesten a már ott élő nagynénjénél, Búr néninél kapott szállást. Búr néni ismertette össze Szücs Józseffel, egy zalai leszerelt katonával, aki akkortájt szabadult az orosz hadifogságból. Rövidesen összeházasodtak. József a BESZKÁRT-nál szerzett munkát. Ágnes egy Szondi utcai, az olasz nagykövetség tisztviselői számára fenntartott bérházban lett házmester. Állásához járt egy kis szolgálati lakás is. József biztosan jó lakatos volt, Ágnes pedig jó házmester, lakbért sem kellett fizetniük, így 1930-ban kis kertes házat tudtak venni Rákoshegy nagyközségben. Kipörgette őket Budapest, amit nem bántak. Falusi gyökereik voltak, kertre vágytak. Sokkal többet nem mesélt az életéről.

Csak 16 éves voltam, amikor meghalt. Aszkéta élet, hihetetlen munkabírás, sovány és szívós testalkat, Diana sósborneszbe mártott kockacukor lefekvés előtt. Talán az egyetlen luxus, amit megengedett magának. Egy szobában aludtunk, titokban én is mindig kaptam egyet. Éjjeliedény a szobában, amihez ragaszkodott, és sajnos minden éjjel használta is. Elalvás előtt átnyúlt hozzám és megfogta a kezemet. És a tyúkok. Sokan voltak, a kert végében éltek, egy – a második világháborúban lelőtt, a közeli Férihegyi repülőtér melletti mezőre lezuhant, és a környékbeliek által széthordott – amerikai Liberator nehézbombázó alumínium motorházteteje alatt. Ünnepekkor elkapott egyet-egyet, a konyhában elvágta a nyakát, majd egy kis lavórban szakszerűen kivérezte. A vért hagymán sütötte meg. Imádtam a sült vért.

A szülőfalu elhagyása, Trianon, út a pesti ismeretlenbe. Az egzisztencia megteremtése, majd a háború: Liberátorok, a házukba beszállásolt előbb német, majd orosz katonák. Az ostrom után egy kecskét és több nyulat tartottak, hogy legalább tej, néha hús is legyen.

Demenciája súlyosbodásáig ő vezette a háztartást, beleszólást nem engedett. Egyetlen kapcsolata a várossal ebből adódott: minden héten bevonatozott a Tolbuhin körüti Nagycsarnokba, és megvásárolta azokat az alapanyagokat, melyekhez Rákoshegyben esélye sem volt hozzájutni. Remekül főzött, de néha elrontott ezt-azt. Ha a család fintorgott, teljes

meggyőződéssel, ellentmondást nem tűrve jelentette ki: – Ennek ilyennek kell lennie!

Kemény asszony volt világéletében.

Folytatta a levelet.

„...Időközben még két testvére is Magyarországra került: Boriska Pestszentlőrincbe, Margit pedig Füzesgyarmatra. Julia néni élete végéig Kászonzaltízben maradt. Férjénél volt, de gyermeke nem született. Nagymamám levélben tartotta vele a kapcsolatot, és csak egyszer találkoztak. Erre 1971-ben került sor, amikor nagymamámmal, szüleimmel és nővéremmel meglátogattuk Julia nénit. Akkor ismerkedtem meg B. Antallal, aki úgy négy-öt évvel lehet idősebb nálam. Rokoni szálak nem kötnek hozzá, úgy tudom, Antal szülei eltartási szerződést kötöttek Julia nénival. Később, talán 1977 táján újra találkoztam Antallal Erdélyben, majd ő töltött nálunk egy rövid időt Budapesten a 80-as évek elején. Innentől a kapcsolat megszakadt...”

Itt megint megállt. 1971-ben csak kilencéves volt, de néhány kép máig megmaradt: az utcára nem emlékszem, de a portára igen. Sajnos Julia néni halála után elbontották. Gyönyörű, régi ház volt magas terméskő lábazattal, vastag fehér falakkal, faszindellyel, óriási udvarral, gémeskúttal és egy emeletes csúrral. A csűrben szénát tároltak takarmánynak, mert természetesen voltak birkák is számosan, meg egy tehén. Remek játékot találtunk ki Antival. Hol ő volt a török az Egri csillagokból és én a magyar, hol fordítva. A magyar a csűr emeletéről lelökte a törököt. Zuhanás, landolás a puha szénában, majd fel a létrán. Órákig tudtuk folytatni.

Az 1977-es látogatás szinte teljesen kiesik. Azt sem tudom, élt-e még akkor Julia néni. Nagymamám abban az évben halt meg. Csak arra emlékszem, hogy Anti meghívott engem és a nővéremet, hogy találkozzunk néhány barátjával a Kultúrházban. Egyikünknek sem volt kedve hozzá. Végül szüleink nyomásának engedve elmentünk. Fogalmam sincs, miről beszélgettünk.

Amikor Anti fellátogatott Budapestre, én végzős egyetemista voltam, rock-életet éltem. Anti púp volt a hátamon, így szüleim vették szárnyaik alá. Esténként csillogó szemmel mesélte, hogy milyen csodálatos volt a Budavár, az Országház, a Hősök tere. Nem haragudott rám. Kicsit már akkor is szégyelltem magam. Később egyre inkább úgy éreztem,

hogy itt Pesten úgy löktem le a csűr első emeletéről, hogy széna sem volt alatta.

„...A tervezett utazás során mindenképpen szeretnék elmenni Kászonalitízbe, megmutatni a családomnak (feleségem és az ötből négy gyerek lesz velem), hogy honnan származom. Jó lenne találkozni Antallal, hogy egy kicsit elbeszélgessünk. Annyit tudok, hogy 2014-ben a Kászonalitízi Önkéntes Tűzoltók parancsnoka volt, mert erről megnéztem egy riportot a Youtube-on. Bár több mint negyven éve nem láttam, és jó sokat öregedtünk mindketten, azt gondolom a filmet nézve, hogy ő lesz az, akit én ismertem.”

Gyorsan megjött a válasz.

„Jó napot kívánok!

Elolvastam az Ön levelét és örvendek, hogy nem felejtette el az ősei származását!

Sajnálattal kell tudassam Önnel, hogy B. Antal barátunkat már pár éve magához szólította a Teremtő.....

Küldöm felesége, Júlia, telefonszámát.”

*

– Ez a központ – mondta. – Megállunk, aztán körülnézünk. Az lesz ott a Polgármesteri Hivatal – mutatott a Kultúrházra.

Leparkoltak, kiszálltak. Ácsorogtak egy darabig a téren, a vélt Polgármesteri Hivatal előtt. Kisvártatva középkorú nő lépett ki az épületből. Rágyújtott. Együtt ácsorogtak tovább. A nő néha rájuk nézett.

– Ismeretlenek – gondolta. – Kik lehetnek?

A csendet végül a felesége törte meg. Tanárnő. Rutinosan oldja meg az ilyen helyzeteket.

– Jó napot! Ez itt a Polgármesteri Hivatal? – kérdezte.

– Jó napot! – válaszolta amaz. – Ez a Kultúrház. A Hivatal odafent van – mutatott a dombtetőre –, a templom és az iskola mellett. És maguk honnan jöttek?

– Budapestről – válaszolta a felesége. – Képzelve, a férjem innen származik!

Erre már ő is bekapcsolódott. Mesélt nagymamájáról, Jula néniről és Antalról. Azt tudja, hogy a ház már nincs meg, újat építettek a helyére. De arra kíváncsi lenne, hogy hol lehetett.

Közben egy másik nő is megjelent, kerékpárral. A helyiek izgatott beszélgetésbe kezdtek. Pillanatok alatt kiderítették, hogy kiről van szó, hiszen Antit ismerték, öccse, Sándor pedig még mindig az Önkormányzat alkalmazottja, Júliát is ismerik, és nagy valószínűséggel Júlia lakik Julia néni egykori telkén. Készségesen igazították útba őket.

– Itt elindulnak az úton, aztán jobbra, majd balra. Az ötödik köz lesz, megint csak jobbra – mondta az egyik.

– Nem az ötödik, hanem a negyedik – mondta a másik.

Hosszas vita kezdődött. Végül azt tanácsolták, hogyha nem találják meg a házat, kérdezzenek meg bárkit.

Elindultak, természetesen elrontották. Addig mentek, amíg a Kászonzonaltíz vége tábláig jutottak. Visszafordultak, és az egyik portán megszólították a kertben matató nénit.

– Jó napot kívánok! Nem tudja véletlenül, hol lakik B. Júlia?

– Ja, az özvegy? Tovább, visszafelé, aztán a kanyar után a negyedik vagy ötödik köz. Szemben a közzel egy új ház van, onnan ismerik meg.

*

A közt végül vagy megtalálták, vagy nem, mindenesetre az egyikbe betértek. Júliát nem akarta terhelni. Nem jelezték érkezésüket, azt sem tudja szegény, kifélék-mifélék.

Három random kászonzonaltízivel beszéltek. Mindegyik többé-kevésbé pontosan tudta, ki az, akit keresnek, és merrefelé lakik. Több mint száz év telt el Trianon óta. Tökéletesen elbeszélgettek magyarul.

– Három generáció, baszd meg! – gondolta. – Legfeljebb a Rákoskeresztúri új köztemetőben.

Horváth Ildikó

A SÍRÓ HARMONIKÁS

(Tolnai Ottó nyomán)

Hetente elmegyek a Tétény téri ócskapiacra. Pontosan nem tudnám megmondani, miért. Persze vásárolok is ezt-azt, mindig találok egy övet, egy könyvet, valamit. Talán inkább a zsongás miatt. Nem tudom. Olyan hús-vér élet van ott, szeretem látni, érezni a szagát, a ritmusát.

Ó, a bécsi Flohmarkt! Vagy a párizsi Vanves! Ott vettem az asszony-nak azt a karmazsinvörös gyűrűt. Egy ideje nem viseli.

Kicsit aggódom a tétényi piac miatt, múltkor az a hír járta, hogy bezárják, vagy legalábbis elköltöztetik.

Ó, egykori portyázásaim, szent és profán elvegyüléseim!

Tényleg nincs szebb érzés számomra, mint régi könyvek, ósdi bútor-darabok, barkácseszközök, színes csebrek, kovácsoltvas lámpák, tük-rök, gyertyatartók és keretes képek közt bolyongani.

A bódében kávé-t iszom, csokis lángossal, néha egy kis konyakot is kérek bele. Ha megéhezem, bekapok egy-két miccset jó sok mustárral. Mindig hosszú a sor, de közben szól a muzsika, húzzák az utcazenészek, zajlik az élet.

Az őszer kívülről egy lepukkant nyitott hodály, belülről meg egy olasz nagycsalád udvara, tele váratlan vendéggel, lármával, civakodással. Szeretek a kopottan tarkálló cipősorok közt bókászni. Mennyi elnyűtt életet cipeltek ezek! S vajon hová, merre? A ruhaturkálónál nagy a tolongás, röpködnek a szoknyák, blúzok, pizsamák. A bizsufelhozatal elég gyenge, csilivili gyöngyök, nyakbavalók.

Ahogy a bódémhoz közeledek, érzem, van valami a levegőben, de fogalmam sincs, mi lehet. Hallom a búsan zengő harmonikaszót, látom a harmonikást, egyedül ül egy tuskón vagy mifélén, és játszik. Beállok a sorba, érdeklődöm, hogy mi van. Kora reggel óta megállás nélkül húzza, és csorognak a könnyei, mondják a jólértésültek. De ki ez az ember, és mi van vele, kérdem. Semmi, csak ül itt, és húzza. Pillana-

tokra hagyja abba csak, míg behúz egy fél deci konyakot, és muzsikál tovább. Egy fél deci konyakot? Igen, hármát kért már. És egyvégtében csorog a könnye.

Odafordulok, és jobban megnézem. Valóban sír. Nem, nem is sír, csak vég nélkül folyik a könnye. Olyan kortalan figura, harminc vagy negyven lehet. Űl azon a kis sámlin, enyhén hajlong, a harmonikát pumpálja, nyomkodja a billentyűket, és csorog a szeméből a lé. Ugyanazt a szomorkás dallamot húzza. Szakálla, kopott zakója sósan-nedvesen tapad rá, szinte érezni nyirkos bőrének borzongását, és látni, ahogy percről perce apad. Vajon mikor apadunk ki végleg, tűnődöm, mennyi tartalék van bennünk? Rendelek egy konyakot, és felhúszom. Ki lehet ez az ember, mi történt vele, kérdem a szomszéd bámészkodót. Nem tudja, csak azt, hogy három konyakot rendelt, s míg felhúzta, nem muzsikált, de a szeméből továbbra is csorgott a könny, bele a konyakba.

Átsétáltam a turkálóvadászba. Meleg kabátokat próbálgattam, az egyik egész jól passzolt rám, lamentáltam, megvegyem-e, hiányzik két gombja, visszatettem. Közben fél szemmel a harmonikást vizslattam. Ott ült. Muzsikált.

Továbbmentem. Beletúrtam a szakadt fülű puha plüssmacik, dinók tengerébe. Aztán a motoros cuccok, sisakok, bórszerkók között bóklásztam. Pár éve adtam el a motorbiciklit, kicsit visszahozta a robogós idők hangulatát. Aztán a kancsók, tálak, csuprok felé indultam, mennyi gyönyörűség! Amott meg a takarók, rojtos függönyök, kiabálás, alku-dozás. Istenem, te alkudoztál valaha? Persze, nem válaszol. De bizonyára ő is szereti ezt a zsongást.

Visszakanyarodtam az emberünkhöz. Minden változatlan, a szívbe markoló dallam, a hajlongás meg a könnyek. Zakóján vékony csíkokban serceg a kicsapódott só. Könnyei talán sűrűbbek, kisebb sóhegy marad utána csak. Már nem állják körbe, nem bámulják annyian, talán megszokták a látványt.

Bedobom a harmadik konyakot, és indulok hazafelé. Útközben hallom az összedugott fejek sustorgását: az ószeren sír egy harmonikás.

Hol jártál, Apa, kérdi otthon a kisfiam, s mért ilyen vérmes a szemed? Te sírtál, Apa?!

Én?! Dehogy sírtam, fiam, mit is képzelsz!

SVEJK ÉS VAN GOGH
MENYASSZONYA

Május 31-én rendeletet adott ki az ezredes elvtárs: a közkatonák útban a katonai egység felé és onnan haza nem használhatják közlekedési eszközként a biciklit. És egyáltalán.

Egyetemisták voltunk. A fiúk már letöltötték a kötelező kilenc hónapot, de a lányokat is ki kellett képezni. Mert ha Háború lesz, az az egész nép Háborúja, mi nők, lányok, asszonyok ugyanúgy ki kell vegyünk a részünket benne. Összetereltek a román évfolyam lányaival meg a színisekkel, s minden szombaton egyenruhát öltöttünk. Kivezényelték az udvarra, masíroztunk fel-alá, tanultunk engedelmeskedni a parancsszavaknak (vi-gyázz, balra át, hátra arc, pi-henj, szalu-tálj, o-szolj, iga-zodj, ilyenek). Négyes sorokban meneteltünk, csaptuk a lábunkkal a taktust, hazafias dalainktól zengett a tavasz, kántáltuk a Cosînzenele ostaş (akkor még î din i volt). Máskor betelereltek a terembe elméletet tanulni: katonai alapismereteket, harci technikákat, doktrína militárát vagy épp a biológiai és vegyi fegyverek elleni védelemről instruáltak. Háborút szimuláltunk, gázmaszkokkal masíroztunk fel-alá. Aztán a lőtérre vittek. Szétszedtük és megpuoltuk a fegyvert. Ki volt adva ukázba: mindenki FB-t, nagyon jól kell lőjön. Izzadtam és párállottam pápaszemem mögött, ahogy se tudtam egyvonalba illeszteni azt a három pontot, erdőn-mezőn s héthatáron át süvített a golyóm. A végeredmény valahogy mégis százszázalékos FB volt.

Két hadnagyunk, Elena és Marinela meglett családanyák, ők is folyton szalutáltak az ezredesnek, akit csak Pătrăţelnek (Négyzetecskének) csúfoltunk a háta mögött, mert alacsony volt és testes. Hamar méregbe gurult, kivörösödött és murisan szökdösött.

Rita barátnőmmel untuk a doktrínát, jegyzetelés helyett a pult alatt beszerzett IPM magazint olvastuk a pad alatt. El is kapták a frakkunkat, nem léptettek elő káplárnak vagy minek, mint a többieket. Sőt, lefokoztak. Hát, mit mondjak, világok omlottak össze bennünk. Egy másik alkalommal sorra felolvasták: kit kell értesíteni katonai vészhelyzet esetén. Bíró Rita közlegény telefonon értesíti Gáll Ilona közlegényt! Hadnagyunk nem értette a szakaszból feltörő általános derűtség okát. Szobatársak voltunk Ritával, sülve-főve együtt. Hazafelé menet néha

betértünk a moziba, vagy csak úgy lófráltunk kedvünkre a városban. Egyszer megszólított egy öregúr: közlegény, sapkát fel, begombolkozni! Mifene, gondoltuk Ritával, és elhúztunk. Valami kivénhedt szekus lehetett. Valaki meglátott a moziban, és beköpött. Na, egyhamar nem leszünk káplárok, Rita! A Román Hadsereg kötelékében szolgáló katona nem mehet csak úgy moziba!

Húszévesek voltunk, kedélyesen és bárgyún masíroztunk, ha kellett. Kit érdekelt a háború? Egy kicsit a békebeli Svejik menyasszonyának éreztük magunkat.

Május közepe táján egy alkalommal biciklivel mentem a kiképzésre. Mi tagadás, a lejtőn tekerve rendesen levágtam azt a kanyart, s a hirtelen szembe talált motorbiciklist nem tudtam kikerülni. A biciklim taccsra ment, sajgott a fejem, és csorgott a vérem a katonaruhára. A megszeppent motoros rohant velem a sürgősségre. Leszakadt a fülem, mondta a sebész, de megpróbálja visszavarni. Otthoni pihenésemet érélyes telefoncsörgés zavarta meg (minő megtiszteltetés!), az ezredes érdeklődött az állapotom felől, és gyógyulást kívánt. Szinte hallottam lelki füleimmel: a Román Hadsereg katonája nem okoz balesetet!

Pár nap múlva Rita házibulit szervezett a lakásban. Barátaim égre-földre esküdöztek, betartják a rendeletet: Isten ments, hogy bakaruhában biciklire üljenek. És megünnepelték, hogy Van Gogh menyasszonya lettem.

A KÖLTŐ ÉRKEZÉSE

A lányom újabban odavan az irodalomért. Felolvasást tart a testvéreinek, és folyton egy bozontos hajú énekest hallgat, aki nem is énekel, inkább csak dörög, mint a medve, ha zsoltárt olvas: *az évek múlnak, mint a percek*. De hát mit érthet ebből egy 16 éves?! Mostanság kinevezett magyartanára, Csáti, valami íróféle, teljesen megbolondította. Már hetek óta szervezik a Fesztivált, verseket válogatnak, úrlapokat nyomtatnak, vikszolják a kultúrház kopott padlóját, hordják a könyvtárból a könyveket meg a székeket. Mi, asszonyok kapros töltelékes káposztát főzünk, azzal várjuk a vendégeket, meg

jóféle szilvapálinkával. Még a tisztelendő úrral is megbeszélték, hogy a parókia udvarán állíthassák fel az ebédlőasztalt, pedig az atya kissé nyers, komor ember, talán remélte, így a templomba is többen betérnek. Meg hát bizonyára szereti az irodalmat, a plébánia folyosóján ott virít Tamási arcképe, a múltkor meg a templomban Kányádi-verset szavaltak a hittankörösök. Jókedélyű, derék polgármesterünk is föltétlenül ki akarta venni a részét a szervezésből, s bár Csáti tanár úr próbálta lebeszélni, váltig hajtogatta, hogy muzsika nélkül nem ünnep az ünnep, meg kell adni a módját, nem mindennap látogat a faluba egy kommunista munkatábort megjárt Költő.

Vasárnap délelőtt a kultúrház udvara tele szorongó diákokkal és kíváncsi szülőkkal. Amint a Költő kilép az autóból, rázendít a rezesbanda. Legelől a polgármester, izzad a homloka, széles vigyorral köszönti a meghívottakat. A tiszteletes a háttérből figyel, lenéző fintorral nyugtázza a hírhedt vendég érkezését. A Költőnek seprűszerű ősz haja van, bozontos szemöldöke, szürke öltönyt visel, alatta fehér ing, csinos fiatal hölgy támogatja, valószínűleg az unokája. Pipaszár lábain lötyög a nadrág, vajon azóta éhezik szegény? Bemennek a kultúrba, az unokája a bejáratnál egy asztalra könyveket pakol, bizonyára a Költő köteteit. Benn a tanár úr röviden bemutatja, Gyurka bátyámnak szólítja. A diákok feszengve ülnek az első sorokban, a lányom is ott tája a száját legelől. Próbálok fülelni, elég tunyán, erőtlenül beszél az öregúr, keresztbe tett lábain felcsúszik a nadrág. Istenem, nincsen rajta zokni! Vajon nincs ki mosson rá? Vagy ez költőknél így szokás? Az életéről mesél, az emigrációkról, a recski munkatáborról és József Attiláról. Felolvassa egy versét. Nem értem minden sorát, de tényleg gyönyörű, a magyar nyelvről szól. A végén kérdezni lehet. A nemjóját, a lányom jelentkezik, valami Villon-verset kér. A Költő elmosolyodik, elővesz a zsebéből egy köteg papírfecnit, felszólít egy diákot az emelvényre, épp a szomszéd Danikát, valamit súg a fülébe, Danika szétosztja a cetliket. Olvassuk együtt, fordul a diákok felé, és huncutul kacsint. A diákok felélénkülnek, és egyre bátrabban mondják a verset:

*Francia vagyok Párizs városából,
mely lábam alatt a piszkos mélybe vész,
s most méterhosszan lógok egy nyárfaágrol,
és nyakamon érzem, hogy seggem mily nehéz.*

A vers utolsó sora nevetésbe fullad, főleg a fiúk élvezik a pajzánkodást. Nagyot nyelek. A széksorok között enyhe mozgolódás támad, a szülők zavartan pislognak, van, aki hátrafordul, a bejárati ajtó felé, ahol a tisztelendő úr komor arca világít. Mit keres itt ez a porbafingó vén buzeráns? Szentségtelenség! Ez kell a mi fiataljainknak?! Csak a közelében állók halljuk morgolódását. Sejtettem én, hogy idefajul! Méghogy az unokája! És tüntetően kivonul a teremből. A polgármester a torkát köszörüli, Csáti tanár úr boldog önkívületben észre se veszi, mi történt. A diákok ujjongva tapsolják a Költőt.

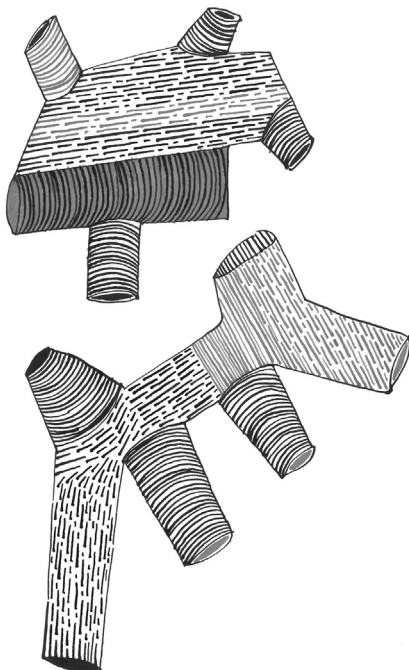
Én meg csak állok ott, s már nem tudom, mennyi az anyyi.

BÚBÁJ-TÁNC

Ha az anyósom átjön hozzánk, fél óra alatt felvirágzik a kertünkben a gaz. A lányok nagyon szeretik, mert majd' másfél méteresre nő, és ügyes kis ösvényeket taposnak benne, azokon futkorásznak és hancúroznak napestig. Amint átlépi küszöbünket, a házra valami nyugtalanító időtlenség telepedik, a lerben berobban a tűz, a sarokban borostyán sarjad, hektikus fények zizegnek, a kamrában pezsegni kezd a tavalyelőtti aszott zakuszká, a szélcsengő megrészegül, és úrrá lesz rajtam valami bizsergető borzongásféle, körmeim nőni kezdenek, s a hajam, Istenem, a hajam dús zuhatagként ömlik le vállamon, csak úgy röpködnek vörös fürtjeim, viszketni kezd a talpam, s mint sikamlós kígyó, kúszik felfele a csípőm, a mellkasom, a karjaim felé a vágy, hogy mozduljak, pörögjek, pördüljek, riszáljak, és ropjam ezt az eszelős, bolond táncot. És valahogy a zene, a zene is ott van, szinte érzem a zsigereimben, dübörögnek a dobok, búgnak a húrok, zakatolnak a billentyűk, s mint gomolygó lila füstillat átítat a muzsika. Anyósom szeme parázslík, pórusaiból súlyos pézsmailat árad, elfojtott titkok párája lengi körül, vonz és taszít egyszerre, derékon ragad, s valami vad, zsidbadt csörgésben olvadunk össze, lázasan lejtünk fel, alá és körbe, talán a talajtól is elrugaszkodunk, de hol van már a fent meg a lent? A pulton, a kagylóban mosatlantornyok, a szennyeskosárból kibuggyannak a ruhák, a kályhán odakozmál a lencsefőzelék. Serceg a csipke a szoknyám alján, és foszlani kezd, testem zubogó ritmusa

tajtékos hullámokat vet, röptömben sziklákat görgetek, izzó sarkantyúm nő. Torkomat lomha, morajló hangok hagyják el, egyre mélyebb és mélyebb regiszterek, hallom anyósom átható dongását, szertelenül tobzódok, zakatol a vérem, és kiserken. De én csak táncolok, táncolok zabolátlanul. Ha a lányok betévednek, ők is beállnak ebbe az örült körforgásba, bekapja őket a sodrás, ziláltan pörögnek, pördülnek, fordulnak, mint kerge kakukkfiókák a lét peremén, csintalan nevetésük az egekbe száll. Így zsongunk-zsibongunk, rázzuk a rongyot kócosan, eszeveszetten, csillapítatlanul. Kifulladásig.

Másnap aztán kábán, szemlesütve takarítjuk a romokat.

Nádasi Krisztina

CSEMETE

A torony. Ez az utca ékköve, kétségtelenül ezt hirdetik mészkőtég-lái, a Duna kavicsaival kirakott ablakkeretei. Húszméteres magasságával felnyúlik a fák fölé, a tuják és a diófák fölé, mégis leginkább a lába miatt fontos, az utcafronton ugyanis beleépítették azt a díszkövet, ami az 1940-es árvíz magasságát jelzi, az önkormányzat ezért, ha akarnák sem engedélyezné a bontását.

El sem tudom képzelni nélküle a hálóból a kilátást, itt magasodik, közel hozzánk, a szomszéd telek túlsó felén, az egyik matuzsálemi korú diófa mögött, ha darabjaira szednék, talán sosem szoknám meg a hiányát. Még nem jártam benne, pedig Gáspár bácsival jóban voltunk, Nimród sokat segített neki pakolni, azt mondja, nincs benne semmi, mármint emelet, csak körben fel lehet menni, ennyi.

- Gyere most már aludni - mondja Nimród, én megrebbenek, észre sem vettem, hogy csak állok az ágy mellett, és bámulok kifelé.

- A naplementét nézem - válaszolom, mire Nimród felkel, feláll az ágyon, és kinéz ő is, a torony mögött csíkos az ég, lila és rózsaszín, Nimród ajka mosolyra húzódik, ezt, mondjuk, nem látom, mert háttal áll nekem, csak a szakálla mozdul meg.

Ő a diófákat szereti, egyrészt a mókusok miatt, a kerítésünkön járnak ide, ketten, Nimród szerint *mindketten fiúk*, a feketét Jancsinak nevezte el, a vöröset Steve-nek, de én romantikus lélek vagyok, szerintem Steve Stephanie. Naponta többször végigszambáznak a falécek tetején kora tavasztól egészen a tél első, igazán hideg napjaiig, mindig találnak a szomszéd kertjében eleséget, rengeteg dió terem a fán, nem tudták begyűjteni Gáspár bácsival hármasan sem egész évben.

- Mikor sütsz megint aranygaluskát? - kérdi Nimród, még mindig háttal állva, na, ez a másik dolog a dióval, vékony férjemen nem látszik, de szereti a hasát, kedvence az aranygaluska, és Gáspár bácsi minden ősszel adott nekünk egy zsák diót, együtt törtük meg szeptember idusán a teraszon, miközben a bográcsban fortyogott a szarvaspörkölt, krump-lival és borókával.

Idős szomszédunk két éve halt meg. A fia örökölte a telket, jó ideig nem tudta, mit kezdjen vele, szerintem csak nem tudta elengedni az apja emlékét, az apját, aki a gyomorfekély előtt húsz évet is letagadhatott volna, a Tiszára járt vadvízi evezésre a haverokkal, volt ott egy hobbikertje is, rengeteg gyümölcsfával, nyaranta befőttet, lekvárt, savanyúságot tett el, amikor nem csónakázott. Nekünk is folyton adott belőle, cserébe mi áthívtuk palacsintázni, sörözni, hamburgerezni. Dorka is sirt, amikor kiderült, hogy a szomszéd bácsit elvitte a rák. Félttem, hogy szösze fejében egy tarisznyszerű csattogtatja ollóit, de Nimród azt mondta, hagyjam. Hagytam. A temetésre azért elmentünk mind a hárman.

– Kár, hogy az új szomszédnak nincs kisgyereke – mondom még, mielőtt bebújok a paplan alá. Nimród csak hümmög, felhajtja a maga oldalán a takarót, és hozzám óvatoskodik.

– Csinálhatnánk neki mi egy kistesót – suttogja. – Túl nagy nekünk ugyanis ez a ház.

Tényleg az, főleg amikor takarítani kell, a padlásteret le is zártuk, hadd gyűljön a por magában, de Nimródnak nem mondom semmit, mert a férfiak egyszerre csak egy dologra képesek gondolni, és én nem akarom, hogy ez a takarítás legyen.

Másnap a kutyákkal a tó felé kerülök, amint leadtuk Dorkát az oviban. Leülök a parton a hideg fűbe, leveszem a cipőmet és a zoknimat, örülök a pénteknek, Néró botot hoz, bedobom a vízbe, Alba hozza vissza, megint dobok. Cseng a telefonom.

– A kötelező miatt hívlak – mondja anyám –, átkötöttem, és spóroltam negyvenkétezer forintot.

– De jó, hogy mondd – jajdulok fel. Majdnem egy napon van az évfordulónk, és anyu a múlt héten épp nálunk járt, amikor kivettem a postaládából az értesítőt a csillagászati díjról, akkor jól megbeszéltük, hogy mindketten átkötjük, de én ugyanazzal a lendülettel el is felejtettem. Erősen figyelek, ahogy anyu magyaráz biztosítokról, meg apuról is, és hogy kiruccannak hétvégére Regensburgba az öcsémhez, hisz csak hat óra kocsival.

– Mit csinálsz épp? – kérdi aztán.

Lenézek meztelen lábfejemre, mondom neki, hogy földelek, mire megdicsér. Újra átfut a fejemben, hogy felnőtt nő vagyok, nem kellene folyton azt tennem, amit anyám mond, de mit csináljak, ha ilyen jó fej,

mindig megy a dolgok után, hatvanöt évesen is tanul és kísérletezik és mindenről beszámol, például hogy a mezítláb fűben járkálástól elmúlt a térdében a krónikus gyulladás.

Dobálom a botokat Nérónak és Albának, mesélem anyának, hogy úgy döntöttünk, jöhet a második gyerek.

- A munka nem fog hiányozni? - kérdi, ez is tipikus anyu, más nagymama az örömtől kurjongatna, ő meg az én fejemmel gondolkodik. Megnyugtatom, hogy Dorkával is a szülőszobáig kihúztam, szóval van egy évem, vagy talán még több, attól függ, mikor jön össze. Erről viszont eszembe jut, hogy indulnom kell, visszahúzom a zoknimat, a cipőmet, a kutyák izgatottan ugrálnak, hazamenni is szeretnek. Nyargalnak mellettem a tókerülő ösvényen, egy fekete és egy fehér keverékördög, felettem a fák rügyeznek, a lombjuk a magasban világoszöld pontocskákból áll, elégedetten lengedeznek a szélben a nagyon kék ég alatt. Ez a legjobb hely a világon, mindennap hálát adok a szüleimnek, hogy csak így egyszerűen nekem, nekünk adták a családi házunkat. Na jó, mert anyu sem szeret takarítani, ha nem muszáj.

A kutyák veszik észre, hogy a szomszédban történik valami, csaholva közelítik meg a nyitott kaput. A telekre nem mennek be, ehhez túl jólneveltek, így is megrémítik a két munkást. Hüledezve nézem, hogy Gáspár bácsi fészérének hült helye. Lebontották annyi idő alatt, amíg én Dorkát bevitettem az oviba, és anyával megbeszéltem az életet.

- Már végeztünk is - mondja az egyik melós megnyugtatónak szánt mosollyal, jóképű, negyvenes pasas, nem illik hozzá az óriási sörhas, amit a derekán cipel.

Megfogom a kutyák nyakörvét, visszahúzom őket a saját házunk irányába, ennyi elég is nekik, hogy észhez térjenek. Hiába, okos állatok. Az udvaron friss vizet ereszttek a vödrükbe, aztán ideje rendbe szedni magam az online tréninghez.

Hamar eltelik a nap, kora délután szedelőzködöm megint Albával és Néróval, megyünk Dorkáért. A szomszédban nyoma sincs a munkásoknak, de nem tudom, mikor mehettek el. És nemcsak a fészert bontották el, hanem a garázst is. Középkorú pár fog ideköltözni, két kamasszal, eljöttek bemutatkozni még karácsony előtt, mondták, hogy lebontják majd a falakat, csak a torony marad, családi házat építenek mellé. Örültem. Jó fejnek tündek, a pasas vörös hajú, lófarkas, a felesége alacsony, molett kis nő, úgy néztek ki, mint a felkiáltójel és a pont, a

gyerekeiket próbáltam elképzelni végig, ahogy beszéltek. Arra számítottunk, az óriási telket befektető veszi meg, és soklakásos társasház nő ki mellettünk a földből. Az egész utca ezt latolgatta. Aztán Nimród egyik barátja jött megnézni a házat, végül nem egyeztek meg, nem tudtam, bánom-e, mert ők is társasházban gondolkodtak, ahol az egyik lakás az övék lenne. Mindenesetre elcsúszott az ügylet egy banánhéjon, mint később kiderült, hárommillió forinton, új érdeklődő nem akadt, bérlő költözött a torony melletti takaros, fehérre meszelt, árvácskás ablakú házba, éppen megnyugodtunk, hogy egy ideig nem lesz a hálószoobaablakunk alatt építkezés, amikor kiderült, hogy mégis.

- Bemegyünk a boltba lencséért - mondom a kislányomnak hazafelé menet -, indián lencselevest főzök vacsorára, a maradék meg jó lesz nektek holnap apával.

- Juj, azt a paradicsomosat? - kérdi Dorka izgatottan.

- Igen, curryvel és római köménnyel - válaszolok vigyorogva, mert az öröm ragadós. Ezért is lesz jó egy kistesó, apu szokta mondogatni, hogy az élete sokkal kevésbé lett volna vidám nélkülem meg az öcsém nélkül.

Dorka segít otthon a főzésben, mossa a sárgarépát, pucolja a fokhagymagerezdet pirinyó ujaival, közben a hétvégéről beszélgetünk, hogy nekem szombaton tréningem van Zsámbékon, de aztán vasárnap felmegyünk majd a kertészetbe, és veszünk muskátlit, ideje felvirágoztatni az ablakainkat. Dorka a legszívesebben a tréningre is velem jönne, de érti, hogy nem lehet, a lelkemre köti, hogy a muskátlivásárlásból nem maradhat ki. Megegyezünk. Az esténk a megszokott rutin szerint zajlik, Dorka fektetése után Nimród csillogó szemmel húz a hálószooba. Nevetve megyek vele, a fejemben az jár, hova rakjuk majd a kiságyat, egyáltalán hol van vajon most a kiságy, de eszem ágában sincs kimondani, átölelem a nyakát, és puha szakállához simítom az arcom.

Szombaton korán kelek, ülök a Qashqaiba, nem, a kötelezővel még nem foglalkoztam, de van rá két hetem. A projektmenedzsment tréninget Lórival együtt tartom, szenior kolléga, a kisujjában van minden, a csomagtartóban meg a flipchart és a projektor, repülnek az órák, sötétedik, mikor betolatok a kocsival a garázsba.

- Láttad? - fogad Nimród az előszobában.

- Mit?

- A diófát.

Értetlenül bámulok.

– Gáspár bácsinál. Kivágták a diófát.

Lerúgom a cipőmet, és rohanok fel a lépcsőn, egyenesen a hálószo-
baablakig. Mintha fejszével vágnának a mellkasomba. A torony csupa-
szon ágaskodik a sötétkék égnek, előtte a százéves diófa derékmagas
csonkja meredezik, évgyűrűi tányérján forgács remeg az enyhe szélben.
A torkomra küszik a kezem, öntudatlanul próbálkozom a görcs oldásá-
val, ahogy bámulom a hiányt.

– A hátsót is kivágták – mondja mellettem Nimród, és átöleli a
vállamat. – Meg a sárgabarackfákat, a fügét. Mindent. Csak az aranyeső
maradt meg a kert végében, a gyorsforgalmi felé. Egyelőre.

Hitetlenül lépek közelebb az ablakhoz. A közvilágítás sárga derengés-
sel vonja be a pusztítás nyomait. Minden csupasz. Gáspár bácsi
gyönyörű kertje felforgatva, a fák bitói karóként állnak ki a földből, a
virágzó jácint eltaposva, a spenótágyás fejjel lefelé, a zöld levelecskék
összetörték a föld súlya alatt. Kibuggyan a könnyem, végigcsorog az
arcomon, kezem a kulcscsontomra csúszik, győzködöm magam, hogy
ennek nem kellene fájni, ezek csak növények, hogy ez nem a mi
telkünk, de falba ütközöm.

Nimród szorosan átölel.

– Órák óta ezen agyalok – mormogja. – Tiszta hülyék, a diófa pont
délután adott árnyékot a házukra, nem is a miénkre, az övékre.
A negyven fokban majd rájönnek, de most már szólni sem lehet nekik,
először csak azt hittem, gallyazzák, kimentünk Dorkával a játszóra,
mire hazajöttünk ebédelni, már kivágták.

Így, hogy Nimród beszél róla, még rosszabb. Folyik a könnyem a
pólójára, ő meg folytatja.

– Tudod, volt fenn az a ház is a Párhuzamos utcában, Radóéknál,
emlékszel? – Bólintok, Nimród egyik kollégája itt lakott hozzánk közel,
olyan csuda egy kertjük volt, ősfák és magasra nőtt sövények zezgugos
labirintusa, itt egy hintaágy, amott egy madáritató kőkút, hátul tűzrakó
bográcsozáshoz, grillezéshez, egyszer voltunk csak náluk, de azóta
többször is álmodtam vele. – Eladták, amikor a Tiszára költöztek, a
minap jártam arra, teljesen letarolták, és kiraktak a közepére két nagy,
cserepes leandert, nem is mertem neked mondani.

– Hihetetlen – dünnyögöm. Kiszabadítom magam Nimród öleléséből,
és visszamegyek az ablakhoz. Tisztában vagyok vele, hogy olyan vagyok,

mint egy gyerek, aki letépi a vart a sebről, nem tudom, mi húz ide, miért kell bámulnom az összekaszabolt telket.

Nehezen alszom el. Éjszaka azt álmodom, a diófa gyökerei mocorognak a házunk alatt, segítségért kiáltanak, nem értik, mi történt, miért fáj. Vagy talán nem csak álmodom. Felkelek az ágyból, kimegyek vízért a fürdőszobába. A mellkasomban érzem a gyökereket, mintha rántanák rá a bordákat a tüdőmre, fáj és fulladok. Próbálom magyarázni magamnak, hogy nem érezhetem ezt, hogy a diófának nem lehet lelke meg akarata, nem mozog a gyökere, és nem ébreszthet fel, nem is nőne be a házunk alá, ezt csak álmodtam, ez nem a valóság. A fürdő ablakán nézek kifelé, innen az utcára látni, ezt a homlokzatot egész délután tűzi a Nap, a szomszédnak fogalma sincs, micsoda kincs volt az a diófa.

Iszom a vizet, minden korttyal erősebben képzelem el, hogy a fa sosem volt ott a szomszédban, itt állt a mi házunk előtt, nekünk nőtt, és mi nem vágtuk ki, mert mi tudjuk, hogy minden fa számít, hogy minden zöldterület számít, hogy egyre forróbbak a nyarak, és különben is, szeretjük a diót, a levele meg otthont ad a sünöknek télire, aztán ha bezsákoljuk, akkor meg komposzttá lényegül a következő évre.

Visszafekszem.

Vasárnap felkelünk, mindhárman elmegyünk a kertészetbe, összeválogatjuk a legszebb csüngőmuskátlikat. Hátramegyünk a magas növényekhez, végigsimogatjuk a diócsemeték leveleit, és egy háromévest választunk, magasságra is akkorát, mint Dorka.

- De jó, négyen vagyunk - kuncog az óvodásunk, ahogy besorolunk a kasszához. Nimróddal egymásra nézünk a gyerek feje fölött, és arról kérdezzük, mit szólna egy kistestvérhez. Dorka nagylelkűen rábólint, nem igazán figyel, neki a jelen számít. Ő most kapott egy saját diófát.

Cserey Zoltán

UZON – EGY HÁROMSZÉKI FALUKÖZÖSSÉG
KÜZDELMES MÚLTJA
A FEJLŐDÉS ÉS FELEMELKEDÉS ÚTJÁN

– I. rész –

BEVEZETÉS

Uzon – Sepsiszentgyörgy és Illyefalva mellett Sepsiszék legnépesebb települése¹ – a Szépmező déli részén, a Feketeügy jobb partján fekszik, neve pedig török nyelven hosszút jelent.² Az 1332. évi pápai tizedjegyzékekben Sacerdos de Vzmi alakban szerepel, az 1567-es regestrumban Wzom-nak írják. 1675-ben Zonda Tamás a következőket jegyzi le a faluról: „Van jó urad, nagy oltalmaz mindenkoron Uzon, nem engedi, hogy tégedet senki húzzon-vonjon, de sőt inkább igyekszik, hogy megoltalmazzon, gonosztévő sok latrokkal ha nem jársz egy húron.”³

A folytonos növekedés következtében a családok száma a XVIII. század elején már jóval meghaladta a százat, a lélekszám pedig a XX. század 30-as éveiben túljutott a 2000 főn is. 1567-ben még csak 68 kaput jegyeztek fel a településen, 1602-ben 51-re esik vissza a családok száma, 1614-ben összesen 94 gazdaságról tudunk, 1703-ban pedig 138 családról. Ami a XIX–XX. századot illeti: 1850-ben 1425-en, 1869-ben 1697-en, 1880-ban 1764-en, 1910-ben 1777-en, 1930-ban 2065-en, 1966-ban 2289-en, 1966-ban 2451-en éltek a faluban. A társadalmi rétegződést illetően az idők folyamán a szabad elem fokozatos elsorvadását, a jobbágy és zselléri rend növekedését kell kiemelnünk. Az eljobbágyosodást feltehetően az is felgyorsította, hogy a falunak számos, a nemesi és főnemesi rétegbe tartozó lakója volt. 1602-ben az 51 családból 1 nemes, 9 lófő, 41 kisenemes. 1614-ben a 94 gazdaságból 69 szabadrendi, 19 jobbágy, 2 pedig zsellér. 1703-ban a 138 családból 22-en nemesek, 39-en lófők és

1 Orbán Balázs: *Székelyföld leírása*. III. kötet. Pest, 1869, Ráth Mór Bizománya. Nyomatott Panda és Frohna könyvnyomdájában, 200. p.

2 Binder Pál – Cserey Zoltán: Uzon. *Háromszék*, 1991. november 29.

3 Binder-Cserey: i. m.

gyalogosok, 56-an jobbágyok és 21-en zsellérek.⁴ Ami a felekezet szerinti megoszlást illeti, eszerint egyértelműen a reformátusok vannak többségben: 1869-ben az 1697 személyből 1146 református, és csak 218 katolikus. Az 1602-es összeírás alapján a legrégebben a következő családok élnek a településen:

Nemes: Béldi Ferenc;

Lófők: Kovács, Jankó, Zajzon, Márk, Veress, Kósa, Bene;

Gyalogosok: Miklós, Gubás, Szócs, Fosztó, Ferenc, Kovács, Kisgyörgy, Pünkesti, Bereczki, Laczkó, Szabó, Teleki, Elekes, Veres, Buzási, Fosztó, Dankó, Lőrinci, Keresztes, Istók, Gencziel, Kósa, Kuti, Ágoston.

Ugyanez a jegyzék 1713-ban a következőképpen néz ki:

Nemesek: Pünkösti, Mihály, Szabolcsi, Keserű, Györgybíró, Bereczki, Kuti, Kovács, Zajzon, Lajos, Pál, Ferenc, Kispál, Bagoly, Kósa;

Lófők: Kádár, Kovács, Dankó, Benkő, Bagoly, Szabó, Felszegi, Márk, Pünkösti, Istók, Földes, Menyhárt, Dánér, Török, Szócs, Kudos;

Gyalogosok: Pető, Szócs.⁵

A falu önszerveződésével kapcsolatosan a legkorábbi adat 1415-ből való: ekkor uzoni bíróként Judex Alexiust említik. 1554-ben oklevél szól Béldi Ferenc nemesi udvarházáról. 1669-ből fennmaradt Uzon falutörvénye, 1715-ben pedig pásztorlási rendtartás egészíti ki az önkormányzat gyakorlásának szabályzatát.

A székely faluközösségek alapsejtje a tízes rendszerű felosztás: ez a falut kisebb egységekbe szervezte, így a közösségi elvárásoknak is inkább megfelelt. A tízesek tíz család (vagy egy ehhez közelítő számú közösség) összefogásának eredményeként alakultak ki, és tevékenységük leginkább a közfeladatok, közbiztonság területén érhető tetten. Uzon esetében ennek a közösségszerveződési gyakorlatnak az emléke a következő elnevezésekben maradt fenn: Feltíz, Középtíz, Nagytíz és Nemestíz.⁶

A falu belső rendjét szabályozó törvényben a nemesi udvarházakról is történik említés. 1699-ben gróf Mikes Mihálynak, gróf Béldi Kelemennek és gróf Béldi Dávidnénak voltak kúriái a településen, 1703-ban

4 Uo.

5 Uo.

6 Uo.

a gróf Mikes és gróf Béldi udvarházakról, majorokról, olajútokról van tudomásunk a településen. A forrásokban a szerényebben élő és gazdálkodó nemesekre vonatkozóan is találunk utalásokat: amint ezekből kiderül, Pünkösti Mihály, Keserű Gergely, Keserű Péter, Lajos Péter, Szabolcsi Sámuel és Kispál György is rendelkeztek jobbágytelekekkel. A Mikes grófoknak 600 szekér szénát termő árterük volt, ahova már a XVII. században román zselléreket telepítettek. Ezek először csak idénymunkásként, a kaszálás idejére jöttek Uzonba, de idővel véglegesen itt maradtak, megalapítván az „Uzonlunka” vagy „Vesszőstelep” nevű helységet.⁷

A fennmaradt forrásokból az is kiderül, hogy Uzon sokat szenvedett a térséget érintő fegyveres összetűzések miatt. 1612. október 9-én a Michael Weiss vezetése alatt álló brassaiak, akik Báthori Gábor székelyföldi csapatai ellen vonultak, felégették a települést, a lakosság egy részét pedig rabságba hurcolták. A Rákoczi szabadságharc idején Uzon szintén nagy áldozatot hozott kurucpártiságáért: 1704-ben a falut templomostól, iskolástól földig rombolták és porrá égették; a lakosság az ellenség elől kénytelen volt Moldvába menekülni. A pestis és szárazság 1717-ben már csak tetőzte az uzoniak mérhetetlen szenvedéseit. A tragikus esemény verses krónikába szedett történetének egy rövid részlete szerint: „Kétszázharminchárman széjjel bujdosának kintjától rémülven az éhbel halásnak, kétszázhatvannégyen pestisben halának, kétszázharmincegyen kik megmaradának.”⁸

Kedvező fekvésének köszönhetően – ugyanis a térséget átszelő kereskedelmi és közlekedési útvonalak mentén fekszik – Uzon gyakran szolgált a széki közgyűlések helyszínéül, különösképpen azokban az időkben, amikor a főkirálybírák uzoni illetőségűek voltak. Ezekben az években nemcsak a közgyűléseket tartották itt, de ilyenkor Uzon Háromszék adminisztrációs központjának is számított, ugyanis az állandó székház létrehozatalát megelőző időszakban a főkirálybírói lakhely tulajdonképpen a térség igazgatási központja is volt. A XVIII. század végén és a XIX. század elején, amikor az állandó székház megépítésének igénye felmerült, ennek helyszínéként Uzont is esélyesnek tekintették a hasonló földrajzi adottságú települések között:

7 Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Bukarest, 1983, Kriterion, 333. p.

8 Binder–Cserey: i. m.

amennyiben idejében felismerik saját kedvező kilátásait, és ellenfeleiknél (Alsócsernáton, Maksa vagy Sepsiszentgyörgy) előnyösebb feltételeket kínálnak, a településnek valós esélye lehetett volna arra, hogy Háromszék központi hivatalát ide építsék. Az uzoniak azonban csak akkor szálltak be a versengésbe, amikor az már gyakorlatilag eldőlt Sepsiszentgyörgy javára.⁹ 1827-ben a helyi nemesség Béldi László székvezetőnek és a székgyűlésnek küldött felterjesztésében pontokban szedve mutatott rá arra, hogy Uzon ajánlata miatt előnyösebb, mint a már kijelölt igazgatási központé. Egyik indokként azt hozták fel, hogy igen sokan megnyugtatónak tartanák, ha Uzonban építenék fel a székházat, és míg Sepsiszentgyörgy a tervezett épülethez szükséges telket csak pénzért engedné át, Uzon erre ingyen is hajlandó volna, az így megtakarított pénzt pedig az építési költségekre lehetne fordítani. Az is felmerült, hogy mivel a Háromszéket átszelő országút a településen halad keresztül, egyszerűbb volna Háromszék központi hivatalát megközelíteni: Kézdi- és Orbai-székhez eleve közelebb van, mint Sepsiszentgyörgy, a miklósvárszékieknek meg mindössze félórával kellene többet utazniuk. Szerepelt még az érvek között, hogy postaállomást is terveznek Uzonban – így tehát az is egy helyen lehetne a székházzal –, és mivel a település éppen olyan vásáros hely, mint Sepsiszentgyörgy, a máshonnan érkezők elszállásolása sem okozna gondot. Mivel a határőrség őrnagyi szállása is itt volt, az esetleges előnyök között az állandó őrszem jelenléte is szóba került mint olyan tényező, amely jelentős mértékben hozzájárulhatott volna az építendő székház biztonságához. A beadványt a következő személyek írták alá: a Mikes udvar részéről Gidófalvi István, Csabai József, Kispál György, Püskösti Mihály, Püskösti József és Kispál Károly. Az uzoniak kérését az 1827. február 19–20-án tartott székgyűlésen vizsgálták meg, majd felterjesztették Főkörmányszékhez véleményezésre, innen azonban meglehetősen dorgáló hangnemű válasz érkezett. Eszerint a székgyűlés azzal, hogy minden felsőbb jóváhagyás nélkül elfogadta az uzoni nemesség ajánlatát – és ezzel egy olyan helységet jelölt ki lehetséges székházi központnak, amelyik addig még csak szóba sem került – túllépte a hatáskörét. Döntésük – így a válasz – komolytalanságra és kapkodásra

9 Cserey Zoltán: *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a XVIII–XIX. században*. Sepsiszentgyörgy, 2009, Charta Kiadó, 139. p. Lásd: *A háromszéki székház alapításának története*.

utal, éppen ezért a Főkormánysház úgy határozott, hogy figyelmen kívül kell hagyni a javaslatot.¹⁰

KIEMELKEDŐ SZEMÉLYISÉGEK

Uzon a XVIII. század második felétől vált huzamosabb ideig Háromszék igazgatásának központjává, azt követően, hogy 1754-ben gróf Mikes Antalt, a Mikes család uzoni ágának képviselőjét nevezték ki a főkirálybírói hivatalba. Mikes beiktatása után igen nagy erőfeszítéseket tett a szék közbiztonságának fokozása érdekében, másrészt pedig a székely határőrség központilag kidolgozott tervezetének megvalósításából is alaposan kivette a részét. Első hivatali éveinek egyik legnagyobb problémáját a pestis jelentette, amely nem csupán a román fejedelemségek irányából fenyegette Háromszéket: a térség lakosságának sorsa sokkal inkább a Brassó vidékén tomboló, az előbbinél jóval veszélyesebb járvány terjedésének megakadályozásán múltott. Mikes erélyes fellépésének és kiváló szervezőképességének köszönhetően Háromszék és Barcaság határvonalán olyan hatásos védelmi rendszer jött létre, amely képes volt elejét venni annak, hogy a szörnyű betegség a szék területén is pusztítani kezdjen.¹¹ Alig múlt el azonban a járványveszély, 1764-ben a főkirálybírónak újabb kihívással kellett szembenéznie: meglehetősen fontos szerep jutott neki abban, hogy Háromszéket is beillesse a helyiektől idegen, osztrák rendszerű katonai szervezetbe. A lakosság érdekeivel merőben ellentétes határőrség megszervezése nagyfokú ellenérzést – sőt, ellenkezést – váltott ki az emberekből. Ezzel kellett Mikesnek szembeszállnia, és akár meggyőzéssel, akár hatalmi szóval rá kellett vennie honfitársait, hogy elfogadják az állandó fegyverviselést. Kezdetben ellenezte a szervezés során tapasztalt erőszakosságot – e magatartásával egyébként a bécsi udvar haragját is magára vonta –, de ugyanakkor tudatában volt annak is, hogy bármennyit is tiltakozhat, a határőrség megszervezését – összbirodalmi érdekről lévén szó – megakadályozni sem neki, sem másnak nem áll módjában. Mikes azonban nem vitte túlzásba a hatalom iránti lojalitás bizonygatását; mi több, kezdeti ellenkezésével felettesei haragját is magára vonta. A ránehezedő nyomás, illetve a határőrség megszervezésében betöltött

10 Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár (SAL) Fond 8. Háromszék levéltára 3600/1827.

11 Cserey: i. m. 16–17. p. Lásd: *Főkirálybírák 1709–1876 között*.

háládatlan szerepe valószínűleg egészségi állapotára is kihatott: Mária Terézia császárnő 1766. július 1-jén guberniumi felterjesztés alapján a szentiványi báró Henter Ferencet nevezte ki főkirálybírónak a betegeskedő Mikes helyébe. Henter 1784-ig töltötte be a tisztséget.¹²

1785–1790 között II. József reformjainak a közigazgatásra vonatkozó előírásai nyomán Székelyföldön felszámolták a hagyományos széki igazgatás rendszerét, és létrejött Háromszék vármegye, amelynek területe jóval nagyobb lett annál, mint azt megelőzően a szék területe volt. Az új vármegye szerkezetileg három kerületből (Sepsi, Kézdi, Barcaság) állt, a kerületek pedig járásokra tagolódtak. A sepsi kerület egyik járásának székhelye Uzon lett. Ehhez a járáshoz¹³ Aldoboly, Bikfalva, Bodola, Dobolló, Farkasvágó, Kökös, Lisznyó, Márkos, Nyén és maga Uzon tartozott.¹⁴

1794-ben a Zabolai előnévvel, de uzoni illetőséggel bíró gróf Mikes János lett az új főkirálybíró. Kinevezését gróf Bánffy György gubernátor 1794. április 23-án a következőképpen indokolta: „Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklosvárszékek főkirálybírói tisztsége ürességben esvén felséges urunk hívséges szolgálatait nem különben, mint a szék universalitásának kívánságait méltó tekintetbe venni és az említett hivatalba Zabolai gróf Mikes Jánost kinevezni és a kormányzást ökegyelmére bízni.” A főkirálybíró beiktatásával kapcsolatos ceremónia utolsó mozzanata az ünnepi lakoma volt. Az 1794. május 26-iki székgyűlés helyszínéül Uzont – az előljáró lakhelyét – jelölték ki. A gyűlésre és az azt követő díszebédre meglehetősen alapos előkészületeket követően került sor. A meghívottak között ott találjuk a nemesi rend képviselőit, a katonabírákat mint a székgyűlés állandó résztvevőit, de rajtuk kívül meghívást kaptak a szomszédos Felsőfehér és Brassó vármegye előkelőségei is. Végül, de nem utolsósorban említést kell tennünk a beiktatás díszvendégeiről: kilyéni Székely Dávid főkormányzéki tanácsosról és gróf Teleki Mihályról, a királyi tábla assessoráról is. Az ünnepi lakomáról nem hiányozhatott a majorság-, malac-, bárány- és vadhús, a zsíros ételeket pedig pálinkával, sörrel, borral öblítették le.¹⁵

12 Uo. 20–22. p.

13 A járást – a település neve után – Uzoni járásnak nevezték.

14 SAL Fond 8. 1235/1790.

15 Cserey: i. m. 34. p.

Mikes János főkirálybíróságának legnagyobb kihívását kétségkívül a székely határőrségnek a francia háborúkban való részvétele jelentette, illetve az a támogatás, amelyet ehhez a széeknek kellett nyújtania. A konfliktus 1793-ban tört ki, és kisebb-nagyobb megszakításokkal több mint két évtizeden át tartott. A határőrezredek számára az igen megterhelő, hosszú úttal egybekötött hadba vonulás központi irányítás alatt történt, de a civil lakosságtól – ideértve a nemességet is – szintén elvárták, hogy katonaállítás, terménybeszolgáltatás vagy hadiségély formájában feltétel nélkül járuljon hozzá a háborús erőfeszítésekhez.¹⁶

A Mikes család uzoni udvarháza – a Béli családdal való házassági kapcsolatra utalva – a Mikes-Béli nevet viselte, az épületet azonban a Mikesek lakták és tartották karban; a Béliiek fő tartózkodási helye, noha Uzonban is volt udvarházuk, Bodola volt. A főkirálybírói hivatal betöltésének ideje alatt Mikes János otthonában jelentősen megnövekedett a forgalom, az itt tartott megbeszélések és gyűlések pedig szükségessé tették, hogy az épület kikészítetlen részét is lakhatóvá tegyék, és bizonyos díszítési, illetve meszelési munkálatok elvégzésének igénye is felmerült. 1797 nyarán született meg az a szerződés, amely a munkáltató és vállalkozó elvárásai mellett a munkát végzők élelmezésével kapcsolatos megállapodást is magában foglalta. A Krausz Károly kantai építőmester és gróf Mikes János között létrejött egyezség pontokba szedve rögzítette, hogy az építész az udvarház emeletén lévő két helyiséget kivakolja, kimeszeli és jó minőségű párkányzati munkával kiegészítve ezek stukkózását is elvégzi. A gabonás is felújításra került: a tetőzet javításakor a régi jó cserepeket megtartották, a hiányokat pedig a nemesúr által beszerzett új cserepekkel pótolták. A párkányzás szintén javításra szorult, és meg kellett igazítani az ajtókat, ablakokat is. A megrendelő minden egyes tétel felsorolásánál hangsúlyozta: jó minőségű munkát vár el a kivitelezőtől, amiért cserébe vállalta, hogy a munkálatok befejezése után folyósít neki 60 rénes forintot. A kőműveseknek, akiket a pallérnak kellett kifizetnie, ebédre és vacsorára egy tál étel, reggelire pedig pálinka és túró vagy szalonna járt.¹⁷

16 Uo. 35. p.

17 SAL Fond 8. 494/1797. Lásd még: Csáki Árpád: Béli-Mikes kastély. In Nagy Balázs (szerk.): *Kúriák földje – Háromszék*. Sepsiszentgyörgy, 2005, Kovászna Megyei Művelődési Központ, 54–57. p.

Háromszék irattárának elhelyezése és gondozása az állandó székház megépítése előtt nem kis fejtörést okozott a mindenkori székezeteknek. 1814-ben Losonci József, gróf Mikes János tisztartója a levéltár tárolásáért járó évi 100 rénes forint bérleti díj elmaradása miatt tett panaszt a tiszti hivatalnak, és mintegy három évnvi hátrálék behajtását kérte az illetékesektől.¹⁸

1803 augusztusának végén Mikest főkormányshéki tanácsossá neveztek ki, az üresen maradt főkirálybírói hivatal élére pedig gróf Mikes Zsigmond – a család zabolai ágának képviselője – került.¹⁹ 1817. március 19-én adminisztrátori (főkirálybírói helytartó) besorolásban az Uzoni előnevet viselő gróf Béldi László (1757–1841) lett Háromszék vezetője, aki ezt megelőzően 40 éven keresztül volt a királyi tábla bírāja, 18 éven keresztül pedig Háromszék törvényhatóságát irányította. A család, amelynek tagjai közül többen is fontos helyi és országos tisztségeket töltöttek be a történelem során, már a XV. század derekán udvarházzal rendelkezett Uzonban. Béldi az államigazgatás kiváló ismerőjeként beosztottjaitól is lelkiismeretes, fegyelmezett magatartást követelt, a velük való kapcsolata azonban sokkal inkább volt feszültségekkel terhes, mint barátságos. A közigazgatás zavartalan működését az is megnehezítette, hogy az új adminisztrátor állandó lakhelye Bodolán volt, és a viszonylag nagy távolság meglehetősen nehézkessé tette az alkirálybírákkal való kapcsolattartást. Béldi mindezek ellenére elévülhetetlen érdemeket szerzett Háromszék székházának felépítésében, ugyanis központi támogatás hiányában a nemesség felajánlásaiból kellett annyi pénzt összegyűjtenie, hogy a szék adminisztratív központját 1829–32 között Sepsiszentgyörgyön tető alá lehessen hozni. Béldit végül 1835-ben, életének 75. évében helyezték nyugállományba, és utódjául gróf Nemes Jánost nevezték ki.²⁰

A szabadságharcot követő évtizedekben a Temesvári család töltött be kiemelkedő szerepet Uzon faluközösségének életében, különös tekintettel Jánosra és Gergelyre, akik egyrészt a kocsmatartásban és a mészárosságban voltak érdekelték, másrészt pedig szesz- és ecetipari vállalkozásaikkal – ezek a település történetének első ilyen típusú létesítményei voltak – sokat tettek a polgárosodó nagyközség fejlődése, gyara-

18 SAL Fond 8. 2014/1814.

19 Cseréy: i. m. 39. p. Lásd: *Önkormányzatiság. Főkirálybírák.*

20 Uo. 50–57. p.

podása érdekében. Az örmény eredetű család uzoni megtelepedése kapcsán nem rendelkezünk pontos adatokkal, de valószínűsíthető, hogy erre valamikor a XIX. század elején kerülhetett sor. A szintén örmény gyökerekkel rendelkező Verzár család a velük való házassági kapcsolat által került a faluba. Verzár Gergely neve a XIX. század utolsó éveiben az önkormányzatot megszemélyesítő képviselőtestület tagjaként egyre gyakrabban szerepel a faluiratokban. Az 1860-as feljegyzés szerint a férfi egy sörfőző katlan beindítására kért engedélyt az előjáráságtól. A célra kiszemelt épület átalakítása a tervek szerint meg is történt, azonban az engedély kibocsátásakor a hatóság hangsúlyozta: a felhatalmazás kizárólag az építkezésre vonatkozik, és a sörfőzés engedélyezését nem foglalja magában.²¹

Temesvári János (1840–1916) és Temesvári Gergely (1841–1913) a falu képviselőtestületének tagjaiként minden igyekezetükkel a helység haladását, modernizálását szolgálták. Az említett testület két csoportból tevődött össze: az első csoport tagjait választották, míg a második csoportba a legtöbb adót fizető falusiak kerültek. Az a tény, hogy a Temesvári fivérek az utóbbiba tartoztak, egyértelműen utal a család jólétére, mint ahogyan az is, hogy 1881-ben a legtöbb adót fizetők sorában gróf Mikes János után három Temesvári testvér – János, Miklós és Gergely – is található. Temesvári János nem csupán anyagi biztonságban élt, hanem a faluközösség ügyeit illetően is meglehetősen bőkezűnek bizonyult: mikor az 1880-as évben terítékre került az új községháza felépítésének szükségessége, meglehetősen nagyvonalú ajánlatot tett, amellyel azt kívánta elősegíteni, hogy az épület minél gyorsabban elkészülhessen.

Temesvári, aki egyúttal a néhai gróf Mikes János birtokainak bérelője is volt, a következő – igen előnyös – javaslattal hozakodott elő: minthogy az építkezés ideje nem húzható el, a közérdek előmozdítása érdekében hajlandó a községnek fizetendő évi 1500 forint bérösszeget a következő hat évre egy tételben törleszteni – vagyis egyszerre fizetve ki 7800 forintot. A következő négy évre a fennmaradó összeget 300 forintos részletekben kívánta rendezni, ezenkívül pedig az esetlegesen felmerülő újabb kiadásokhoz szükséges összeget mindenféle kamatjárandóság nélkül hajlandó volt megelőlegezni a falunak. A képviselőtes-

21 SAL Fond 376. Uzon község falugyűléseinek határozati jegyzőkönyve (1853–1860).

tület az igencsak előnyös ajánlatot egyhangúlag elfogadta, és indítványozták egy bizottság kinevezését, amelynek feladata az építkezés előkészítése volt, tagjai pedig Temesvári János, Kádár György és Pünkösti Károly lettek.²² 1881. január 27-én, a munkálatok megkezdése előtt Babos Mihály bíró, Újvárosi József, Temesvári János, Verzár Gergely, Szócs Dénes, Berecki István és Bodola Antal részvételével egy építető bizottságot is létrehoztak. A Temesváriak 1911-ben Ferenc Józseftől nemességet kaptak, de a családot az uzoni és szentivány-laborfalvi katolikus egyházak támogatói között is számontartják. Temesvári János uzoni földbirtokosról (1880–1947) az is ismeretes, hogy nem csupán a művészetek nagy kedvelője volt, de tanult a Müncheni Képzőművészeti Akadémián is. Sajnálatos módon művészi alkotásai közül csak kevés maradt fenn az utókor számára.²³

Uzon jeles személyiségeinek sorából nem maradhat ki Újvárossy József (1838–1914) sem, aki ugyancsak a község érdekeiért folytatott tevékenységével szerzett elévülhetetlen érdemeket. Újvárossy nemcsak szülőfalujának mecénása volt, de a Székely Mikó Kollégiumot is bőkezűen támogatta. Nem túlzás kijelenteni róla, hogy a XIX. század végének egyik legismertebb uzoni személyisége, aki évtizedeken keresztül a község képviselőtestületének legaktívabb tagjai közé tartozott. Amellett, hogy tanult ember volt, uzoni birtokán gazdálkodott is. Háromszék vármegye törvényhatóságába is bevásárolták, ahol a mezőgazdasági szakbizottságban fejtett ki igen hasznos munkát. Több alapítványt is létrehozott – például az édesanyja nevét viselő Kispál Ágnes szegényalapot –, de a néhány ezer korona tőkével rendelkező Uzoni Szegény Alap létrejötte is az ő nevéhez fűződik. 1911-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium előljárásági gyűlésén 60 000 koronát adományozott az iskolának; ebből a pénzből vásárolták meg a város központjában a később róla elnevezett ingatlant, az Újvárossy kertet, ahol 1927–28-ban Kós Károly tervei alapján a leánygimnázium – az ún. „Kicsi Mikó” – épülete is felépült.²⁴

22 SAL Fond 376. Falujegyzőkönyv (1872–1882).

23 A Temesvári családról lásd: Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...”* Csíkszereda, 2011, Gutenberg Kiadó, 530–531. p.

24 Botos Ferenc: Újvárossy József emlékezete. In Árvay Katalin – Dobra Judit (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 2009, Charta Kiadó, 174–180. p.

Végezetül Serester Károly személyében egy olyan uzoni birtokosról kell említést tennünk, aki 1887. március 14-én hunyt el, és végrendeletében úgy rendelkezett, hogy összes ingatlan vagyonát fordítsák szülőföldjének szellemi felemelkedésére és a szegények megsegítésére. Az uzoni református egyház Tatrangi népiskolájának három belsőséget és 25 hold mezőgazdasági területet adományozott teljes tulajdonosi joggal oly módon, hogy az ezekből származó jövedelmet „Serester Károly Alapítvány” címen kezeljék, és hogy ebből egy rendes tanítói állást rendszeresítsenek évi 500 forintos javadalmazással. A birtok jövedelmének kezelőjeként Uzon községet jelölte meg, és azt is meghagyta, hogy miután a törzstőke a kamatokkal együtt 5000 forintra szaporodnék, képezze a községi szegényalap elkülönített részét. A végrendelet értelmében az alapítványi kamatot csak ezt követően lehetett évenként valamely, a községi képviselőtestület által meghatározott célra fordítani.²⁵

A településnek a szabadságharc idején tanúsított helytállása miatt a világsi fegyverletételt követően fokozott felelősséget jelentett falusbírának lenni Uzonban: az 1849. évet követően meghonosodó ellenforradalmi rendszer még az emberek lelkéből is szeretne volna kiirtani a megelőző időszak emlékeit. Az 1849. augusztus 22-i bíróválasztás körülményeiről Zayzon Ferenc ideiglenes bíró számolt be felettesének. Zayzon jelentése szerint Kósa Györgyöt szavazattöbbséggel választották meg bírónak, a széki előjáráságnak pedig csak meg kellett őt erősítenie hivatalában, illetve a beiktatásáról is rendelkeznie kellett. A faluvezetővel szemben támasztott követelmények fennmaradtak a korabeli iratokban: „A sok hiány, hátramaradás és rendfelbomlás kipótlására, a közdolgok kiegyenlítésére, a közcsend és rend fenntartását egész készséggel elvárjuk.”²⁶

A HATÁRŐRÖK ÉLETMÓDJÁRÓL

1764-ben, a Mária Terézia-féle székely határőrszervezet létrehozása idején a sorozóbizottság a sepsiszéki falvak lakosságát Uzonban eskette fel a Habsburg-házra. A 33 faluból ide összehívott férfiaknak március elsején olvasták fel és magyarázták el a királynő rendeletét, március

25 SAL Fond 376. Uzon falu jegyzőkönyve, számadás könyve (1888–1912).

26 SAL Fond 28. Sepsiszék levéltára. 88–184/1849.

3-áig pedig összeírták a szék hadköteles személyeit. Az ünnepélyes zászlószentelésre március 6-án került sor – templomi ceremónia nélkül –, a felesketést magát pedig ágyúlövések követték. Az a jelentés, amelyet Báró Siskowicz 1764. március 7-én küldött Uzonból Bécsbe, így örököltette meg az eseményt: „Háromszéknek Sepsí fiúszéke, Szentgyörgy és Illyefalva városok már össze vannak írva, a fegyver ki van osztva közöttük, 6-án feleskettük őket. Én olvastam fel nekik a katonai törvényeket és fennhangon letették az esküt. Ezen 1005 gyalog székely katona és 250 székely huszár jelent meg hadi rendben, ünnepies csendben, rendben ment végbe minden.”²⁷

A határőrség megszervezését követően Uzon zászlóaljparancsnoki székhely is lett. Az 1802-es katonai összeírás szerint a faluban az 57 katonarendi mellett 48 civil igazgatás alatt álló család élt.²⁸ Az uzoni szabadrendi lakosság nagyobb része a bikfalvi 5. gyalogszázad parancsnokságához kapott beosztást a következő falvakkal együtt: Szentkirály, Illyefalva, Aldoboly, Kökös, Uzon, Bikfalva, Lisznyó, Magyarós, Szacsva és Egerpatak.²⁹ A katonaköteles lakosság kisebbik fele – a lovasok – a gidófalvi huszárszázadhoz tartoztak. Azt, hogy ki milyen fegyvernemhez nyert besorolást, elsősorban az illető vagyoni helyzete határozta meg. Az sem volt ritka eset, hogy az eredetileg a huszárokhoz felírt személyt később anyagi helyzetének romlása miatt áthelyezték a gyalogosok közé. Szabó János például 1764-ben a huszárok közé került, később viszont a gyalogosokhoz – ezen belül pedig a dálnoki 7. századhoz – tették át. Szabóról ismeretes, hogy mindkét fegyvernemnél becsülettel végezte szolgálatát, fiúgyerekeit pedig taníttatta: István a közigazgatás valamelyik hivatalában helyezkedett el, és kisebbik fia, Pál a nagyenyedi kollégiumban tanult tovább.³⁰

Egy 1776-ból származó dokumentumból egy másik egykori katona, Ráduly Károly sorsát is megismerhetjük. Rádulyt, aki háborúban is részt vett, öt évnyi katonai szolgálat után, hadirokkantként obsittal elbocsátották, betegségének kezelésére pedig beutalták a pesti invalidusok házába, ahol további négy évet töltött. Azzal az indoklással, hogy

27 Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*. Budapest, 1908, Magyar Tudományos Akadémia, 190. p.

28 SAL Fond 8. 995/1802.

29 SAL Fond 8. 5248/1842.

30 SAL Fond 8. 1894/1811.

mesterember, hazakéredzkedett a gyógyintézetből – arra számítva, hogy katonai múltjának és szakértelmének köszönhetően a székely gyalogezrednél nyerhet alkalmazást. Ezt azonban Pünkösti György nemesember megakadályozta – annak ellenére, hogy Ráduly a leszerelésekor kapott pénzből kis telket és házat vásárolt magának, tehát tulajdonképpen függetlenítette magát földesurától. Annak érdekében, hogy célját elérhesse, a férfi a katonasághoz folyamodott segítségért.³¹

Ahhoz, hogy katona civil hivatalt tölthessen be, meglehetősen nagy erőfeszítésre volt szükség, és az ilyen jellegű próbálkozások gyakran kudarcra végződtek, ugyanis a hadvezetés nem nézte jó szemmel, hogy a fennhatósága alá tartozó egyének – még ha csak ideiglenes jelleggel is – valamely igazságszolgáltatásbeli, egyházi vagy közigazgatási hivatalba távozzanak. Azonban arra is volt példa, hogy ez valakinek sikerült. Az uzoni illetőségű ifjú Györgybíró György, aki 1830-ban a királyi táblánál gyakornokoskodott, így gyarapítva jogi ismereteit, azt kérvenyezte, hogy alkalmazzák sepsiszéki assesorságra a huszárok részéről, és hogy ülnöki megbízatása idejére mentsék fel a katonai szolgálat alól. A General Commando ezúttal elfogadta a regiment ajánlását, és engedélyezték, hogy Györgybíró György a sepsiszéki igazságszolgáltatásban helyezkedjen el.³²

A katonák és civilek között igen gyakoriak voltak a súrlódások, amelyek egymás sértegetése vagy megalázása mellett akár verekedésig is fajulhattak. Az előbbiek különösebben a nemesi rend tagjait sem tisztelték: számos olyan esetet ismerünk, hogy katonák nemeseket szidalmaztak vagy birtokaikat háborgatták, és meg is tehettek mindezt, mert tisztjeik – ahelyett, hogy rendre utasították volna őket – az ilyen összetűzések esetén többnyire pártjukat fogták, ezzel mintegy bátorítva őket hasonló cselekedetek elkövetésére. 1816-ban Bereczky István és Bereczky Mihály gyalogkatonák belekötöttek Szabó Tamás nemesemberbe, akit nemcsak sértegettek, de egyéb illetlenségeket is véghezvittek vele. Az eset kapcsán fennmaradt Lukáts kapitány álláspontja, aki – tegyük hozzá, felettesei támogatásával – határozottan a katonái mellé állt a nemesekkel szemben: „Ne gondolja, hogy egy nemesemberért a katonámat megveretném, mivel a katona elébbre való a nemesember-

31 SAL Fond 8. 281/1776.

32 SAL Fond 8. 3987/1830.

nél, mert a katona nemes is és szolgálja a császárt, úgy is a regimenttől parancsom vagyon, hogyha mind agyonütik is a katonák a nemesembert, egy tiszt is satisfactiót ne adjon.”³³ 1807-ben gróf Mikes János guberniumi tanácsos korábbi főkirálybíró kért elégtételt a katonák viselkedése miatt, akiket birtokháborítással vádolt, mivel az Uzon alsó határában lévő malmához a kökösi hídon átvezető utat a katonák kerteléssel elfoglalták. Az ügy kivizsgálására vegyes bizottságot rendeltek ki azzal a felhatalmazással, hogy amennyiben a feljelentés igaznak bizonyulna, az elzárt utat azonnal szabadítsák fel.³⁴

Amikor katonaszemélyt ért sérelem nemesember részéről, a hadvezetés mindjárt a segítségére sietett, a katonai társadalom függetlenségét hangsúlyozva a nemességgel szemben. Történt 1814-ben, hogy Istók György huszárt postaszolgálattal Tompa Jánoshoz, a szék jegyzőjéhez Kisborosnyóra küldték, s Istók – megérkezvén a rendeltetési helyére – a konyhában süvegével a fején várakozott az előljáróra. Mikor Tompa János megjelent, a férfi levette ugyan a süvegét, de Tompa mégis szidni és káromolni kezdte amiatt, hogy feltett fejrevalóval várakozott rá. A jegyző dühében tettlegességhez is folyamodott, ráadásul tolvajnak, huncutnak, parasztnak szidalmazta a katonát, és miközben cselédeivel jól elverette, azt hangoztatta: „Ha Keresztes kapitány több becsületre nem tanított, megtanítalak én.” Azonban a huszárparancsnokság nem nézte jó szemmel a jegyző magatartását, és elégtételt követelt a történetekért: „Alattvalói közül senki is katonaszemélyeket meg ne támadjon, s magának bírāja ne legyen, minthogy a jó harmóniát kívánja ezen regiment commandó továbbra is fenntartani. Ellenben mint a regimentnek kimasírozásával tapasztaltatott a katonaság a provinciále részéről ottan-ottan megbántatását érzi, melyet elhallgatni éppen lehetetlen.”³⁵

A katonatisztek közül olyanok is akadtak, akik uralkodni kívántak a falu felett. Ez többek között abban is megnyilvánult, hogy nem elégedtek meg a tiszti lakhoz kapcsolódó kertek méreteivel, hanem a falu közhelyeit dézsmálták, ezáltal a faluközösségnek okozva kárt. 1805-ben például a falu teljes közössége tett panaszt báró Rauber alezredes ellen, aki belterületeinek nagyságát foglalás által kívánta növelni, ezen kívül

33 SAL Fond 8. 2590/1817.

34 SAL Fond 8. 1487/1807.

35 SAL Fond 8. 2227/1814.

pedig a sorompón túli mezőrészen a közhelyekből foglalt legelőterületet szarvasmarhái, bikái és borjai számára. Ha a falu bírása szóba hozta a területfoglalást, gorombán bánt vele, és a tettelegességtől sem riadt vissza. A gyalogkatonasággal saját szükségére vesszőt, karót, csipkét hozatott. Az uzoniak azt remélték a szék vezetésétől, hogy segítségükkel visszaszerezhetik elfoglalt közterületeiket, a katonatisztet pedig eltiltják az újabb foglalásoktól.³⁶

A civil- és katonalakosság egymás mellett élése számos esetben konfliktusba torkolt, többek között a közföldek erőszakos elfoglalása miatt, mely cselekmény mindenki érdekeit sértette. Ha katonatiszt önkényeskedett, a civilek panaszkodtak, ha pedig a nemesség foglalt a közösből – kihasználva, hogy a katonák gyakran voltak távol otthonuktól –, akkor a határőrök fortyantak fel. 1814-ben, amikor a napóleoni háborúk még tartottak, és Uzonból 50 személy tartózkodott a harctereken, a nemesek egymás között felosztották, illetve megvásárolták a falu közbirtokainak jó részét. A katonák minderre azzal reagáltak, hogy egyrészt a területvásárlások felülvizsgálását, másrészt pedig a köztulajdon visszaállítását követelték.³⁷

A közteherviseléssel kapcsolatos igazságtalanságok szintén gyakran vezettek konfliktusokhoz. Az előírások szerint a nemesek kivételével minden más társadalmi rétegnek kötelessége volt részt vállalni a közteherviselésből. Egy 1815-ből fennmaradt levélben, amelyet a kétág katonaság és Tana Mihály bíró írtak alá és küldtek el a szék vezetőjének, a katonák a nemesek alattomos fondorlataira panaszkodnak, amelyek által az utóbbiak némely jobbágyukat kívánták kivonni az említett kötelezettségek alól. Egyesek olyan megállapodást kötöttek parasztjaikkal, mintha azok a földesúri birtokrészt felében művelnék, és ezért cserében mentességben részesítették őket. Olyan eset is előfordult, hogy valakinek a faluban két háza is volt, és ezek egyikébe parasztot költöztetett, így mentve fel az illetőt kötelezettségei alól. Végül arra is volt példa, hogy a nemesek még kifogást sem kerestek, hanem egyszerűen csak elutasították, hogy szolgáló embereik kivegyék részüket a közterhek viseléséből. „Hiszen nem a jószág teszi nemessé az embert – érveltek az ügyeskedők –, hanem ember nemesíti meg a jószágot.”

36 SAL Fond 8. 1225/1805.

37 SAL Fond 8. 2169/1814.

A katonák azt kérték a hatóságtól, hogy az ily módon felmentett parasztokat is szorítsák rá valami módon a közszolgálatra. „Mert így mi szegény katonáknak a parasztok jobbágyainak lenni látunk, mert ezek sem út csinálással, sem híd padlózását segíteni nem akarják.”³⁸

1815-ben Bibó Elek azt sérelmezte, hogy református lelkész apja halála után – bár korábban őt mint nemesi sarjat ilyesmivel nem zaklatták – a katonaság részéről közteherviselésre erőltették. A királybíró válaszában végül nem is az apja, hanem felesége nemesi származásának köszönhetően mentette fel Bibót a közszolgálat végzése alól.³⁹

A háborúba elvonuló katonákat is érthették kellemetlen meglepetések, míg távol voltak: előfordult, hogy birtokukon utat vezettek át, jelentősen rontva ezzel az ingatlan értékét. 1799-ben például az a döntés született, hogy Uzon és Lisznyó között utat építsenek, ezt megelőzően azonban meg kellett vizsgálni, hogy a katonák jószágát nem károsítaná-e az út nyomvonalának kijelölése. A tárgyalt időszakban a huszárság már kimasírozott, a gyalogság egy része Lengyelországban állomásozott, másik részét pedig a rend fenntartása céljából szétküldték Erdély városaiba. Az ezredparancsnokság nem találta szerencsésnek, hogy az út nyomvonalát ilyen körülmények között jelöljék ki; úgy vélték, meg kell várni a határőrök hazaérkezését, hogy katonajószág lehetőleg ne károsodjon az utépítés során.⁴⁰

Az ugyancsak ekkor zajló francia háborúk a fenti kellemetlenségek mellett is sok nyomorúsággal és szenvedéssel jártak. A konfliktus idején nem csupán a határőrséget tartották állandó készenlétben, hanem évi rendszerességgel katonákat verbuváltak a jobbágyok közül is, akiknek ezenkívül még élelemmel és takarmánnyal is hozzá kellett járulniuk a rengeteg pénzt felemészítő háborús erőfeszítésekhez. A nemesek részére hadiségély címen pénzbeli hozzájárulást írtak ki, s mint ahogy ilyenkor történni szokott, az összeíráskor tévedések is előfordultak. 1794-ben például özvegy Váncsa Györgyné a főkirálybírónak címzett panaszában azt sérelmezte, hogy őt igazságtalanul 10 rénes forinttal terheltek, mely összegből 3 forintot ki is fizetett. A hatóság ígéretet tett az elmaradt részlet elengedésére, a pénzbehajtók azonban ennek ellenére újra felkeresték. A félreértés abból adódhatott, hogy gazdája, Pünkösti

38 SAL Fond 8. 2251/1815.

39 SAL Fond 8. 2253/1815.

40 SAL Fond 8. 674/1799.

József hadi szolgálatban lévén Váncsa Györgyné maga lakott a nemesi udvarházban. Az özvegy az említett panaszlevélben arra kérte a főkirálybírót, járjon közben az őt terhelő hadiadó eltörlése érdekében.⁴¹

A háborús időszak egyik leghálátlanabb feladata kétségtelenül az újoncozás volt, amelynek két változatát ismerjük: az önkéntes toborzást (azaz a verbuválást) és a katonafogást (vagyis a tyrozást). Mivel a verbuválás meglehetősen népszerűtlen volt a lakosság köreiből, az ezzel a feladattal megbízottaknak gyakran kellett gorombaságokat elszenvedniük. Mikor például 1809-ben Borsai Pál verbunkos tiszt az Uzonban folytatott újoncozás során egy Barti Ferenc nevezetű jobbágylegényt győzködött, hogy álljon katonának, Bodali Zsigmond gyalogkatoná félbeszakította az egyezkedést, sőt a a tiszttel is szembeszállt, mi több, erőszakoskodott is vele. Amint a forrásokból kiderül, a „tisztség a regimentnek átalírt, hogy ezen hatalmaskodó katonát mások tanulására” meg kell büntetni.⁴²

A hosszú háborús időszaknak, illetve az évente ismétlődő újoncozásnak tulajdoníthatóan a hatóságok egyre nehezebb helyzetbe kerültek: az emberanyag állandó apadása miatt egyszerűen képtelenek voltak az előírt számú újoncot előállítani. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a módosabb brassóiak – és nem ritkán a barcasági gazdák is – pénzt ígértek a háromszéki illetőségű katonajelölt ifjaknak, ha ezek a saját fiaik helyett vállalták a katonáskodást. Az említett gyakorlat miatt, amely következtében a háromszéki településeken nem lehetett kellő számú újoncot kiállítani, a vármegye és Brassó viszonya meglehetősen feszültté vált. 1815-ben például Gecse főhadnagy jelezte: a háromszéki sorozási bizottság értesítést kapott a brassói bizottságtól, hogy az uzoni Hermány József mások helyett pénzért ajánlkozott volna katonának. Az üzletet a hatóságok megghiúsították, Hermányt pedig végül Háromszék részéről íratatták fel katonának.⁴³

Mivel a szerezdeket nem csupán a háborús években kellett feltölteni, a verbuválás béke idején sem szünetelt. A lakosság – ideértve az érintett jobbágyságon kívül a határőr katonaságot, de akár a nemességet is – bizalmatlanul vagy egyenesen ellenségesen viszonyult az idegenből érkező verbuválókhoz, akik néha súlyos összetűzésbe keveredtek a

41 SAL Fond 8. 302/1794.

42 SAL Fond 8. 1693/1809.

43 SAL Fond 8. 2253/1815.

helyiekkel. 1836. december 6-án hat tagú sorozóbizottság érkezett Uzonba, amely egy tisztból, Schneider Friedrich őrmesterből és négy közlegényből állt. A verbuválók, miután jelentkeztek a hivatalos helyeken, a piacsoron lévő hosszú cserepes fogadóban verték fel tanyájukat, és késő délutánig folytatták a toborzást. Az őrmester mások mellett egy Szakáts József nevű, éppen arra járó jobbágylegényt is megszólított, aki be is tért vele a fogadóba, és együtt ivott és táncolt a verbuválókkal. Időközben odakerült Szóts Ferenc gyalogkatonája is, aki leszidta falusfelét, amiért az idegenek közé keveredett. A sorozók parancsnoka a következő szavakkal próbálta lecsendesíteni Szótsöt: „barátom, te is, én is katonák vagyunk, haggy békét a mi dolgunknak és ne csinálj veszekedést, mert mi veszekedni és verekedni nem jöttünk.” Szóts be is ment a kocsmába másik helyiségébe, ahol inni kezdett, a sorozás pedig a megszokott ivászat és muzsikaszó mellett folyt tovább mindaddig, mígnem este fél nyolc után az idegenek a befogott újoncokkal együtt a szállásukra távoztak. Az őrmester azonban valamiért meggondolta magát, és visszatért a kocsmába. Itt újra összeszólalkozhatott Szótsccsel, mert az a már említett jobbágylegény segítségével a földre verte az őrmestert, majd hasábfával ketten addig ütötték, míg életét nem vesztette. A kivizsgálást, amely 1837 első felében fejeződött be, a sepsiszéki törvényesszék ülnökei, Tompa László és Szentiványi György folytatták le. Nem ismeretes, hogy milyen büntetést szabtak ki a vétkesekre, de valószínű, hogy súlyos, hosszú évekre terjedő kényszermunkára számíthattak – ha egyáltalán életben hagyták őket. Az incidens jól példázza, hogy a határőrkatonák nem csupán elégedetlenek voltak a Monarchia katonapolitikájával, de nemtetszésüket – amikor arra csak alkalom kínálkozott – ki is nyilvánították.⁴⁴

JOBBÁGYPANASZOK

A korabeli dokumentumok között meglehetősen gyakran találunk olyanokat, amelyek a jobbágyság sanyarú életkörülményeiről szólnak. Van, aki azért tett panaszt, mert úgy gondolta, az adólistán nem megfelelő helyre sorolták, és emiatt nagyobb összeget fizetett az államnak, mint amennyit valós anyagi helyzete alapján indokolt lett volna. Egy másik esetben az elűzött jobbágyság az általa használt birtok-

44 SAL Fond 32. (Székely határőrség irattára) 110. csomag, 1836.

részen eszközölt beruházások értékét kérte vissza, de fennmaradt olyan panasz is, amelyből arról értesülünk, hogy egy, a nemesi birtokról szabályosan kiköltözött jobbágyot gonosztevéként, láncra verve vittek vissza az említett birtokra.

1773-ból ránk maradt Pór Istvánné Gödri Zsófia folyamodványa, amelyből kiderül, hogy tatrangi Pór István három esztendei házasság után elhagyta őt, aminek következtében Uzonban gyermekével együtt nyomorogni kényszerült. A nő arról is beszámolt, hogy bár családja Kökösben a katonák közé tartozott – apja lófőként, testvére pedig gyalogkatonaként szolgált –, őt mégis a jobbágyok közé sorolták, illetve sérelmezte, hogy ugyan egyedül nevelte gyermekét, mégis úgy állapították meg, mennyi adót kéne fizetnie, mintha két személy dolgozott volna a családban. Folyamodványában azt kérte, hogy az általa fizetendő adó összegét valós szociális helyzetének megfelelően állapítsák meg számára.⁴⁵

1791-ben Buzsi Ferenc egyenesen gróf Bánffy György gubernátorhoz fordult jogorvoslatért. Buzsit, aki korábban gróf Béldi Mihály jobbágya volt, gazdája szabómesternek taníttatta. A férfi 1785-ben II. József rendelete alapján elhagyhatta urát, és úgy gondolta, nem is maradt adósa, mert őt éven át híven szolgálta szabóként, emellett pedig a gróf jószágá sem szenvedett kárt távozása miatt, hiszen apja és testvére továbbra is a gróf szolgálatában maradt. A távozon földesura 1789-ben állt bosszút: elfogatta, láncra verve visszavitette, megverette és 21 forintos lovát lószerszámokkal együtt lefoglaltatta. A Főkormánysház úgy határozott, hogy Buzsi mindössze azt az összeget tartozik visszatéríteni szabadságáért cserébe, amit Béldi a kitaníttatására fordított. Mivel a gróf – ahelyett, hogy valamiképpen kiegyezett volna vele, erőszakkal Bodolára vitette Buzsit, a Gubernium végül az utóbbinak adott igazat, a nemesurat pedig kötelezték, hogy tartsa be a törvényes rendelkezéseket.⁴⁶

1805-ben Mezei László jobbágy azt sérelmezte, hogy gróf Béldi Vencel elüldözte jószágából. Mivel Mezei korábban több építményt is emelt az említett jószágon, távozása fejében azt kérte, a gróf fizesse ki ezek ellenértékét neki. A széki bizottság, minthogy a sértettet földesura

45 SAL Fond 8. 125/1773.

46 SAL Fond 8. 30/1791.

kényszerítette elmenetelre, a jobbágy javára döntött, és kötelezték Beldit, hogy az épületek állapotának megfelelő összeggel kárpótolja a férfit.⁴⁷

1847-ben Rétyi György is hasonló panasszal fordult a széki tiszti hivatalhoz. Őt Beldi István szólította fel, hogy távozzon úrbéres telkéről. Rétyi feltétele – akárcsak Mezeié – az volt, hogy akkor hajlandó távozni, ha a nemes úr megtéríti neki azt a befektetést, amit a telken lévő ingatlanra fordított.⁴⁸

A LAKOSSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEI

A kor falusi lakossága számára a létfenntartás alapját a földművelés, az állattenyésztés és az erdőgazdálkodás jelentette; ebből kifolyólag a gazdálkodás különféle ágazataira vonatkozó működési és biztonsági keretek szabályozása kiemelkedő fontossággal bírt. A földművelés esetében például pontosan rögzítették a különféle munkafázisok idejét, és ezeket a faluközösség egészének kötelessége volt betartani. A szántóhatár védelméről – az aprólékosan kidolgozott előírások szigorú betartásával – határbíró és határőrök⁴⁹ gondoskodtak. A falu állatállományát kora tavasztól a hó lehullásáig különféle csordákba osztva legeltették. A pásztorok számára szerződések készültek, melyek előírásait maradéktalanul be kellett tartani. Amennyiben ezeket mégis megsértették volna, a pásztorokat valamiféle – nem is túl enyhe – büntetéssel sújtották.

A faluközösség legnagyobb kincsét talán az erdővagyon képezte, amely téli időszakban a fűtéshez, egész éven át pedig az ételek elkészítéséhez szolgáltatta a tüzelőt, de ugyancsak innen került ki az emberek és a jóság számára épített hajlékok, illetve a gazdálkodásban használatos eszközök alapanyaga is. Az erdők védelme, oltalmazása és ésszerű kiélése igen nagy jelentőséggel bírt a falusiak számára. Ezért is volt nagy szükség az erdőbíróra és erdőpásztorokra; tulajdonképpen az ő lelkiismeretes vigyázásuknak köszönhető, hogy az erdővagyon jelentős hányada annak ellenére is megmaradt, hogy az egyes közösségek nemzedékeken át használták azt.

47 SAL Fond 8. 1190/1805.

48 SAL Fond 8. 5842/1847.

49 Ebben az esetben a határőr kifejezés nem a birodalmi határőrvidék székelő katonáit, hanem a falu határának őrzésével megbízott egyéneket fedti.

Az általunk tárgyalt régióban az erdőtulajdonnak két formája fordult elő: egy erdő lehetett több település közösen használt birtoka, jobb esetben azonban bizonyos erdőségek csak egyetlen falu saját tulajdonrészét képezték. A szántóhatár – mint Székelyföldön általában – Uzon esetében sem volt túl kiterjedt, és a családok nagy többsége számára nem is volt elégséges: főként a szárazságos, inséges években a gazdálkodás nyújtotta lehetőségek ésszerű kihasználásával igyekeztek pótolni.

A földbirtok nagyságát tekintve a nemességhez tartozó személyek is igen szerény méretű szántó- és kaszálóterülettel rendelkeztek, a jobbágyság vagy zsellérek földjei pedig értelemszerűen még kisebbek voltak. A katonai rendhez tartozók – a nemesekhez hasonlóan – szintén rendelkeztek szolgáló népekkel. Ez elsősorban a módosabb huszárokra volt jellemző, de előfordultak ilyen személyek a gyalogosok között is. Az 1820-as úrbéri összeírás alkalmával például Uzonban 45-en tartoztak a jobbágytartó kategóriába, és ezek közül heten katonák voltak. A legnagyobb birtokos gróf Mikes János volt, aki 23 jobbággyal, 3 zsellérral, 1 házatlan zsellérral, 111 hold szántóval és 34 hold kaszálóval rendelkezett. Utána következett gróf Béldi Vencel 3 jobbággyal, 4 zsellérral, 2 házatlan zsellérral, 16 hold szántóval és 3 hold kaszálóval. A harmadik helyen gróf Béldi István állt, akinek vagyona majdnem azonos volt Béldi Vencelével. Érdekességgént talán még azt kell kiemelnünk, hogy bizonyos családok, illetve nevek többször is előfordulnak a felsorolásban. Ilyenek például Vajna István, Vajna András, Kuti Benjamin, Kuti Arnold, Pünkösti József, Pünkösti Mihály, Pünkösti Mária, Béldi Rozália, Béldi Betulia, Kispál László, Kispál György, Babos Sámuel, Babos Sándor.⁵⁰

A jobbágyok munka- és életkörülményeibe a XVIII. és a XIX. század során végzett országos felmérések eredményei alapján nyerhetünk betekintést. Az 1785-ben és 1820-ban végzett úrbéri összeírások a jobbágyi szolgáltatásokról, a közjavak használatáról, a szántóhatár termékenységről, a faluban megtelepedett mesteremberekről szólnak. Az előbbi összeírásban néhány település német elnevezése is szerepel: ezek között található Uzon is, Usendorf néven.⁵¹

50 Takács Péter (szerk.): *Földesurak és szolgáló népek Székelyföldön 1820-ból*. Debrecen, 2003, Erdély Történeti Alapítvány, 117–118. p.

51 Takács Péter: *Háromszéki parasztvallomások 1785-ből*. Debrecen, 2011, Erdély-történeti Alapítvány, 236–240. p.

JOBBÁGYI SZOLGÁLTATÁSOK

Uzonban a legtöbb jobbágyot foglalkoztató földesúr gróf Mikes János volt, akinek halála után felesége vitte tovább a gazdaságot. Háromszéken nem rögzítették írásban a jobbágyok kötelezettségeit: a különféle szolgáltatásokat, ahogy általában ezt meg is jegyzi a vallomástevők, a szokásjog szerint teljesítették, tudniillik e kötelezettségek apáról fiúra öröklődtek. Ennek a szabad egyezkedésnek az volt a legnagyobb hátránya, hogy az ilyen megállapodásokat meglehetősen könnyű volt a nemesúr érdekei szerint megváltoztatni – például csökkenteni lehetett a jobbágnak járó szántóterületet. Az ősöktől örökölt szóbeli egyezkedés nem vonatkozott a Mikes-uradalomra: a megkérdezett vallomástevők nyilatkozatából kitűnik, hogy „vagyon itt ezen helységben méltóságos gróf Mikes János úr önagyságának urbárium⁵², de másoknak lenni nem tudunk, mely mennyi időtől fogva hozatott, nem tudjuk.”⁵³ A grófi uradalomhoz tartozó jobbágyok robotterhe a következőképpen alakult: gyalogszeresen hetenként négy napot, két marhával három napot, négy marhával pedig két napot dolgoztak földesuruknak. Béldi Mihály szolgáló népe télen-nyáron – marhával vagy gyalogszeresen – három napot teljesített. Béldi József és Béldi László esetében az ingyenmunka marhával két nap, kézi munkával három nap volt hetenként. Kispál László, Kispál Bálint és Szabó György birtokán a jobbágyok télen marhával vagy gyalogszeresen hetenként egy napot, nyáron – Szent János napjától Szent Mihály napjáig – két napot szolgáltak. 1820-ban a megkérdezettek azzal egészítették ki a korábbi összeírásban lejegyzetteket, hogy a Mikes-udvar részére általában a megszabott napi munkaidőn felül, többnyire sötétedésig kényszerültek szántani. A marhával való robot – függetlenül az igavonó állatok számától – két napot jelentett hetenként, míg a gyalogszeresek három napot szolgáltak. Béldi István esetében télen-nyáron két napot kellett teljesíteni; a többi birtokosnál általában marhával heti egy, gyalogszeresen pedig két nap ingyenmunka járt a nemesnek.⁵⁴ Terményadóval (dézsmá) nem tartoz-

52 A kifejezés ebben az esetben azt az írott megállapodást jelenti, amely a jobbágnak földesura iránti kötelezettségeit rögzítette, azonban a magyar jogtörténetben az íratlan, a földesúr elhatározásán, szokásjogon vagy tételes jogon alapuló szabály-rendszert szintén urbáriumnak nevezték.

53 Takács: i. m. 236–240. p.

54 Uo.

tak a jobbágyok, viszont karácsonykor egy tyúkot és tíz csirkét, a zsellérek pedig öt csirkét adtak a grófi udvarnak. Ezenkívül mindenki adott tíz tojást, két ejtel (11 literes vödör nyolcadrésze) mogyorót, vadalmát és egy véka komlót. A kender nyűvészt, törését, áztatását, kivetését, rostálását, fonását szintén a jobbágyok végezték. Az 1820-as összeírásban a következőképpen módosultak az ajándékozási szokások: a marhával rendelkezőknek 5 csirkét és 10 tojást, a gyalogszereseknek 3 csirkét és 5 tojást kellett beszolgáltatniuk a Mikes-udvar számára. A többi birtokos nem követelt ajándékot szolgáló népeitől.⁵⁵

Ami a föld megművelésének módját illeti, az 1785-ös paraszti valloások háromfordulós határhasználatról beszélnek. A termőföldet a kérdezettek jó minőségűnek tekintették, ahol szép tiszta búza, rozs és mindenféle más tavaszgabona megterem. A harmadik fordulóhoz tartozó terület felerészét a Feketeügy gyakori áradásai tették kevésbé termékennyé.⁵⁶ Az 1820-as felmérésben a gyengébb minőségű határrészek megnevezései – Vízelve, Csikostó – szintén előfordulnak: ezeken átlagos termés idején egy köből féreje föld nyolc kalongya rozsot termett, egy-egy kalongyából pedig két véka mag lett. Búzából azonos kiterjedésű, de jónak számító területen tizennégy kalongyát takarítottak be, kalongyánként pedig másfél-két véka termésre lehetett számítani. Az uzoniak kaszálóhelyén jó minőségű fű termett – egy holdról hat mázsa szénát takarítottak be –, emellett pedig a csordáknak is jutott elégséges legelőhely. A tűzfát, illetve épületfát adó erdős helyek a falutól messzebbre estek, és általában több falu birtokolta őket, míg a bükkmakkot termő erdők – Ladóc és Katorpataka nevűek – Lisznyóval voltak közösek.⁵⁷

II. József császár éppen az 1785-ös úrbéri összeírás évében szüntette meg a földhöz kötés több évszázados szokását, a jobbágyok pedig örömmel újságolták a biztosoknak, hogy ők eddig örökös jobbágyok voltak, de Ófelsége rendelkezéséből kifolyólag személyi szabadságot nyertek. 1820-ban arra is kitértek a vallomástevők, hogy az uraság saját erdőséggel nem rendelkezik, a falu által birtokolt erdőségeket pedig mindenki közösen használja. Ez alkalommal felsorolták a faluban

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Takács Péter: *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból*. Debrecen, 2002, Erdély-történeti Alapítvány, 131–133. p.

megtelepedett mesteremberek foglalkozását is: eszerint Uzonban 3 kovács, 2 faragó, 1 kalapos, 1 üstgyártó és 3 szabó lakott. Ekkor még boltok nem voltak a faluban, néhány évvel később viszont az ideérkező örmény és zsidó kereskedők az előljáróság támogatásával nyitották meg kereskedéseiket.⁵⁸

Székelyföldön a mezőgazdasági termelés – a művelés színvonala és a megművelt terület elégtelensége ellenére – elsősorban a paraszti gazdálkodáshoz köthető. A térségben kevés volt az árutermelésre berendezkedő földesúri majorsági gazdálkodás, a meglévők pedig sem nagyságban, sem technikai színvonalban nem érték el a vármegyei területeken szerveződő hasonló vállalkozásokat. Ezek a fejletlen nemesi birtokok aligha szolgálhattak mintául a helyi, szabadparaszti vagy jobbágyi munkával küszködő néhány holdas kisgazdaságok számára. Székelyföldön a szántóföldek méretei roppant csekélyek voltak: a falvak hasznos területeinek átlagosan mintegy 20%-át tették ki (az erdők aránya megközelítőleg 45% volt), a gabonatermelés pedig – részben az erre alkalmas földek szűkössége miatt – apró, szétszórt parcellákon történt. Az 1703-as összeírás székelyföldi viszonylatban Háromszéket a legnagyobb ilyen területekkel rendelkezők között említi, átlagban mintegy nyolc holddal. Sepsiszékből a szabadrend átlagosan 10, a jobbágyrend pedig 6 hold körüli birtokot művelt; a nincstelenek természetesen nem kerültek be ezekbe az összeírásokba. E kisgazdaságok eltartó ereje a munkaerő minőségében, szorgalmában és szakértelmében rejtett. Nagy Elek uradalmi főtitisz írta 1841-ben: „bátran és minden nagyítás nélkül elmondhatni, hogy az egész birodalomban a székelységnél munkásabb, szorgalmasabb s életrevalóbb gazda nincs.” Újfalvi Sándor hasonlóan vélekedett a háromszékiekről: „kint a mezőben a maga idejében mindent megművelnek. Göröngyös földjét fejszefokkal veri szét és úgy megműveli, mint a megyékben a legfejlettebb veteményes kerteket szokták. Holdvilágban egész éjjel szánt, kaszál. E nép szorgalma és kitartása minden keleti fajok között páratlan és példátlan.”⁵⁹

A kezdetben szabad székely társadalom egyre több tagja került alávetettségbe az idő múlásával, és amint a jobbágy és zsellér lakosság

58 Uo.

59 Imreh: i. m. 145–147. p.

folytonos növekedése bizonyítja, ez alól Háromszék, ezen belül pedig Uzon falu sem volt kivétel. Míg az utóbbi településen 1614-ben 19 jobbágy és 2 zsellér családot vettek nyilvántartásba, addig ez a szám 1750-ben 45 jobbágy és 13 zsellér családra duzzadt. 1848-ban 137 jobbágyot és 6 zsellért írtak össze a faluban.⁶⁰

A hatóságok évről évre aggódva figyelték az időjárás változásait és a terméseredmények alakulását. A Sepsiszékre vonatkozó, a terméskilátással kapcsolatos királybírói jelentések híven érzékeltetik a lakosság életminőségének bizonytalanságát, ingadozását a tárgyalt időszakban. Székely Ferenc sepsiszéki alkirálybíró 1803. október végén kelt jelentése például nem sok jót sejtet: „mivel ezen székben igen kevés faluban szoktak törökbúzat vetni, ahol vetnek is, csak az olyatén tehetősebb gazdák, kiknek bővebben vagyon szántóföldjük és emberük is a megművelésre, hanem e helyett mindinkább haricskát vetnek. Terméketlenséget hozott a tavaszi szárazság, némely helyeken pedig a nyári jégeső és a víznek rendkívül való kiáradása.”⁶¹ Az 1830-as beszámoló szerint Sepsiszéken a rozs gyengének, a búza közepesnek, a törökbúza igen jónak, az egyéb tavaszgabonák szintén közepesnek mutatkoztak. Pityókából, mivel sokat vetettek, szintén jó termés ígérkezett, ezért – így a beszámoló – szükségtől nem kellett tartani. Amint a fenti példa is mutatja, ekkorra már a krumpli bekerült a vetésre igen ajánlott növények közé, ez pedig azzal járt, hogy még előnytelen időjárás esetén is kevésbé állt fenn az éhínség veszélye. Amint 1833-ban Tompa János sepsiszéki alkirálybíró egy, a felettesének küldött tájékoztatójából kiderül, a rossz termés hordozta veszélyeket nem lehetett csak a krumpli termesztése által elhárítani: „az idei tavaszi és nyári szerfelett való szárazság miatt a gabona kevés, széna majdnem semmi, mely miatt a szegénységre nézve méltán tartani lehet a szükségtől”.⁶²

A TERMÉSHATÁR VÉDELME

Az ugart hagyó gazdálkodásban az emberek a határnak nem minden részét művelték meg. Az egyes növények termesztési helyét, a dűlőket és az állatok pihenőhelyét közakarattal jelölték ki, és ugyanígy kellett bizonyos határrészeket tiltani vagy felszabadítani (amint a későbbiek-

60 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981, Kriterion, 114. p.

61 SAL Fond 8. 1006/1803.

62 SAL Fond 8. 4323/1833.

ből kiderül, ez főként amiatt volt fontos, mert a falubeliek betakarítás után a tarlókat is közösen használták). Ha valaki az előjáróság által gondosan mérlegelt és kihirdetett határidőket nem tartotta be és késlekedett az aratással vagy a betakarítással, munkájának gyümölcse könnyen a falu csordáinak prédájául eshetett. Egy-egy ilyen termelési közösség szabályai évszázadok tapasztalataiból csiszolódtak ki, és keletkezésük okai között a mostoha természeti és időjárásbeli feltételeket, illetve a termelőeszközök szintjének alacsony fejlettségét egyaránt megtaláljuk.

Az 1761–62-es összeírás alapján Uzonban a következő főbb terményfajtákat termesztették (az adatok köbölben szerepelnek, tehát mintegy félholdnyi területnagyságra vonatkoznak): őszi búzát 807 köblön, zabot 328, árpát 149, haricskát 156, lencsét-kendert 69, kölest pedig 7 köböl területen termesztettek. Két fontos terményfajta – a tavaszbuza és a kukorica – teljesen hiányzott a felsorolásból. Községi gond maradt, hogy milyen módon osszák el az egyes terményfajtáknak szánt földterületet, és az is, hogy később a törökbúzának vagy a burgonyának hogyan szorítsanak helyet. A különféle mezei munkák elvégzése sem az egyén tetszésétől függött. A faluközösség időben meghatározta, melyik határrészben mit kell termelni, mint ahogyan azt is, hogy mikor kell bizonyos munkákat elvégezni. Ugyanígy közösen döntöttek arról, hogy a szántóföldnek vagy a szénafűnek bizonyos részét mikor tilalmazák, illetve mikor szabadítják fel legeltetés céljaira. Az 1699-es uzoni rendtartás szerint: „mikor az falu egyező akaratból az határt meg akarja szabadítani és az mely ember gabonáját, szénáját annak idejében be nem takarítaná, az bíró a faluval egyező értelemből izenje meg néki, hogy egy hétre eltakarítsa, mert ezután az mi kár benne lesz, azt falu meg nem fizeti”. Amikor a pihentetés céljából ugarnak hagyott dülökre a szabadítás nyomán legelni indultak a csordák, a közösségi használat alá eső legelőterületből a maga földjét senki ki nem vehette.⁶³

A jól szervezett határőrség szerepe gyakran bizonyult nélkülözhetetlennek a termés megóvásában. A kiszámíthatatlan időjárási viszonyok, az állatkárok és nem utolsósorban az emberi kapzsiság vagy nincstelenség mind-mind olyan tényezők voltak, amelyek nagymértékben befolyásolhatták az amúgy is szűkös termés hozamok alakulását. (Ezért

63 Imreh: i. m. 188–192. p.

is volt annyira magas az emberi munka megbecsültsége, hiszen az esetenként akár a túlélés záloga is lehetett.)

Az 1853. október 18-án tartott falugyűlés egyik bírói előterjesztése arról szólt, hogy valakik egyre gyakrabban legeltetik marháikat a zöld vetéseken. A faluvezető úgy vélekedett, célszerű lenne a vetéseket tilalom alá helyezni. A határbírónak és határőrségnek kötelességévé tették, hogy mindazokat a lovakat, marhákat, borjakat, sertéseket, ludakat, amelyeket a tilosban találnak, hajtsák be, és tulajdonosaikat minden irgalom nélkül darabszám szerint 12 forinttal bírságolják meg. 1853 novemberének elején a téli határhasználattal kapcsolatosan hoztak végzést. Miután a föld felfagy, így a végzés, mindenkinek úgy kell a saját vetésére hajtania a juhait, hogy amennyiben más ember vetésére mennének rá, tulajdonosukat egy pengő forintra büntessék meg.

Arra is külön figyelni kellett, hogy a vetésterületen legelő juhoknak meddig engedik meg az ott-tartózkodást. 1856. március 8-án arról rendelkeztek, hogy a fagyos föld felengedésével az őszi határban a gabonatermés károsodás nélküli kisarjadása érdekében a juhokat ki kell tiltani onnan: „ezután senki is juhait a vetésre ki ne hajthassa 30 pengő krajcár büntetés alatt”.⁶⁴

Ősszel a legtöbb zavart a kukorica betakarítása okozta: mivel nem volt rá egységesen meghatározott időkeret, mindenki saját belátása szerint végezte el ezt a munkálatot, jelentősen megnehezítve ezáltal a határőrök feladatát. Szükséges volt tehát valamiféle szabályozást bevezetni ebben a kérdésben is. 1858. szeptember 12-én az előljáróság – régebbi szokásokra hivatkozva – Szent Mihály napját, azaz szeptember 29-ét tűzte ki a törökbúzaszedés megkezdése időpontjául. Arra is kitértek, hogy a betakarítás után az állatok számára a tarló használatáról az előljáróság intézkedik, ez a határozat viszont csak az adott évre volt érvényes. Egy 1874-ben keletkezett szövegből az is kiderül, hogy mi okból erőltették a termésbegyűjtés időpontjának szigorú betartását: „a közelebbi években tapasztaltuk, [...] miszerint némelyek nem várva a törökbúza teljes megérésére idő előtt leszedték, míg ellenben az értelmes rész a termés megérését várva tetemes kárt vallott, részint azáltal, mert a lopást sikeresen ellenőrizni nem lehetett, részint azáltal, hogy kellő idő előtt kényszerültek a termést betakarítani, nem ritkán

64 SAL Fond 376. Falujegyzőkönyv, 1853–1860.

zsengén. A képviselőtestület évenkénti előleges megszabadítása nélkül senki se szedhesse le 5 forint bírság terhe alatt [a törökbúzáját]”. A rendelkezést csak abban az esetben lehetett megszegni, ha valamilyen kényszerítő körülmény adta elő magát. Az uzoniak 1879-ben az egerek és a hörcsögök rendkívüli mértékű elszaporodása miatt kerültek szembe ilyen helyzettel, ekkor ugyanis még az a kockázat is felmerült, hogy az említett rágcsálók okozta kár miatt a teljes termés elpusztulhat. Hogy ennek elejét vegyék, a képviselőtestület kérvényezte a járási szolgabírónál, hogy a falubeliek idő előtt elkezdhessék a betakarítást, mégpedig a következő módon: 1879. szeptember 11-én a Hosszú határrészen, szeptember 12-én pedig a Köleskert és Halovány nevű helyeken. A kukorica között fekvő krumplitermesre ez a rendelkezés nem vonatkozott.⁶⁵ 1880. október elsején az előjáróság a közpásztorlás alatt lévő határrészekben lévő törökbúza- és pityókatermes betakarításáról intézkedett. A sorrendet a képviselőtestület ezúttal a következőképpen határozta meg: a munkát a Köleskert, Vízelve és Hosszú nevű határrészekben kellett elkezdni, ezek után pedig a Halovány és a Halmi nevű dűlők következtek. Mivel végül az esős idő miatt nem lehetett időben megkezdni a szedést, az előjáróságnak újabb három napot kellett kijelölnie a munka elvégzésére. A hivatkozott forrásból az is kiderül, hogy Uzon község esetében ekkorra már egy korábban nem jellemző szokás honosodott meg, miszerint a kukoricát és burgonyát együtt, közös határrészekben kezdték termesztetni.⁶⁶

Miután 1851-ben az addig szokásban lévő, de már nem eléggé hatékony, a férfilakosság által végzett szolgáltatást felváltották a javadalmazással járó hivatásos határőri testület kinevezésével, amelynek élén a határbíró állt, 1854-ben alaposan kigondolt és a részletekre is kiterjedő szabályzatot állítottak össze a határt őrzők kötelességéről és az őket megillető járandóságokról. Az első alkalommal megszervezett hivatásos határőrség a következő személyekből tevődött össze: a határbíró Györbíró Sándor lett, a hét tagból álló testületet pedig Berecki Mihály, Berecki József, Berecki Pál, Szóts Ferenc, Szakáts József, Mezei György és Fejér Zsigmond alkották. A határ őrzéséért járó fizetség a felügyeletre számot tartó birtok nagyságától függött, ezt pedig

65 SAL Fond 376. Falujegyzőkönyv, 1872–1882.

66 SAL Fond 376. Falujegyzőkönyv, 1872–1882.

úgy próbálták igazságossá tenni, hogy ahány ekével a gazdák dolgoztak, annyi véka kenyérgabonával és hat krajcárral tartoztak a szolgáltatásért (a kendert termesztőknek egy darab növényt is kellett adniuk). Külön kategóriába tartoztak a napszámosok, akik részes munkából éltek, és azok is, akik más faluban laktak, viszont Uzonban is rendelkeztek birtokkal. Az utóbbiak a hozzájuk hasonló helyzetű uzoniakkal azonos elbírálásban részesültek. A haszonbérllő birtokosok az általuk művelt terület nagysága arányában külön határbért fizettek.⁶⁷

A határőrök kötelességeit alapos megfontolást követően állapították meg. A két vetéshatárt és a két külön helyen elterülő kaszálórétet addig felügyelték, ameddig onnan a lakosság a terményeket be nem takarította, de a határőrök hatáskörébe tartozott a közlegelők felvigyázása is. A gabonában, a kaszálókon és tilalmas közlegelőn rajtakapott prédálóknak első esetben egy pengő forintot, azután pedig minden alkalommal ennek kétszeresét kellett fizetniük, ugyanakkor az okozott kár értékét is meg kellett téríteniük. A határőrzés kapcsán a gabonán kívül felsorolták azokat az egyéb növényeket is, amelyek a XIX. század közepe táján már az uzoni gazdaságok nélkülözhetetlen terményei közé tartoztak, és amelyek őrzéséről szintén a határőrség gondoskodott. Ezek között a kender, a burgonya, a törökbúza, a borsó, a mák, a fuszulyka is szerepelt. A megbírságolandók közé közé sorolták a tilosból füvet hordókat és a csigolyavágókat is, akárcsak azokat az ugaron szántó gazdákat, akik a szomszédos gabonatermő földek végén bemenéskor és kijövésakor tetemes károkat okoztak. Ha az elkövetőket nem sikerült azonosítani, a kár összegét a határőrségnek kellett törlesztenie. Olyan eseteknél, amelyek kivizsgálást igényeltek, a kárt egy hütös és két jóhírű, hozzáértő falutag becsülte fel. Amennyiben a határőrség nem értett egyet az általuk hozott döntéssel, jogukban állott, hogy bizottság összeállítását kérjék. A krumplitermes őrzése – ebbe a tallózás is beleértődött – Szent Mihály napjáig volt kötelező; eddig az időpontig a teljes betakarítást el kellett végezni. Ha a határőröknek nem sikerült azonosítaniuk az esetleges kár okozóját, a veszteség megtérítésén túl egy pengő forint bírságot is kellett fizetniük.⁶⁸

Az 1860. július 22-i falugyűlésen Uzonban további szabályokat léptettek életbe a betakarítással kapcsolatban. Úgy döntöttek, harangszó és

67 SAL Fond 376. Falujegyzőkönyv, 1853–1860.

68 Uo.

naplemente után tilos termést hazavinni, és rendelkeztek a kévék, illetve a tavaszhatár terményeinek behordásáról is: borsót, fuszulykát, mákot és törökbúzát a határbíró tudta és beleegyezése nélkül senki haza nem vihetett, és azok számára, akik ezt mégis megtették volna, a büntetés összegét egy forintban állapították meg.

1874-ben szabályozták a felfogadott mezei őrség létszámát, és a felvett öt személyből egyiket azzal bízták meg, hogy a többiek munkáját felügyelje. A határbíró kinevezésekor a jelölt tisztessége, igazságossága minden időben elsőrendű követelmény volt mindazokkal szemben, akik be szeretnék volna tölteni ezt a tisztséget, ha pedig a határbíró gyanúba keveredett volna, lehetőséget kapott arra, hogy a maga igazát bizonyítsa. 1856-ban Györbíró Pál és részesei például azért fordultak az előjárósághoz, hogy Tana Mihályt – mint rossz jellemű egyént – mozdítsák el a határbíróságból. Tana első felhevültségében ugyan lemondott szolgálatáról, de a közösség ezt nem fogadta el, hanem arra kötelezte, hogy tisztázza magát az ellene felhozott vád alól. Mindaddig, amíg ez meg nem történt, a határbíróságot Berecki Mihály határpásztornak kellett ellátnia.⁶⁹

A háromfordulós, ugartartásos határhasználat még a szabadságharcot követő évtizedekben is a térség uralkodó mezőgazdasági gyakorlata maradt. Mind a kétnyomásos, mind a háromnyomásos határhasználat komoly akadályt jelentett a kapás- és a takarmánynövények szélesebb körű elterjedésének, illetve a belterjes gazdálkodás térhódításának az útjában. Ez a fajta gazdálkodás elsősorban a család önellátását szolgálta, árutermelésre pedig csak esetlegesen volt alkalmas.

A feudális termelési viszonyok maradványainak felszámolása és a vetésforgón alapuló, belterjes gazdálkodás meghonosítása Székelyföldön meglehetősen érdekesen alakult. Zágónban például a háromnyomásos határrendszer eltörlése 1853-ban vetődött fel első ízben a falugyűlésen. Az ugar megszüntetése tárgyában a falu vezetői a közösség véleményére voltak kíváncsiak, ezért kineveztek egy bizottságot, amelynek részletes javaslatot kellett volna összeállítania ebben a témában, azonban a megkérdezettek egyhangúlag az ugarrendszer fenntartása mellett nyilatkoztak.⁷⁰ Ezzel a kérdéssel kapcsolatosan a három-

69 Uo.

70 Határozati jegyzőkönyv, Zágón, 1846–1856.

széki falvakban a többség a hagyományos gazdálkodás folytatása mellett foglalt állást. Ez az irányvonal győzedelmeskedett Uzon falu esetében is, ahol az 1858. április 11-i falugyűlésen tárgyalták meg a kérdést. A hatóságok, ismerve a lakosság elutasító álláspontját, csak az ugarhatár egy részének felszámolására tettek javaslatot, a hagyományos műveléshez ragaszkodó gazdálkodók viszont még ez ellen a megoldás ellen is tiltakoztak. Azt a mintegy 170 birtokost, akik a javaslat megváltoztatását kérték, a járáshivatalhoz utasították, mert az előjárásnak nem állott módjában a már egyszer elfogadott határozat megváltoztatása: „ezen határozat felolvasása alkalmával Vajna Tamás egyik főbirtokos ellentmond azon okból, hogy a kormány által kiadott jogánál fogva miként mindenki a maga birtokát szabad kezelés szerint használhassa, s jogát hagyja a fenti ellentmondás által az ugar felfogás eltörlése ellen beadandó kérelmekre ellen panaszát beadhatni. Győrbíró Benjám birtokos megjegyezvén, hogy az új polgárokkal (felszabadított jobbágy) egy kategóriába lenni nem akar”.⁷¹

A hatóságok a földbirtoklás szerkezetének észszerűsítésén kívül a termelőeszközök megújítását, a földművelés gépesítését is szeretnék volna megvalósítani. Ennek a folyamatnak egyik fontos állomása a mintagazdaságok megszervezése volt, amelyek által a korszerű technológiával felszerelt és jó vetőmagot használó gazdálkodás előnyeit akarták bemutatni a földművelő társadalomnak. A mintagazdaságokat elsősorban olyan falvakban kívánták létrehozni, amelyek a vasúthoz és valamelyik nagyobb piachoz is közel helyezkedtek el. Kilyén, Szentivány, Besenyő és Karatna falvak mellett Uzon is az erre a célra alkalmasnak minősített települések közé tartozott. Egy-egy ilyen gazdaság beindításakor az állam anyagi támogatásban részesítette a vállalkozó gazdákat, azonban a tőkeszegény földművesek nagy többsége pénz hiányában képtelen volt a változtatás útjára lépni, belterjessé alakítani szerény méretű birtokát.⁷²

71 SAL Falujegyzőkönyv, 1853–1860.

72 Cserey Zoltán: Háromszék vármegye Potsa József főispánágának idején (1877–1903). In Tóth Szabolcs – Cserey Zoltán: *Háromszék egykor és ma*. Sepsi-szentgyörgy, 2011, Háromszék Vármegye Kiadó, 37–38. p.

ÁLLATTARTÁS

Bár Uzonnak jókora szántóhatára volt, állattartásra alkalmas legelők tekintetében a település lakói nem álltak túl jól. 1899-ben a 3826 katasztrális hold összterület 2764 hold szántóra, 95 hold zöldséges területre, 579 hold kaszálóra, 82 hold legelőre és 300 hold terméketlen területre tagolódott. 1703-ban az állatállományt a következő fajták alkották: 75 ló, 283 ökör, 235 tehén, 852 juh, 420 sertés és 47 méhcsalád.⁷³ A falu mindenkori előljáróságának igen nagy fejtörést okozott a szerény méretű legelőterület elosztása a különféle csordák között. Az állattartásra nehezedő takarmányozási gondokat némileg enyhítette az erdőkben kialakított kaszáló-legelő részek használata, illetve az ugarhatáron való legeltetés is. Az utóbbi terület a XIX. század fordulóján Háromszék megyében akár a szántóterület 20%-át is megközelíthette. Végezetül említést kell tennünk a Székfüve, Székhelye elnevezésű, nagy kiterjedésű kaszáló-, legelő- és erdős terület használatáról, amely a Bodza vidékén terült el, és amelyet Sepsiszek falvai közösen birtokoltak. Ez a terület az állattartás szempontjából volt különösen jelentős.

A legelőterületek elosztásánál a nagytestű állatfajták közül elsősorban a szarvasmarha-igényt vették figyelembe. Ebből az állatnemből többféle csordát is kialakítottak: a tejelő marhákat elkülönítették a meddő csordától, és külön legeltették az ökörcsordát is. A falu állatvagyonának pásztorlása a szarvasmarhák értéke miatt felelősségteljes megbízatás volt, ezért ha a megfogadandó pásztort nem ismerték, egy kezesnek kellett érte felelősséget vállalnia. 1856-ban Kováts Józsefet alkalmazták tehénpásztornak, és Zajzon Péter vállalt kezességet érte. 1858-ban az előljáróság úgy határozott, hogy Kobrizsa Jánost, a ladóci meddőpásztort megbízható, lelkiismeretes munkája jutalmául a következő évre is szerződtetik. Ugyanebben az évben tehénpásztornak Pünkösti Istvánt fogadták meg.⁷⁴ Külön pásztort kellett fogadni az állandó igavonásra nem használt lovakat tömörítő ménes mellé is; az ő feladata volt gondoskodni arról, hogy az állatok az éjszakákat kasárban töltsék. 1872-ben az ökörcsorda mellé Dénes Istvánt alkalmazták pásztornak; a tulajdonos minden pár marha után köteles volt másfél véka ennivaló

⁷³ Binder-Cserey: i. m.

⁷⁴ Falujegyzőkönyv, 1853–1860.

gabonát és hús krajcárt fizetni neki. Az ökörcsordát ott legeltették, ahol az előjáróság ezt jónak látta.

1879-ben a Hosszú nevű rétet jelölték ki a marhák számára, ugyanakkor megtiltották, hogy bárki is juhokat és sertéseket legeltessen ezen a legelőrészen. 1854-ben a csordába járatás kötelezettségéről rendelkeztek, tudniillik megállapítást nyert, hogy egyesek marháikat a csordán kívül legeltetik, tetemes kárt okozva ezzel a terméshatárban. A határozat kimondta: „mindenki köteleztetvén marháit a csordába járatni, melyek igavonás alatt nincsenek, ha valamely marhák külön járnának, azokat köteles a határbíróóság behajtani, és azok darabjait tíz-tíz pengő krajcár letétele után kibocsájtani”. Gyakran előfordult, hogy az erdősek tisztásait fordították legeltetésre. 1874-ben a Térbérc erdőrészt szomszédságában lévő Halovány közlegelő szolgált a lovak és szarvasmarhák takarmányozására, időnként pedig az éjjeli legeltetést is engedélyezték – ez egy 1873 áprilisának közepén hozott határozat szerint a naplementétől napfeljöveteléig tartó napszakot foglalta magában –, bár a sötétség leple alatt a termőhatárban is gyakran esett kár. Mindezt úgy próbálták elkerülni, hogy csak kora tavasszal folyamodtak ehhez a gyakorlathoz, később pedig, amikor a legeltetés már a termesztett növényekre is káros lehetett volna, inkább betiltották, mint ahogyan azokon a helyeken sem lehetett éjjel legeltetni, amelyek közpásztorlás alatt álltak.⁷⁵

1880 júniusában a Faluföld elnevezésű községi legelőt felszabadították a lovak és szarvasmarhák számára, augusztus közepétől pedig, az ősztatárról való betakarítás után engedélyezték a marhák legeltetését a tarlóhatáron. Mindazok, akik tilalmasban okoztak kárt, a következő pénzbírságokra számíthattak: szarvasmarha és ló után hajtópénzként 20 krajcárt, sertésért 10 krajcárt, juhért és lúdért 5 krajcárt kellett fizetni. Ha a szándékosság gyanúja is felmerült volna, az ügyet jelentették a járási szolgabírósnak.⁷⁶

A juhtartás előnyeit az állat által biztosított haszon sokfélesége igazolta: tejéből túrót, ordát készítettek, gyapját fonással-szövessel értékesítették, húsa igazi ínycsalatnak számított, bőréből a szücsök bundát – ún. irhabundát – készítettek. A juhállomány nagyságára utal,

⁷⁵ Falujegyzőkönyv, 1872–1882.

⁷⁶ Uo.

hogy az egyedek száma alapján akár három esztenát is ki lehetett volna alakítani belőlük, viszont a legelőterületek szűkös volta miatt csak kettő kialakítására volt lehetőség. A juhász vagy bács fogadása mindig az év utolsó hónapjaiban történt, hogy a következő év tavaszára az esztена megszervezését és a legelőterület birtokba vételét gondosan elő lehetesen készíteni. Az 1853. november 17-i falugyűlésen Pulugor Mihály és Nyika János bácsokat alkalmazták, juhonként két garasnyi bér fizetése ellenében. 1854 őszén, mivel a korábbi bácsok ténykedésével nem voltak megelégedve, Váncsa Györgyöt és Niculáj Györgyöt fogadták fel a következő évre a juhok mellé. A bácsok kötelességeit, illetve jogait alapos részletességgel megírt szerződésben rögzítették: minden fejős juh után két kupa ennivaló gabonát és egy krajcárt kaptak, a gyapjúnyírásért pedig juhonként egy krajcár volt a bér. A sópénz megállapítása a gazdák és a bács közötti megegyezés alapján történt. A juhokat Szent György napjától Szent Mihály napjáig tartották a legelőn, és a kinti legeltetés után minden állatról számot kellett adni a tulajdonosoknak. A gondatlanságból elpusztult juhot a bács fizette meg, ha viszont vad okozta a kárt, csak a juh bőrét kellett átadni az állat gazdájának. Ha egy juh betegségben pusztult volna el – a beteg juhokat szintén a bácsnak kellett gondoznia –, csak a bőre árát kellett megtéríteni.⁷⁷ A gazdának emellett minden fejős juh után egy veder túró és egy kupa nyomott orda járt. A bács a felfogadott állománnyal együtt saját tulajdonába legtöbbször 25 juhot tarthatott. 1856-ban, hogy a falu állományába bekerült idegen állatokat kiszűrjék, minden tízesben három hites személyt neveztek ki, akik lejárták a juhos gazdákat, összeírták az állatokat, és ismertető jelekkel látták el őket. Az 1855-ös évtől kezdődően – mivel korábban kétségek merültek fel a bácsok működésével kapcsolatban – a megfogadott juhászokért valamelyik köztisztvisletben lévő uzoni személynek kellett kezességet vállalnia. 1859-ben Zajzon Ferenc kezessége mellett egyik bácsnak Nyika Jánost fogadták meg, a másikért pedig – a kökösi Pulugor Mihályért – Szóts Sámuel vállalt jótállást.⁷⁸

Az állatállomány folyamatos szaporodásával arányosan az élésterületek is egyre zsugorodtak. 1860-ban arról tárgyaltak az uzoni falugyűlé-

77 Falujegyzőkönyv, 1853–1860.

78 Uo.

sen, hogy mivel a település környékén már nincs olyan hely, ahol a juhok legelhetnének, május 12-étől az erdőbe telepítik át az esztenákat. Az is felmerült, hogy a bevett gyakorlat ellenére egyes gazdák a nyájon kívül legeltetik juhaikat, és mivel ez veszélyt jelenthetett a vetéshatárra nézve, károkozás esetére bírságolást helyeztek kilátásba az illetők számára.

A juhtenyésztést igencsak megnehezítette a folytonos takarmányhiány, amelynek leküzdésére az uzoniak igyekeztek minden lehetőséget kihasználni. 1873. január elején úgy határoztak, hogy fagyos időben reggel 9 óráig felszabadítják a juhok számára a vetést. Ha valaki a kitűzött időponton túl is legeltet, így a határozat, annak minden állat után 10 krajcár bírságot kell fizetnie. Incze Sándor ezzel kapcsolatban azt vetette fel, hogy az őszi vetés oltalmazása sokkal hatékonyabban valósulhat meg, ha az egyes gazdák csak saját vetésterületeiket használhatják erre a célra.⁷⁹

A sertéseket, mivel a gazdaságokban való hizlalásuk a folytonos takarmányozási gondok miatt csak rövid ideig volt megoldható, tavasztól őszig szintén legelőkön, csordákban tartották. A pásztorok szerződése – a bácsokéhoz hasonlóan – az év utolsó hónapjaiban történt. 1853-ban a helyben lakó Váncsa Ilyést a szokásos bér ellenében fogadták meg sertéspásztornak, 1856-ban a tavaszi idő beálltával ajánlkozó Ráduly Györgyöt szerződették a disznók mellé. Az 1850-es évek második felétől kezdődően a sertéspásztort is kezesség vállalása mellett alkalmazták. 1858-ban Kádár György a magyarósi származású Varga Istvánt ajánlotta erre a feladatra, de javaslatát csak azzal a feltétellel fogadták el, ha Kádár maga vállalja a felelősséget a pásztor hibájából keletkező károkért. Az 1872. év tavaszán tartott falugyűlésen arról határoztak, hogy szaporítás céljából öt kant vásárolnak: ezekből hármat Szent György, a másik kettőt Szent Mihály napjáig kellett beszerezni. 1873-ban a disznópásztornak a gazdákhöz való viszonyát és az állattulajdonosok kötelezettségeit egyaránt szerződésben rögzítették. Amennyiben este nem érkezett haza a csordából egy-egy jószág, a pásztornak kötelessége volt azt megkeresni, ha pedig nem találta meg, az ún. becsár szerint kellett kártalanítania a tulajdonost. Ez alól csak abban az esetben mentesülhetett, ha két tanú bizonyította, hogy az elveszett

79 Falujegyzőkönyv, 1872–1882.

sértést a faluba betelerelte. A mezőn megbetegedett vagy megmalacozó sertés gazdáját azonnal köteles volt értesíteni, ellenkező esetben kártérítés fizetésére kötelezték. Az állatok gazdái minden disznó után négy kupa rozsot vagy törökbúzá, egy negyed kenyeret és egy krajcárt fizettek. Ha a pásztor megbetegedett, neki magának kellett helyettesítőről gondoskodnia. A pásztorfogadásra csak kezesség vállalása mellett kerülhetett sor, a legeltetés pedig csak a megállapított helyen történhetett. Az utóbbi szabály megszegése esetén a pásztort a kár megtérítésére kényszerítették.⁸⁰

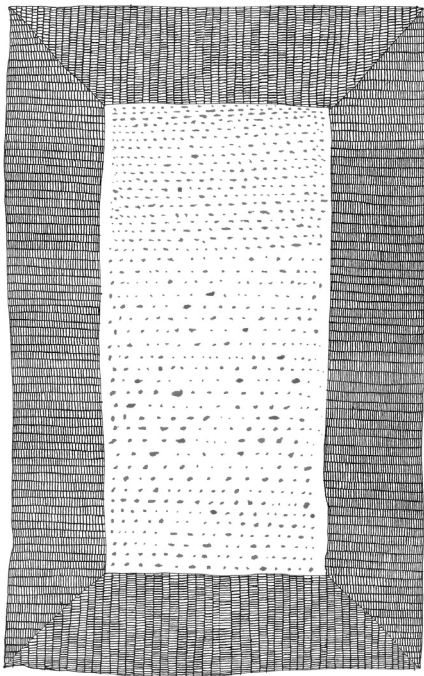
A székely határőrség fennállásának idején (1764–1849) az erdélyi határvonal egyetlen huszárezredének lóval való ellátása nem volt közömbös a hadvezetés számára sem, ez pedig azt vonta maga után, hogy igen nagy hangsúlyt fektettek a jó minőségű, strapabíró – de ugyanakkor gyors –, a csaták légköréhez alkalmazkodni képes hátszlovak kitenyésztésére. Ennek érdekében Háromszék különböző pontjain ún. magló-állomásokot alakítottak ki, amelyek feladata a huszárság lóigényének a kielégítése volt. A fajmének telepítése – mivel az apaállatokat nem kizárólag a huszárlovak nemesítésére használták – jótékony hatást gyakorolt az egész térség lótenyésztésére, a lakosság többi részét is hozzásegítve a lóállomány minőségének javításához. Az 1840-es évek elejére a maglovak számára Nagyajtán, Sepsiszentgyörgyön, Uzonban, Zágónban és Szentkatolnán alakítottak ki befogadó istállókat.⁸¹ 1843-ban a civil hatóságok a maglovak használata kapcsán kialakult visszaélésekre hívták fel a figyelmet: „tapasztalván, hogy különösen a köznép között lótenyésztés végett kiküldeni szokott császári maglovak mellé rendelt katonai altisztek némely helyt csak azoknak kancáira bocsájtják a maglovakat, akik őket megajándékozzák, és hogy a maglovak erejük feletti használat által időelőtt megromlanak és tenyésztésre alkalmatlanokká lesznek, napjában egyszerűen többször is hágnak velük”. Hogy mindennek elejét vegyék, a hatóságok a hazabeli Főhadivezérséggel egyetértve úgy határoztak, hogy a maglovak állomásul kijelölt helyekre az altisztek mellé a polgári hatóság is kirendel egy-egy ellenőrt, illetve azt is közhírré teszik, hogy a császári maglovakkal minden adózó arra való kancája ingyen fog meghágní.⁸² Uzon

80 Uo.

81 SAL Fond 8. 5066/1840.

82 SAL Fond 8. 5406/1843.

esetében is elmondható, hogy a minőségi lótenyésztés hagyományai a XIX. század első felében alakultak ki, és az akkor szerzett tapasztalatok mentődtek át a szabadságharc utáni évtizedekre, amelyek aztán a falubelieknek a lótenyésztés terén elért sikereit megalapozták. Részben a faluban tartott állatvásárok messze földön való elismertsége is ezzel magyarázható, de ugyancsak a lótenyésztést szolgálta az az 1874-ben hozott határozat is, amelynek értelmében Uzon a falu és a szomszédos községek érdekeit is szem előtt tartva a következő évre négy apaállat vásárlását irányozta elő.⁸³

83 Falujegyzőkönyv, 1872–1882.

Komán János

A MAROSUGRAI HALLER GÁBOR, MONTESQUIEU FŐMŰVÉNEK FORDÍTÓJA

A marosugrai Haller család, akárcsak a kerelőszentpáli, nemcsak Erdély politikai, hanem kulturális és gazdasági életében is figyelmet érdemlő szerepet töltött be. A XIX. században Berkeszi István és Szádeczki Lajos írtak elsőként kiváló tanulmányokat a Hallerekről. Napjainkban olyan történészek figyeltek föl a család egyes személyiségeinek tevékenységére, mint Horn Ildikó, Kálmán Attila, Kovács András és Szabó András Péter, akik kutatásaik során főként a kerelőszentpáli Hallerek jelentősebb személyiségeivel foglalkoztak, és csak nagyon röviden vagy egyáltalán nem tértek ki a marosugrai Hallerekre. Mindenekelőtt Szabó András Péter doktori disszertációjára szeretném fölhívni a figyelmet, amely az egyik Haller Gábor (1614–1663) életét dolgozza fel. Mielőtt rátérnénk a marosugrai Haller Gábor életére és tevékenységére, azt is meg kell említeni, hogy a XVI. század közepétől 1832-ig hat Gábort tart nyilván a Hallerek családfája. Ezek I. H. Gábor (1558–1608), II. H. Gábor (1614–1663), III. H. Gábor (1685–1723), IV. H. Gábor (1718–1784), V. H. Gábor (1749–1822) és VI. H. Gábor (1790–1832) voltak.¹ Azért különösen fontos őket felsorolni, mert gyakran előfordul, hogy a történészek maguk sem tisztázzák, hogy egy-egy általuk írt tanulmányban melyikükről beszélnek, így a megfelelő személyt az olvasóknak kell beazonostaniuk.

Marosugra a XVIII. és a XIX. században Küküllő vármegye radnóti járásához tartozott, és a Mária Terézia császárnő és II. József császár társuralkodó korában készült katonai térképen már az ugrai Haller kastélyt és melléképületeit is feltüntették. Az ugrai Hallerek, különösen pedig V. Haller Gábor felmenői kapcsán szót kell ejtenünk arról a családi környezetről is, ahol a francia, német, latin nyelv ismeretét, használatát mondhatni kötelezőnek tekintették, a könyv és az olvasás

1 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. V. kötet. Pest, 1859, Ráth Mór, 26–38. p.; Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvárt, 1854, Barráné és Stein bizománya, 106–110. p.; Szabó András Péter: A magyar Hallerek nemzetségek könyve. *Századok*, 2008. 4. sz. 897–942. p.

szeretete általános volt, és a magyar nyelv védelme, illetve a marosvásárhelyi színház támogatása egyaránt fontosnak számított. Amellett, hogy Haller László (1717–1751) – V. Haller Gábor édesapja – franciából magyarra fordított könyvéről már több tanulmányt is írtak, a nagypapát, III. Haller Gábort is művelt személyként mutatják be a korabeli források. Följegyezték róla, „hogy korának egyik ritka tanult férfia volt, ki a tudományokat nagyra becsülte, folyvást olvasgatott, s könyv nélkül soha nem utazott.”² (Apósa, Károlyi Sándor Pozsonyból küldözgetett könyveket neki). 1705. október 6-án, húszéves korában elszökött családjától, és a Rákóczi által szervezett Nemes Kompánia zászlótartója lett.³ A szabadságharc lefegyverzése és a szatmári békekötés után (melynek egyik aláírója volt), 1711-ben feleségül vette Károlyi Sándor lányát, a tizennégy éves Klárát, akiről a korabeli iratok, illetve levelei egyaránt azt sugallják, hogy meglehetősen tisztelettudó, vallásos, emberséges, nemeslelkű hölgy lehetett. Olyan forrás, amely a marosugrai Haller család szerény, barokk stílusú kastélyának építési idejéről tenne említést, mostanáig nem került elő, de lehetséges, hogy az épület már a házaspár életében is létezett, mert fiuk, László volt az első Haller gróf, akiről biztosan tudjuk, hogy élete utolsó éveiben – 1751-ig – Marosugrán lakott.⁴

Azt, hogy a „család első tagja, aki Ugrára költözik, gr. Haller László”, Kazinczy Ferenc is igazolja egyik levelében, amelyet akkor írt, amikor 1816-ban Döbrentei Gáborral, az Erdélyi Múzeum folyóirat alapítójával az ugrai Haller-kastélyba látogatott.⁵ „Itt, e szobákban szólala meg magyarul a Fénelon⁶ Telemachja; annak fordítója atyja vala a ház és hely mostani birtokosának”⁷ – vagyis V. Haller Gábornak. Az idézet tanúsága szerint tehát a marosugrai kastély a XVIII. század első felében már létezett, és az is biztosan állítható, hogy nem Haller László építtette, hanem vagy a szülei, vagy valamelyik elődjük a XVII. század

2 Uo.

3 Harmath Ferenc – Kálmán Attila: *A szentpáli Haller család 400 éve*. Marosvásárhely, 2010, Mentor Könyvek Kiadó, 41–42. p.

4 Vajda György: *Alsó-Maros mente* (1). *Népűjság*, 2018. december 19.

5 Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek* (szerk. Abafi Lajos). Budapest, 1880, Aigner, 101–02. p. (VI. levél)

6 François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651–1715) francia katolikus érsek, teológus, költő, író, a felvilágosodás előfutára. Liberális szellem, a vallási tolerancia és a felvilágosult monarchia követője volt. Burkoltan támadta a francia hatalmi rendszert, a királyság intézményét.

7 Kazinczy: i. m. 101–102. p.

második felében. (Véleményem szerint az építészetéhez értő, az apja ellen lázadó várépítő II. H. Gábor – 1614–1663 – építhette, a *Hármas história* írójának, Haller Jánosnak a testvére, akit Apafi riválisaként a török lefejeztetett. Ezt a feltételezést annak az alagútnak a megléte is igazolja, amely északi irányba vezet ki a kastély pincéjéből, illet ugyanis a XVIII. században már nem nagyon építgettek.) V. Haller Gábor édesapja, László, aki nemcsak szerette, hanem gyűjtötte is a könyveket, élete utolsó éveiben a francia irodalom hódolója volt, akárcsak Gábor fia, akiről Kazinczy egyik levelében ezt írja: „Erdélyben a franciául olvasókat a Gróf tartja könyvekkel.”⁸

A XVIII. században egyre több erdélyi főúr látogatott el nyugat-európai országokba – elsősorban Franciaországba, a Napkirály országába –, és közülük egyesek nemcsak könyveket, hanem olyan ottani embereket is magukkal hoztak, akik segítségükre lehettek a nyelvtanulásban is. Ezeket többnyire nevelőként vagy pedig a kertészethez, földműveléshez értő gazdatisztként alkalmazták. Amint a korabeli levéltári iratokból kiderül, az ugrai Hallerek kastélyában, illetve birtokán is éltek Franciaországból származó személyek.⁹ Ezek egyike a hat nyelven beszélő és író Charles Viotte (Viotte Karoly, Carl von Viotte) volt.

V. Haller Gábor édesapja, Haller László Ovidius *Metamorphoseon libri* (Átváltozások könyve) című munkáját is lefordította, ez a fordítás azonban elveszett, Kazinczy Ferenc pedig François Fénelon *Telemákus bujdosásának történetei* (Les vaentures de Télémaque) című népszerű művének elismert fordítójaként tartotta számon: „tisztelettel léptem fel a grádicson, léptem be a szobákba – írja a nagy nyelvújító. – Midőn Haller László élt, senki sem írt úgy magyarul, s ő vala az, ami később Báróczi vala; kevésbé nyelvrontó, mint ez; mert akkor nem vala még szabad annyit merni. Mint óhajtottam, hogy bár a mi Döbrenteinkkel és velem Szemere, Kölcsei, Szent-Miklósi, Fazekas, az én Helmeczim és az, aki ennek karjain lépe a közhódolás elfogadására, Berzsényi együtt lehettek volna itt!”¹⁰ Ezek a sorok egyértelműen arra utalnak,

8 Kazinczy: i. m. 101–102. p.

9 MmNL, Küküllő vármegye. Politikai-közigazgatási iratok, 2007/1848/38. l. Haller Gábor fiának, Haller Györgynek (1818–1892) Trombitás István nevű úrbérese a következőképpen panaszkodott: „*Frantzia Direkorunk, ki egyszersmind haszonbér-lője is jelenleg az Ugrai Udvarnak, engemet a közelebb múlt új évben telkemből tettlegesen kihányt*”.

10 (deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei) (Utolsó letöltés: 2023. november 10.) Tizenegyedik levél, 28. p.

hogy Kazinczyt felemelő érzés hatotta át az ugrai Haller-kastélyban és annak könyvtárában. A magyarra fordított Fénelon-könyvet csak fordítója halála után, 1755-ben nyomtatták ki Kassán, egyik rokon támogatásával. Népszerűségét növelte a haladó pedagógiai elveket valló francia írónak a nevelésről vallott nézete, aki azért írta és jelentette meg művét „hogy kellemessé tegye és a szabadság és az öröm látszata mögé rejtse a tanulást”¹¹ tanítványa számára. A fordítás annyira jónak bizonyult, hogy az említett művet Kassán további három alkalommal (1758, 1770, 1775) is kinyomtatták.¹²

Haller László fiatalon – 34 évesen – elhunyt; árván maradt kétéves Gábor fiának neveléséről édesanyjának, Forgách Rózának (1723–?) kellett gondoskodnia, aki feltehetőleg férje műveltségének hatása alatt gondoskodott a gondjaira bízott gyermek taníttatásáról. A Haller család férfitagjai fiatalon általában katonáskodtak, ezt követően pedig Küküllő vármegye főispáni tisztségét töltötték be (1658-tól 1848-ig ez mintegy tizenegy alkalommal fordult elő). Haller Gábor mindössze tizenhét éves volt, amikor 1765-ben a székely főváros, Marosvásárhely és közönsége között fennálló állandó nézeteltérés elsimítására kérték föl, 1769. november 13-án pedig felsőbb rendelettel Marosvásárhely főinspektorrává nevezték ki. 1772-ben a város inspektoraként megparancsolta, hogy a jezsuiták szegletházát a Nagypiac (jelenlegi főtér) és a Szentkirály utca (később Kossuth Lajos, jelenleg Călăraș utca) felől oszlopokon árkusokra építsék, hogy a gyalogosok alatta szárazon járhassanak.¹³ (A Lábas-házról van szó, amely a római katolikus tanoda első épülete volt. Az oszlopok közötti részeket a XX. század második felében befalazták, üzlethelyiségekké alakították át.) Ugyancsak ő építtette a Sáros utca 1. szám alatti Haller-palotát is, és gondoskodott a család nagyszebeni palotájáról is, melyben Kazinczyt és Döbrenteit vendégül látta. Kerelőszentpálon 1775-ben kibővítette és átépítette a katolikus templomot.¹⁴ A hadseregben kapitányságig vitte, majd József császár

11 Király István – Áhi Jolán – Erdeiné Révy Katalin – Koch László – Frigyesné Végh Katalin (szerk.): *Világirodalmi lexikon. Harmadik kötet*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 103. p.

12 Szinnye József: Magyar írók élete és munkái, H betű (<https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>) (Utolsó letöltés: 2024. 01. 13.)

13 Fodor István: *Kronikás füzetek*. Marosmenti Élet kiadása, 1937. II. sorozat, 7. sz., 16. p.

14 Szacs vay Éva: Barokk a magyar népművészetben. In Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi Értéslítő* 75. Budapest, 1993, Néprajzi Múzeum, 48. p.

idején (1780–1790) az 1775-ben egyesített Marosszék-Küküllő vármegye alispánja lett. 1785-ben, mikor a Horea-lázadás által kiváltott zavargások lecsendesítése és a törvénytelenység megszüntetése érdekében követséget küldenek II. József császárhoz, a követség élén Haller Gábort találjuk. 1790. március 22-én alispánként szintén ő elnökölt az egyesített Maros-Küküllő székek utolsó gyűlésén, amikor a résztvevők örömmel vették tudomásul, hogy a császár visszavonta a magyar nyelv hivatalos használata ellen kiadott rendeletét. Ezen a gyűlésen egy meglehetősen merész határozatot olvasott föl, melynek egyik mondata így hangzik: „az vármegye tisztei német vagy deák nyelvvel élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak magyarul folytassanak [...]; az gyermekek többé német nyelv tanulására ne erőltessenek, hanem fordítsák idejüket a deák és magyar nyelveknek tanulására...”¹⁵

Haller Gábor húsz éven át (1790–1810) volt Küküllő vármegye főispánja, azután királyi táblai elnök, tartományi főbiztos s végre erdélyi kincstartó, császári-királyi kamarás, belső titkos tanácsos lett. Elismerésként megkapta a Leopold-rend nagykeresztjét.¹⁶ Huszonhat évesen alapított családot: 1775-ben feleségül vette Bornemissza Klárát (1755–1796). Kerelőszentpáli sírfelirata arról tanúskodik, hogy tizenegy gyerekük született. Ezek közül három fiú és négy lány nagyon korán meghalt (István, János, Imre, Rózália, Júlia, Mária, Erzsébet). Anna Berzenczei János felesége lett, László fia Gyulai Józsefát, VI. Haller Gábor (1790–1832) pedig Bethlen Antóniát (1792–1880) vette feleségül.¹⁷

Erdély egyik legjelentősebb főuraként hivatali teendői miatt Haller Gábornak gyakran kellett szebeni házában tartózkodnia. 1816-ban Kazinczy a következőket írta marosugrai és szebeni látogatásáról: „Tíz óra vala, midőn meglátánk Ugrát, de a hely üres volt. Gróf Haller Gábor kevés órával előbb indula Szeben felé, hogy ott a szász nemzet comesét hivatalába beiktassa. Egy szelid arcú franciskánus, a ház káplánja fogada el bennünket, s láttatá velünk a kertet, az istálót, s végre a gróf könyveit [...] Az ebédnél Döbrentei vevé a poharat, s libitativt teve a

15 Fodor István: *Krónikás Füzetek*. Marosmenti Élet kiadása, 1937, II. sorozat, 1. sz., 23–24. p.

16 Medgyesi Somogyi Zsigmond: *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*. Budapest, 1902, Ifj. Kellner Ernő Kő- és Könyvnyomdái Müintézete, 105. p.

17 Lásd a Hivatkozások 1. pontját és a marosugrai Haller-kastélynál található családfát.

Telemach fordítója árnyékának, mert Ugra annak birtoka volt, s a hely mostani ura annak fia.”¹⁸ Kazinczyék néhány nap múlva nagyszebeni palotájában is meglátogatták a ház urát, akit igen nagyra tartottak. A nagy nyelvújító az *Erdélyi levelek* egyikében így emlékezett meg a találkozás egyik részletéről: „Gróf Haller Gábornak ebédjénél egy valaki csudálkozni látszott, hogy én Magyarországi ember olly jól beszélek magyarul; ’s úgy hitte, nekem is, az Erdélyieknek is complimentet teszen vele, ha azt nekem szemembe mondja. Láttam, hogy szomszédja megrántá ruháját, ’s megsúgá neki, hogy hiszen én könyvcsináló vagyok. Az ember elveresedett; a’ *Telemach* fordítójának (ti. gróf Haller Lászlónak) fia pedig, ez a fél magyar és fél francia, nyugalma által fedezé el kedvtelenségét.”¹⁹ És ez a félig magyar, félig francia arra vállalkozott, hogy lefordítsa Montesquieu *Esprit de lois* (A törvények szelleméről) című művét, amelyet a nagy francia forradalom (1789) egyik szellemi előkészítőjének tekintünk, és amelyről Európa egyetemein napjainkban sem feledkeznek meg. Montesquieu Charles Lois de Secondat (1689–1755) munkássága nagy hatással volt a felvilágosult korszak íróira, politikusaira, nálunk a magyar jakobinusokra és Batsányira, Csokonaira, Berzsenyire, Kölcseire, az 1843–44-es országgyűlésen fellépő centralista fiatal értelmiségiekre.²⁰ Főművében Montesquieu-t filozófusként egy igazságosabb társadalmi rend megteremtésének a lehetőségei foglalkoztatták. Elsőként fogalmazta meg a törvényhozó, végrehajtó, igazságszolgáltató államhatalmi szervek szétválasztásának szükségességét. Munkásságát a francia enciklopédisták is nagyra értékelték.

Haller Gábor 1812. március 30-án levelet írt Döbrentének, melynek egy részletét 1812. augusztus 16-án Berzsenyihez továbbította. „Az Úrnak sokszori unszolása arra kért, hogy ezen közelebről elmúlt télen, farsangi időtöltésül az Montesquieu *Esprit de loix*-jának fordítását választottam magamnak, amint annak első kötetét el is végeztem. El fogom azt holmi jegyzésekkel az Úrnak küldeni...”²¹ A Világirodalmi lexikon Montesquieu címszavának szerzője, Szávai János viszont nem

18 Kazinczy: i. m. 102. p.

19 Kazinczy: i. m. 153. p.

20 Király István, Szerdahelyi István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon. VIII. kötet.* Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 565–567. p.

21 MTA_KIK_Kt_M_Irod_Lev_4r_55_1, 101–108. Haller Gábor levelei Kazinczyval és Döbrentéivel.

tud Haller Gábor fordításáról (a címszó a 8. kötetben, az 565–567. oldalakon olvasható), és a Kriterion Könyvkiadó Téka sorozatában (Bukarest, 1987) megjelent mű rövidített kiadásához mellékelt jegyzet sem tesz említést róla.

A marosvásárhelyi állami levéltárban két olyan följegyzés is található, amely arról beszél, hogy Haller Gábor befejezte Montesquieu főművének fordítását, és munkáját elküldte branyicskai Jósika Jánosnak (1778–1843). A fordításhoz mellékelt mondat így végződik: „Ő Excellenciájának alázatosan bémutatik.”²² Erdélyi útjáról visszatérve Kazinczy ezt írta Jósikáról egyik rokonának: „A cancellárius (azaz Haller Gábor) nekem azt beszélte, hogy jobb fej az egész Erdélyben nincs mint Jósika János, s igazat mondott.”²³ Annak ellenére, hogy nagy nyelvújítónk elmarasztalta Hallert magyar nyelvhasználata miatt, fönmaradt levelezésük azt bizonyítja, hogy mindez nem vált a köztük levő jó – szinte barátinak mondható – viszony kárára.²⁴ Amikor Barcsay Ábrahám (1742–1806) sírkövének feliratáról váltott levelet a gróffal, Kazinczy a következőképpen zárta sorait: „Ezt francziául is dolgoztam ugyan, de Annak írván, a’ ki mester a’ nyelvben, úgy hittem, hogy felette szükségtelen dolgot tennék, ha azt is küldeném.”²⁵ Hallert igen szoros baráti kapcsolat fűzhette az 1806-ban elhunyt testőrköltőhöz, akinek tiszteletére *Barcsay Ábrahám emlékezete* címmel magasztaló nekrológot írt francia nyelven, a „francia Akadémia szokását követve”. A szöveget Kazinczy évekkel később fordított magyarra, és Döbrentei Gábor közölte 1814-ben, az Erdélyi Múzeum első kötetében.²⁶ Haller magasztaló írása vége felé a következő sorokat írta: „Én ugyan, kit ő gyenge ifjúság(om) olta becses barátságra méltóztatott, és a’ ki viszont ötet

22 MmNL. Küküllő vármegye. Politikai – közigazgatási iratok, 2056/1849. 37–38. l.

23 Enyedi Sándor: *Kazinczy és Jósika János levelezése. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999. 1/2. sz. (epa.oszk.hu/ 00000/00001/ 00008/ enyedi. htm) (Utolsó letöltés: 2024. 01. 13.)

24 Kazinczy Ferenc levelezése a Magyar Tudományos Akadémia könyvtár és információs központ kéziratárában: Gróf Haller Gábor Kazinczy Ferencnek, Vásárhely, 1806. nov. 29.; Gróf Haller Gábor Kazinczy Ferencnek, N. Almás, 1806. dec. 28.; Gróf Haller Gábor Kazinczy Ferencnek, M. Vásárhely, 1808. ápr. 4.; Gróf Haller Gábor Kazinczy Ferencnek, M. Vásárhely, 1808. ápr. 17.; Kazinczy 1806. okt. 17-én és 1808. jún. 12-én Széphalomról küldött levelet Ugrára Haller Gábornak.

25 Váczy János (szerk.): *Kazinczy levelezése 1807. május 1. – 1808. június 30. Kazinczy Ferenc levelezése (5)*. Budapest, 1894, Magyar Tudományos Akadémia, 495. p.

26 Haller Gábor: *Barcsay Ábrahám emlékezete*. In *Erdélyi Múzeum. Első kötet*. Kolozsvár, 1814. 33–42. p.

tántoríthatatlan hűséggel szerettem, én, a' ki az ő barátságában nagy megtiszteltetésemet leltem mindenkor, 's most is midőn attól a' halál megfosztott, abban kevélykedem, hogy levelezéseink szent maradványai frigyünknek emlékezetét később unokáimnak is hirdetni fogják." A nekrológot egy rövid verssel zárta le, amely ezzel a sorral végződött: „Hol lelünk illy polgárt, illy embert, 's barátot.”²⁷

Kazinczy és Haller Gábor kapcsolata sokkal szorosabb lehetett, mint ahogy azt eddig feltételeztük. Gróf Vass Sámuel (1754–1812) szilágy-sági Nagymáson (Váralmás) lévő emlékoszlopának piederstájára – Nalácsi István mellett – ők ketten is írtak verseket.²⁸ Eddigi ismereteink szerint Haller négy levelet küldött Kazinczynak, Kazinczy pedig kettőt írt – a keltezés szerint Széphalomról – Hallernek, valószínű azonban, hogy viszonyuk sokkal gazdagabb lehetett annál, mint ami ezekből a levelekből kihámozható. Kazinczy ismerte Haller Gábor Krisztina nevű lányát is, akit (többek között) így jellemzett: „egy modesta, alkalmasan szép, tiszta fejű, olvasni-szerető Asszony.”²⁹ A tudásszomjra nevelt Haller-lány férjéről, a Krasznán (Szilágy megye) élő Cserey Farkasról pedig ezt írta: „ha van jó ember és tiszta lelkű ember, úgy Cserey Farkas bizony az.”³⁰ Azt sem szabad elfeledni, hogy Cserey (1773–1842) biológus, író (a történetíró Cserey Mihály unokája) többször megfordult Marosugrán – eddigi ismereteink szerint 1806-ban, 1807-ben és 1808-ban –, ami pedig Kazinczyval való kapcsolatát illeti, a nagy nyelvújító számításom szerint háromszáznál is több levelet váltott vele – azaz többet, mint bárkivel. Ezekben a levelekben szintén találkozunk Haller Gábor – az após (korabeli szóhasználat: ipa) – nevével.

V. Haller Gábor eddigi ismereteink szerint több francia író műveit is lefordította. Egyik, Döbrenteihez küldött levelében a következő mondat olvasható: „az Indulatoknak az emberi boldogságbani bé folyásáru ezen kis munkám is Groff Bethlen Andrásnénál találtatik mint a kinek téli Időtöltésére sok eféle munkákat készítettem.”³¹ Emellett Haller baráti

27 Uo. 42. p.

28 *Magyar Könyvszemle*, 1884, 1–6. sz. 142. p.; *Művelődés*, 1977, 7–8. sz. 35. p.

29 Váczy János (szerk.): *Kazinczy levelezése 1814. augusztus 1. – 1815. június 30. Kazinczy Ferencz levelezése 12.* Budapest, 1902, Magyar Tudományos Akadémia, 56. p.

30 Uo.

31 MTA Kézirattára.

kapcsolatot tartott fenn a nálánál sokkal idősebb másik testőrköltővel, Orczy Lőrincel (1718–1789) is, erről a kapcsolatról azonban egyelőre nem sokat tudunk.

Mindeddig arra sem derült fény, hogy ki lehetett *A törvények lelkirül* címmel magyarra fordított és az 1830-ban Pozsonyban kiadott Montesquieu mű tolmácsa. 1833-ban Rédly Károly (1791–1854) ugyancsak Pozsonyban adta ki három kötetben *A törvények lelkéről* címmel a francia író főművét.³² Vajon van-e valamilyen kapcsolat a két fordítás között? Talán a későbbi kutatás erre a kérdésre is választ adhat. Montesquieu főművének XX. századi fordítói, Csécsy Imre és Sebestyén Pál – a 2000-ben ismét megjelentetett fordításuk bevezetőjében – talán Haller Gábor fordításáról írják a következőket: „A fordítók haszonnal forgatták a »De l’esprit des lois«-nak 1830-ban Pozsonyban *A törvények lelkirül* cím alatt, a fordító megnevezése nélkül megjelent, mind ez ideig egyetlen magyar fordítást, amely ha olykor küzd is a kifejezés nehézségeivel, a szöveget meglepő híven, ízes, de ma már archaisztikusnak nevezhető magyarsággal tolmácsolja.”³³ Feltételezhető, hogy a *Minde-nes Gyűjtemény* című folyóiratban 1790-ben közölt Montesquieu-részletek, amelyek ezúttal is a fordító megnevezése nélkül láttak napvilágot, szintén Haller Gábortól származhatnak.³⁴ A névtelenség indoka az lehet, hogy egy olyan magas rangú állami tisztviselő, mint Haller Gábor, nem akart ellenszenves lenni a bécsi udvar szemében egy olyan írásmű miatt, melyet a nagy francia forradalom előtt Franciaországban is betiltottak. Ez az írásmű – akárcsak Haller Gábor maga – szálka lehetett Bécs szemében; valószínű, hogy megjelentetése is inkább fiának, VI. Gábornak köszönhető.

Haller az erdélyi magyarság és szülőfaluja sorsát egyaránt szíven viselte. „E község emelkedésére nagy befolyással vannak országos vásárai – írja Orbán Balázs, – melyet Haller Gábor tanácsos és Küküllő vármegyei főispán közbenjárására Ferencz császár engedélyezett 1803-ban decz. 29.én.”³⁵ A korabeli iratok a marosvásárhelyi színjátszás pártfogójaként szerzett érdemeiről is említést tesznek. 1805. június 10-én, királyi táblai elnökké való beiktatása napján Ernyi Mihály

32 Szinnye: i. m. Lásd a Rédly Károly címszónál.

33 Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest, 2000, Osiris – Attraktor, 33. p.

34 *Minden Gyűjtemény*. 1790, IV. Negyed, 184–190. p.

35 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. V. kötet. Pest, 1871, Ráth Mór Bizománya. Nyomatott Panda és Frohna könyvnyomdájában, 38. p.

(1770–1820) és a kolozsvári színésztársaság – a gróf iránti hálájuk kifejezéseként – díszelőadást rendezett. Kotzeube *Az igazság hatalma* című öt felvonásos színművét aranybetűs címlapon hirdették meg. A darabot, melyet Ernyi Mihály fordított magyarra, a Háládatosság jutalma című balett bemutatása követte. Amint a források is igazolják, a „provinciális commissarius urnak” valóban mindenkor szívügye volt a színház. 1814. március 20-án Kolozsvárról keltezett levele arra szólítja fel a marosvásárhelyi Magistrátust, hogy „a Theatrumot mentül hamarabb lehet, anyai nyelvünk pallérozódása elmozdítására, megüresíteni el ne mulassa.”³⁶ Március 26-án ismét megsürgeti a városi tanácsot: a leghatékonyabb eszközöket használja föl annak érdekében, írja, hogy a katonaság által raktárként használt színházépületet minél előbb tegyék szabaddá.³⁷ Bécsnek szemet szúrhattak a gróf nemzeti érzései, és feltehetőleg ő is tudott róla, hogy a birodalmi fővárosban rosszállással figyelik ilyen irányú ténykedéseit. Talán ezzel magyarázható az is, hogy miért nem tüntették fel fordítóként az 1830-as kiadású, a császári udvar által nemkívánatosnak tartott Montesquieu-könyv címlapján.

Haller művészet iránti vonzódását az is bizonyítja, hogy több képet rendelt Nagy Sámuel (1783–1845) kolozsvári rézmetszőtől. Ezeknek egyike az édesapjáé, amelyet Döbrentei 1817-ben az *Erdélyi Múzeum* VI. füzetének mellékleteként adott közre.³⁸ Döbrentei Haller Lászlóról szóló ismertetője, megemlékezése végén a következőket írta: „a rézmetszetért gróf Haller János Fejéregyházán élő Cs. K. Kamarás 300 Rftot, a többi Gróf Haller Gábor Ő Excelenciája küldötte el, ki Montesquieu *l'Esprit de Loix* munkájának fordítását folytatja.”³⁹ Azt egyelőre még nem tudni, hogy a többi kép kiket ábrázolhatott. Az is ismeretes, hogy a gróf verseket is írt.⁴⁰ Kazinczytól tudjuk, hogy „Erdély szép asszonyainak versecskéket csinálgatott [...] francia nyelven.” 1796-ban el-

36 Fodor István: *Marosvásárhely színi élete, I. könyv*. Marosvásárhely, 1933, Marosmenti Élet kiadása, 80. p.; Fodor István: *Krónikás Füzetek*. Fodor István monográfia gyűjteménye 5. szám; *Akik százötven évvel ezelőtt szerepet vittek városunk társadalmi és kulturális életében. 1750–1800*. 1. füzet. Marosvásárhely, 1939, Marosmenti Élet kiadása, 42–43. p.; Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színház kezdetei, 1792–1821*. Bukarest, 1972, Kriterion Könyvkiadó, 184. p.

37 Uo.

38 Bíró Béla: *Nagy Sámuel kolozsvári rézmetsző*. *Erdélyi Helikon*, 1944, 2. sz. 101. p.

39 Döbrentei Gábor: *Gróf Haller László*. Erdélyi Múzeum, 1817, 180. p.

40 Kazinczy: i. m. 11. levél.

hunyt felesége magyar sírfelirata is költői lélekre utal, akárcsak V. Haller Gábornak és feleségének a sírfelirata. Az utóbbit latinul írta sorban, három disztichonban, és egy cserefalapra vésve került a kerelőszentpáli Haller-kápolnába, ahol 1973-ban még jómagam is elolvashattam. Jelenleg már csak Orbán Balázs könyvében fedezhettem föl, ugyanis a marosvásárhelyi múzeum a sírköveket, illetve a korábban a kápolna homlokzatát díszítő beszédes festményt, amelyről Orbán szintén beszámol, elszállíttatta, és többnyire csak a sírkövek feliratainak a másolataival találkozhat a látogató, aki semmilyen információt nem kap arról, hogy milyen volt ennek a mauzóleumnak az eredeti állapota.⁴¹

Hallert nemcsak az irodalom, a színház és a közügyek érdekelték; úgy tűnik, hogy a tudományok iránt is vonzódott, hiszen vejéhez, Cserey Farkashoz hasonlóan ő is tagja volt a Jénai Ásványtani Társaságnak.⁴² A további kutatások talán segítenek majd abban, hogy még többet tudhassunk meg a Montesquieu-fordító Haller Gábor irodalmi munkásságáról, színházpártoló tevékenységéről, a kortársakkal folytatott, irodalmi dokumentumoknak tekinthető levelezéseiről. Összegezve az eddigieket tehát elmondhatjuk, hogy V. Haller Gábor 1812-ben lefordította Montesquieu főművének első részét, 1817-ben folytatta a fordítást, és igen valószínű, hogy a következő évben vagy években be is fejezte azt, majd valamikor élete vége felé eljuttatta Jósika Jánoshoz, „Erdély legkiválóbb elméjéhez”, Erdély kormányzójához (1822–1834). Feltételezhetően ezt a fordítást jelentették meg névtelenül 1830-ban Pozsonyban. A későbbi kutatások erre a kérdésre is fényt deríthetnek. V. Haller Gábor dolgos életéről, irodalmi tevékenységéről nemcsak a marosugrai Haller kastély tulajdonosai, hanem a község lakosai és az erdélyi magyarok is büszkeséggel beszélhetnek.

41 Vö. Orbán: i. m. 36. p.

42 Benedek Klára: A Jénai Ásványtani Társaság magyar tagjai. *Minerva*, 1942, 7. sz. 26. p.

MELLÉKLET

*V. HALLER GÁBOR LEVELEZÉSE KAZINCZYVAL
ÉS DÖBRENTAI GÁBORRAL*

1.

Kazinczy – Gr. Haller Gábornak
Nagy méltóságú Gróf, Fő-Ispán és Praeses Úr!

A Méltóságos Grófnak kedves gyermekei – tiszteletre méltó leánya s sok érdemű veje, Mélt. Cserei Úr – engemet barátságokba fogadtak, 's ez a szép egygyesség életemnek legszebb örömeit teszi. Szívességek nem lél abban határt, hogy csak magok szeressenek: elkövetnek mindent, hogy szorosabban csatlassam mind azokhoz, a kiket magok különösbben kedvellnek 's tisztelnek. S ezen kedvezéseknek köszönhetem én nyilván ezen szerencsém, hogy a Mélt. Fő-Ispánhoz személyes ismeretség nélkül szólhatok, 's hogy kegyességeiért esedezhetem. Sőt többet lehet köszönnöm s többet köszönök; azt, hogy azon kegyességével, mellyért itt esedezem, már dicsekedhetem. Megírta nékem Mélt. Cserei Úr, hogy a Mélt. Fő-Ispán, midőn Augustusban Debreczenbe utazott, óhajtott látásomat. Légyen tehát szabad, Mélt. Úr, azt a kérést tennem, hogy azon kedvező ideát, mellyet felőlem barátimnak igen is baráti festései után fogott, tartsa-meg mint gyönyörködtető képet, 's felejtse, hogy 'a kép hizelkedő kezekkel a' megismerhetetlenségig van szebbítve, 's szeressen, mint gyermekeinek barátját. Az nékem nagy ösztön gyanánt fog lenni, hogy magamat olyanná tegyem, mint a' felőlem teremtetett kép, 's az érdemetlenül nyert szeretetet megnyerjem igaz érdemekkel.

Barátomnak leveléből tudom, hogy a' Mélt. Fő-Ispán egy francia nyelven írt Elóg-zsal tisztelte meg Barcsayt. Örvendettem ezen hírnek, nemcsak azért, mert az a' Megholtnak becsületére válik, kit magam is szívesen tiszteltem mindég: hanem azért is, mert Hazámnak egy nagy fia ezen áldozattétel által mind tudományát, mind lelke' szépségét ismérteti. Elkevélyedem, valamikor olyat hallok, a' mi bennünket a' Barbarusok' szemeiben tiszteletessékké teszi: a barbarusokéban, mondom nem új értelmében a szónak, hanem abban, a' mellyben azt a'

nemzetét lángolva szerető Görög vette, midőn mind azt, a' mi Görög nem vala, ezen kedvetlen névvel bélyegzette.

A Barcsai árnyékának minden bizonnyal kedves lészen ez az áldozat: kedves azért is, hogy azon a' nyelven van írva, a' mellyet ő és az ő kedves barátja, Báróczy annyira szerettek, hogy őket bizvást Gallicusoknak nevezhetjük, mint Róma nevezte Atticusnak a Görögök szeretete miatt egy fiát. Óhajtanám, hogy a' Mélt. Úr ezt a' Munkáját eresztene közbirtokra, és ha szabad kérnem, engedné meg, hogy általam magyarul is szállhasson. Barcsaival én soha öszvefűggsben nem voltam: de ismertem lelkét, a' szép férfit két vagy három ízben láttam is, 's verseit rész szerint nyomtatásban, rész szerint a' nagy Orczy szekrényében – így szerette Ő nevezni verses táskáját – olvastam, 's sok ízben csudáltam, mint szállaltatta-meg magyar lantján félig franczia accentusú, de egészen franczia lelkű költeményeit, mellyek eránt Nemzetemnek számosabb fele, valamint az Orczyé eránt is, egyedül azért, mert versificatiojok a' szokásban lévőktől különbözött, igazságtalan és háládatlan volt. Nem tudom, a Mélt. Úr az ő becsét az Előzsbán megfogja e Literatúrai pályára nézve is határozni, vagy csak a' Hazafit 's barátot, a házi csendességre vágyott Bölcset fogja festeni. – A Munka nem lesz hijános, ha csak ezen oldalról festetik is, mert Barcsainak olly nagyok voltak az érdemei, hogy a' Muzsák koszorúja nélkül is számot tarthat a' halhatatlanságra: de ha festeni fogja e' részről is, ragyogása annál szebb leend.

Tulajdonítsa a Mélt. Úr azon lépésemet, mellyet itt tenni merészlettem, azon indulatos vágyásnak, mellyet kegyeségei megnyerésének szerencséjeért érzek, 's méltóztassék azt kimenteni.

Maradok alázatos hív tisztelettel
Mélt. Gróf Fő-Ispán 's Praesens Úr
Nagyságodnak alázatos szolgálja
Kazinczy Fer. mp.
Széphalom, Octob. 17d. 1806.

(A levél eredetije a gr. Haller család ugrai levéltárában volt.)

2.

Gr. Haller Gábor – Kazinczynak
Tekintetes Úr!

Gyermekeimnek gyakor emlegetése és az Úr szép tulajdonságainak egész eleveniséggel való Rajzolattya már régen nevelték bennem azon vágyódást, hogy annak, a ki józan gondolkodásáru és az haza Szeretetérül annyira isméretes, közelebb való ismeretségéhez juthassak. Az helynek távul léte, az hivatalbéli foglatatosságok gátat vetnek ugyan, de nem akadályoztathatták, hogy két Elme azon az uton egyben találkozzék, mellyet legelőbb a' leg nagyobb érzés fel talált. Örömmel olvastam az Urnak hozzám intézet Levelét, meg lévén az által győződve, hogy az Úr közelebről kíván vélem ismerkedni. Egy illetén Kévánság a mi józan gondolkodásunknak legg betsesbb jutalma, mivel eszt sem a születésnek, sem a vak szerentsének sem lehet tulajdonítani, hanem egyedül azon tulajdonságoknak, melyeket az Érdemes Ember maga figyelmére érdemeseknek talált. Mennyire taláztatnak ezek fel bennem, azt meg nem ítélnem, mivel önnön magam Bírája nem lehetek, az Úr sem, mivel még azok ismeretlenek annál is inkább, mivel azoknak festését tsak azon kezektől vette, melyeknek a Festő Etsetet a Tisztelet és Szeretet adta kezekben.

Igaz ugyan, hogy azon Barátság, mellyel néhai Oberster Bartsai Ábrahámhoz vislettem, midőn halálát szomorún értettem, azon gondolatot lobbantotta elmémbe, hogy egy Franczia nyelven írot beszédben hamvait tisztelyem, és midőn Ércz és Márvány emlékeztető oszlopokban szükölködik, bár ez által az ő emlékezete Barátjai és érdemes hazafi Társai előtt fel elevenítessek, oly nagyon el voltam ragadtatva ezen gondolattúl, hogy azonnal az munkához fogtam; de midőn feltételelem szerint azon nyelven kezdettem írni, akkor kezdettem tapasztalni, hogy nintsen mindenkor egy mértékben az Igyekezet a Tehetséggel; ugyan tsak már szinte végre hajtván azon kis munkát, melynek egy részében meg kívánom mutatni, mily nagy igyekezettel kívánta légyen magát Barcsai a Király és haza szolgálattýára alkalmatossá tenni; a másokban pedig minémű böltességgel tudta azon idő pontot megválasztani, a melyben megszűnvn a további igyekezettül, okosságal tudta használni gyűjtött tapasztalásait, és azokat Barátyaival és Polgár Társaival közölni. Én ezen csekély munkát nem készítettem nyomtató

sajtó alá, se pedig oly végett, hogy tudós Irók által pontonként megvizsgáltassék, hanem csak azért, hogy Barátyainak, mind önnön barátságomnak zálogját ajályam. – Remélem, hogy meg kémeléssel fog olvastatni, melyet oly Iró írt, ki ifjúságában a kardot forgatta és azontúl Életének minden napjait az haza szolgáltyának szentelte. Ily kedvező Birót remélvén az Urban, mihelyest azt tisztában le írhatom (mivel nintsen kivel irassam), azonnal el fogom küldeni annak megbizonyítására, hogy megkülömböztetett tisztelettel és egyenes indulattal vagyok

Vásárhely 29ik Nov. 1806.

Tts Urnak
Köteles szolgálja
G. Haller Gábor.

(Eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában: M. Irod. Lev. 4r. 175. sz.)

3.

Gr. Haller Gábor – Kazinczyinak
Tekintetes Úr!

Ámbár azon Beszéd, melyet Francia Nyelven nem ditséretére Bartsai Ábrahámnak, hanem tsak emlékezete fel elevenítésére írtam, nem készült azon Tökéletességgel, hogy azt böltsen meg ítélni tudó elmék eleiben terjeszthessem, de még is meg teszem annak el küldésében azon áldozatot, melyet a' Barátságunk szentelni eltökélttem, mert valójában áldozat, midőn gyengeségünknek szüleményeit az önnön szeretetnek megtagadásával Ítélet alá botsátyuk. El fogja remélem az én betses Barátom fogadni, és a' rul nékem egyenes vélekedést meg írni.

Jussom vagyon ennek elküldésével az Magyar nyelven Irandónak közlését annál is inkább ki kérni és el várni, mivel az tett Ígéret azt vélem remélteti. Melyet is óhajtva várván, meg külömböztetett tisztelettel maradtam

Tkts Urnak köteles szolgálja
G. Haller Gábor.
N. Almás 28dik Xb. 1806.

(Eredetije a M. Tud. Akadémia kéziratárában: M. Irod. Lev. 4r. 175. sz.)

4.

Gr. Haller Gábor – Kazinczynak
Tekintetes Úr!

Sajnálom, hogy ezen Levelemnek tárgya egy méltó Panasz, mert az Urral való betses levelezésem megszűnvn akkora, midőn annak folytával magamat ketsegtettem, bizonyosan helyesnek ítélni az Úr önnön maga Panaszomat. Azon Igéretnek telyesítését várva, melyel Cserei Farkas Vejem ketsegtetett, hogy az Úr tsekély francia Munkámat, melyet néhai Barátom Bartsai Ábrahám felett írtam, megjobbítva és hazánk nyelvére fordítva kezemből fogja küldeni – halgattam – de igen sokára haladván kívánságom telyesítése, az Urat annál is inkább serkenteni kéntelenítetem, mivel annak közlését azon Érdemes Embeerekkel, a kik óhajtva várják, megígérttem – De nem álapodik meg itten kérésem – Mert ugyan Bartsai Ábrahám özvegye G. Bethlen Susánna, a'ra kérést, hogy azon Temető alkotványra, melyet az ő emlékezetére egy halomnak oldalában fekete Márványból fel emelni szándékozik, egy homlok Irást készítenék Francia vagy Magyar nyelven. Nem szégyellem meg vallani, hogy ezen rövid, de fontos munkának elkészítésére magamat elégtelennek találom, mind a' ki gyenge ifjúságomtól fogva minden Időmet az Haza szolgálatjának szentelvén, csak kevés órákat szakaszthattam a' szép tudományoknak. Az Urnak meg esmért Elmebeli tehetsége és azon Nyelvek esmeretsége teheti meg egyedül ezen Munkában az illő áldozatot a' Barátságának.

Hogy pedig az Alkotvány, melyet az Özvegy Grófné felállítani szándékozik, az Úr előtt valamennyire esméretes legyen, következendőkül képzelheti az Úr valamennyire formáját. Az egész Alkotvány egy kapunak eleit fogja ábrázolni: Az kapunak árkusa alatt a két oszlop közt fog nyugodni egy Pánczélos Vitéz bé fedő Sisakkal; a két oszlopot bé fedő Kővön lészen egy szegletes sima kő helyeztetve, hogy a'ra az homlok Irás ki metszetessék; Ennek tetejében lészen egy Genius, a ki az titkos jövendőnek könyvében tekint, az egész alkotvány szinte más fél ölnyi magasságul lészen ahoz mértsekelt szélességgel. Mit lehessen Néhai Bartsai Ábrahámról írni, az Úr önnön maga tudja, én pedig tsekély munkámban gondolatomat kifejeztem. Ezen kérését az Özvegynek telyesíteni tartozunk: mert különben azt iratná a' homlok köre a mit az Anglus utazó az Laudon sírjánál megjegyzett. Abusta totum

conjux tacens nil fecit amicus... Én is ujitva kérésemet, különös
tisztelettel maradtam

Tekintetes Urnak

MVásárhely 17d. Apr. 1808. Köteles szolgálja
G. Haller Gábor.

(Eredetije a M. Tud. Akadémia Kézirattárában: M. Irod. Lev. 4r. 175. sz.)

5.

Kazinczy – Gr. Haller Gábornak

Méltóságos Hallerkői Gróf Haller Gábor Urnak.

Cs. kir. Kamarásnak, Küküllő Várm. Fő-Ispánjának

a királyi Tábla Elölülőjének. stbb.

mély tisztelettel Kazinczy Ferenc

Parancsolataidat teljesíteni, nagy és igaz fényű Férffiú! nékem nemcsak öröm, hanem azon felyül nagy ok is egyszersmind a' legméltóbb kevélykedésre. Érzem én, mennyivel tartozom Néked bizodalmad' kegyességéért, 's óhajtanám, hogy ez meg ne csallattassék. Vedd kegyesen, a' mit itten nyujtok. Nem vagyok olly hiú, hogy a Barcsay' követ az én soraim által véljem méltóan megtisztelve, de óhajtanám, hogy az irás rajta minél egyszerűbb (simple) légyen. Nagyon eltávoztunk a' régiek izlésétől: nékiek csak ez is igen czifrának, czikornyásnak fogna tetszeni. De még azok is, a' kik itt a' régiek' módját keresnék, meg fognak neki engedni, ha elikbe tészem azt, a' mit Birkenstock irt a' London emlékjére. Az enyém egészen ennek példája után készült, minthogy azt hittem, hogy azok, a' kikre annak megvetését vagy javallását a' tisztelt Özvegy bízni fogja, ennek látása után készebbek lesznek elfogadására. – Imhol a' Londoné Hadersdorfon:

Tiro ad Borysthenem, Dux ad Moravam, Viadrum, Boberim, Neissam, Vistritiam, Veteranus ad Vnnam, Istrum, Savum, Clarus triumphis, simplex, verecundus, carus Caesari, militi, civi.

Gedeoni Ernesto Londono, contra votum superstes conjux ac heredes posuerunt MDCCXC.

Barcsaynak Borysthenest, Moravát, etc. nem rakhatván sírkövére, ezek helyett jónak gondolnám azon tulajdonságait felhordani, melyeknek olvasások alatt a' legkésőbb maradék is tudhatná, hogy azok nem szemtelen 's hazug magasztalások. Mert kételkedhetik e valaha is valaki róla, hogy ő szép férjfiú növészel, szép arczúlattal etc. bírt, ha azt olvassa a'mi itt következik? Én épen e' napokban olvasám Udv. Consil. Szirmay Antal Úrnak egy sajtó alá készített munkáját, 's azokban a Károlyiak sírköveit. Mind olly dicséretetek, a' melyeket senki nem hisz, ha hazánk szerencsétlen történeteit nem ismeri is. Az én vélekedésem az volna, hogy valamely Nicheben épen olly momentumot kellene Barcsaynak emelni, mint a' Gellerté volt Lipsiában. (Azt a' Xdik tómus előtt álló rezen lehet látni.) Koporsója felett két personificalt virtus tartaná medaillját; s alább három táblán ezek a' sorok állanának:

BARCSAY ÁBRAHÁM
CS. K. OBESTER.
SZÜLETETT
MEGHOLT 1806. MART. 3d.

A' sors neki ragyogó születést, ahhoz illő birtokot, férjfiúi szép növést, a' leg lelkesbb, legkellemesebb arczúlatot, láng elmét, forró lágy szívet, mézes ajakat ada ajándékul, 's mind ezt maga úgy mívelte, hogy általok Fejedelmének Kegyeit, polgártársainak szereteteket, a' jóknak barátságát érdemelné; elhalhatatlan példánya a' maradéknak, mely emlékeztét tisztelni, nyugvása helyét áldani fogja örökké, oh, bár virtusait követné is!

Illy férj', illy polgár' tetemeit e' kő által tisztelték meg bús, de birtokával még elvesztése után is méltán kevély özvegye Gróf Bethlen Susanna 's szentelt barátjai. MDCCCVIII

— — — — —

Ezt francziául is dolgoztam ugyan, de Annak írván, a' ki mester a' nyelvben, úgy hittem, hogy felette szükségtelen dolgot tennék, ha azt is küldeném. – Fogadd el tiszteletemet, nagy Férjfiú, 's méltóztass továbbra is minden becs felett való kegyességeidre. – Élj szerencsésen.

Széphalom, Jún. 12d. 1808.

(Erdetije az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárában volt, honnan Szabó Károly másolta le.)

HALLER GÁBOR – DÖBRENTAI GÁBOR LEVELEI

6.

Kolosvár Januariusának 25ik 809.

Kedves Döbrentei Uram!

Mái napon vettem az Úr hozzám intézett becses levelét. Méltán nevezhetem becsesnek, mert az önnön szeretetnek tulajdona hogy aszt becsesnek tartsa, ami által meg becsültetik. Hogy az, ki azon tsekély munkámat melyet én tsak azért készítettem hogy egy jó Barátom emlékezetének azzal áldozzak, és hogy élő Barátimnak meg ismertessem mely becsben légyen előttem ezen Nemes Érzés, nevezetes munkáknak gyűjteményei közé kíványa iktatni, nagyon ketsegteti ugyan önnön szeretetemet, de elenkezik célommal és feltételemmel, mind azért, mivel oly nevezetes munkák közt az olvasó várakozásának meg nem felelni, mind pedig azért, mivel (ilyetén több elmémnek azt gondoltuk) volt megnyugtatóására készült munkáimnak oly közönséges-sé való tételét gondolkozásom modjával és belső érzésemmel mindenben ellenkezett. Ehez járult még az is, hogy míg mások is kérték tőlem ugyan azon végett azon Beszédet is a fennebb elő hozott okokbul azoknak [...] telyesítettem kívánságokat. Ugyancsak hogy azoknak ily szíves Gondolatját megvetni ne látassam, egy oly munkámnak bé iktatását nem elenzem, a melyből a Közönség több Tudományt vehet. Ezen kis munka szól az Indulatoknak az Emberi boldogságban való bé folyásáról, franciából fordítottam ezen munkáját azon Bölts Íronak, a ki az Természetben onnan magában kereset állításainak Kutfejeit. Ezen kis munkám is Groff Bethlen Andrásnéál találtatik, mint a kinek Időtöltésre sok eféle munkákat készítettem, meg vannak vagy onnan el tévelyedtek nem tudom, ugyancsak ha onnan el vetemedtek volna [...] meg vagyon nálam. Az Kis Lajos [...] nagyon örvendetes az Isten tartsa Kedves édes Anya örömére és vigasztalására. Mellyek után Különös tekintettel vagyok

Kedves Döbrentei U(rnak)
engedelmes Szolgája
G. Haller Gábor

7.

Kedves Döbrentei Ur!

Igéretem szerint küldöm az Kazinczi által fordított munkámat. Küldök e mellett egy jeles munkát melyet nékem Ajtai András Úr Kinyomtatás végett által adott. Küldöm az Atyám által fordított Telemakoszt is, melyet az Különös gondviselés azon okbul ajálom, mivel nintsen több ilyen nyomtatványom, sőt nem is igen lehet találni. Az, amit küldtem az Indulatoknak az Emberi Boldogságban való bé folyás-árul franciából fordított munkám, de szorgalmatos Keresésem után is reá nem akadhattam, a [...] munkái[m] pedig rendetlenebbül vannak, hogy sem elküldhetném.

Cserei Farkassal találkoztam, és említettem, hogy az ha Két Levelem-re választ vár, de ő azt álítja, hogy azokat nem vette, s írt egy esztendőnek eltelése alatt semmi Levelét nem látam. Melyek után álandoul maradtam

engedelmes szolgálja

G. Haller Gábor

Lyon 26ik Julius 810

8.

Kedves Döbrentei Úr!

Az Urnak sokszori Unszolása arra bírt hogy ezen közelebről el mult télen farsángi Időtöltésül az Montesquieu munkájának fordítását választottam magamnak, amint ennek első Könyvét meg is fordítottam. Elküldöm én azt holmi füzésekkel, azonnal küldem is, mihelyt más kéz által által le iratathatom, mert az én le írásom igen apró lévén, és mindenhol igen nehezen olvashato, igen sok fáradságban kerülne annak olvasása. Mivel a magam francia Nyelven írot ezen Könyvet nagy bajjal meg készítettem, nem lévén mán azokra szükség melyeket az ha küldöm azokat ezennel vissza kívántam küldeni, a Ki

Különös Tekintett vagyok

A U(rnak)

engedelmes Szolgálja

Kolosvárt 30 Martius 812 G. Haller Gábor

9.

Kedves Döbrentei Ur!

Midőn az Úr Levelét vettem oly későn érkezett a Posta mind Bécsből mind Kolosváru, hogy az hivatalos dolgok által elfoglaltatván, elégtelen voltam az szinte fordulo Postával feleletem elküldeni.

[...]

A mi az N(agyságos) édes Atyám Életét illeti ennek eredetéről és folyamatjárul igen keveset tudok, mivel 11 holnapos Koromban töle árvaságra hagyatattam, tsak anyit értettem Idősb koromban édes anyámtul, hogy tsak 34 esztendő volt, midőn becses életét bévégezte.

Halála történt a mult századnak 1751. esztendejében Martiusnak első Napján Maramarosban Szigeten az hol Fő Ispányi hivatalban volt 24 esztendő koraban egy nevezetes Comisioban volt, melyet a fő Ispányi hivatalal és a Királyi Consiliariusi hivatalal bévégzet. Midőn halála ágyában volt megérkezet az Septemviralis Tábla asszeszorságáru, a Decretum, de az halál hogy ezen hivatalt viselye nem engedte Rövid élete Telyiben a Tudományoknak nagy Kedvelője levén. Magyarra fordította francia Nyelbul Telemakhosz és Ovidius Metamorphosisának egy nagy Részt Magyarra versekben megfordította, de az anyám özvegysége Delejében ezen Kéz Irás valakinek el kérttetvén minden igyekezetem mellett annak nyomába nem akadhattam. Ez a rövid Summája annak a mit meg tudhattam betses Életéről melyet hogy nyomon követhessek árva állapotom nem engedte.

Már az én Képemrul hogy gondolkozik Nagy Sámuel mert a milyen metzet magaménak nem mondhatom.

Eleget igyekeztem hogy Montesquieu fordítását bé végezhessem és amikor az multságok és Időtöltések nem akadályoztatnak még is nagyon hátráltatnak sajáto(?) dolgaim és hivatalbéli foglalatosságom melyeket mind Emberséges Ember telyesíteni köteleztetem.

Melyek után az Úr Barátságában [...] Tisztelettel maradtam

N. szeben 30ik X b 816

Köteles Szolgája

G Haller Gábor

(Szerzői megj.: [...] – sérült rész.)

Veress Gyöngyvér

LISZT FERENC, A MŰVÉSZ ÉS MENTOR

I. LISZT A KORABELI SAJTÓBAN

Az 1846–47-es hangversenykörút Erdélyben és a Román Fejedelemségekben

Liszt Ferencről sok korabeli krónika jelent meg, ez is bizonyítja, hogy korának kiemelkedő zongoraművésze volt. Bármerre járt a nagyvilágban, a koncertbeszámolók lelkesedésről, csodálatról tanúskodnak.

Liszt 1839 és 1847 között a nagy turnék időszakában volt, ő volt az egyik első világhírű előadóművész, aki Erdélyben és a Román Fejedelemségekben turnézott. E hangversenykörútra 1846. november 2. és 1847. január 24. között került sor. Liszt 35 éves volt, alkotó energiája teljében, 21 koncertet adott Temesvár, Lugos, Arad, Nagyszeben, Kolozsvár, Nagyenyed, Bukarest, Jászvásár és Csernovici színháztermeiben, szalonjaiban és palotáiban. Szeretettel fogadták mindenhol, nemesi és értelmiségi küldöttségek várták a városok határában, katonazenekarok adtak neki szerenádot, férfikórusok énekeltek himnuszokat. A korabeli krónikák szerint Liszt koncertjei hatalmas sikert arattak. Jótékonyági koncerteket is adott a szegények, betegek és kulturális intézmények javára. Lisztet meghatotta, amikor virágcsokrokat és nyomtatott verseket kapott, amikor a fáklyás tömeg éljenzéssel vezette a szállására és bankettek voltak rendezve a tiszteletére. Lisztnek Erdélybe és a Román Fejedelemségekbe tett utazása során alkalma adódott arra, hogy találkozzon a zenei élet jelentős személyiségeivel, költőkkel és tudósokkal. Rendkívüli tudásvágya volt, igyekezett mindent megtudni az emberek életéről azokon a helyeken, ahol megfordult.

A korabeli sajtó Nagyszebenben a *Der Siebenbürgische Volksfreund* 1846. november 27-i számában Liszt koncertje után egy cikket közölt egy levél formájában, amely tükrözi, hogy a művész technikai magabiztosságával elnyerte a közönség csodálatát: „A levélíró elismerte, hogy »ilyen kézügyességről és biztonságról, mely minden nehézséget megvet, halvány fogalmad sincs, kedves sógor«.”¹ Ez a megfigyelés rámutat arra a tényre, hogy abban a korszakban, a virtuozitás értékkritérium volt,

1 *Der Siebenbürgische Volksfreund*, III. 48. Sibiu, 1846. 11. 27., 375. L. László 1989, 18. p.

és így jött létre az a virtuóz művész típus, aki vonzotta magához a közönséget. A nagyszebeni megfigyelésben említett magabiztosság Liszt zongoratechnikájában tükrözi Liszt meggyőződését a technika szerepével kapcsolatban, amely a zenei gondolatot hivatott szolgálni.

Lisztnek a kolozsvári december 3-án adott koncertjéről, az általános lelkesedésről, elragadtatásról az *Erdélyi Híradó* tudósított, 1846. december 6-i számában: „Képzелhetetlen a tetszés, az öröm és az elragadtatás, mellyel közönségünk a nagy művészt, s megrázó és elandalító, édes és bánatos játékait folytonosan fogadja. [...] Szünet alatti kihívásakor tisztelgő versek záporoztak a hallgatóság közé, melyekben a nagy művész, mint világhírű, egyetlen zongorász, ki különösen a magyar szívéhez eddig nem ismert bűvös hatalommal szól, nemzete fájdalmát és örömét soha nem hallott bensőséggel, hűséggel és lánggal tudja festeni, van dicsőítve.”² A helyi sajtó közléséből az is megállapítható, hogy Liszt több volt a közönség számára a kivételes művésznél. Turnéja az 1848-as forradalom körüli időszakban zajlott, és a hallgatóság a szabadság szimbólumát is látta benne. Lisztet a helybeli lapok, azaz a *Múlt és Jelen* és az *Erdélyi Híradó* 1846. december 10. számaikban lelkesedő sorokkal búcsúztatták: „Lisztet hallani, bámulni, az ember szellemi hatalmát tisztelni és annak hódolni, oly érzések, a mik a testtől elkülönözött lelket a föld porán túl ama nemesb és dicsőbb hazába emelik.”³ A kolozsvári sajtóban közölt megfigyelés azt tükrözi, hogy Liszt számára fontos volt hogy felszínre hozza az előadott mű üzenetét, tartalmát, és ezen szándéka oly mély hatással volt a hallgatóságra, hogy a közönség egy emberfeletti erő jelenlétét érezte a teremben. Ebből a krónikából az is kitűnik, hogy Liszt úgy vélte, hogy a művészetnek fontosabb küldetése van a társadalomban, mint pusztán a szórakoztatást szolgálni. Meg volt győződve arról, hogy adnia szükséges teljes szívéből, és nem épített falat a művész és a hallgatóság közé.

Liszt első bukaresti koncertje által kiváltott lelkesedést és a közönségre gyakorolt hatást Cezar Bolliac írja le a *Curierul Român* 1846 decemberében megjelent krónikájában: „Már a kezdet kezdetétől azt mondhatta valaki, hogy a művész nagy lelke az egész teremre kiáradt és a hallgatók szívében klavírokká vált, melyeken – mintegy villany-

2 L. Dömötör–Kovács–Mona–Sziklavári 2015, 198–199. p.

3 Uo. 202. p.

áram útján – újra rezdültek a művésszel egy testté lett klavír hangjaival. [...] Liszt nem úgy veri a zongorát, mint a másik zenevilág, van egy saját manírja, egy módszere, ami teljesen az övé. Mindig azt mondtam, hogy a muzsika csak énekhangra való és többé-kevésbé erre vagy arra a hangszerre, de nem hallottam volt Lisztet, nem hallottam volt ezt a pianofortét, amely magába foglal minden fölhalált és még föl nem talált hangszert és olyan hangokat, amelyekig sem leszállani, sem fölemelkedni nem tud az emberi hang. [...] Akarod tudni ki Liszt? – meg kell hallgatnod. Játszik szíveddel, összeszorítja, fölemeli és megpuhítja, tetszése szerint. Ha nem tudod, mi az, hogy szerelem, ha nem tudod mi az, hogy isteni és a pokol, akkor hallgasd Lisztet.”⁴ Ez a krónikában említett hatás a hallgatókra Liszt azon elképzelését tükrözi, miszerint a művésznak olyan vonzó erővé szükséges válnia, amely az embereket közelebb hozza egymáshoz. Az idézet folytatásában utalás van arra a tényre, hogy Liszt a zenekari hangzással új ihletforrást fedezett fel. Liszt idejében a zenekar Berlioz-típusú volt és megváltozott Bach, Mozart vagy Beethoven kora óta: sokkal nagyobb, sokkal változatosabb, hangszínekben sokkal gazdagabb és szélesebb dinamikai spektrummal rendelkezett. Ez arra készítette Lisztet, hogy hangszeres szólistaként egy egész zenekart idézzon fel. Bolliac megfigyelése felhívja a figyelmet Liszt azon meggyőződésére is, hogy az előadónak saját magát kell keresnie és kifejeznie az alkotófolyamatban az általa játszott darabokon keresztül. Liszt számára a szélsőséges állapotok kifejezése létszükséglet volt, és ehhez a zenében és az előadásban hatalmas hangzaskontrasztokra volt szüksége, mely magasság és mélység, pokol és a mennyország, ördögi és magasztos állapotok pillanataiban nyilvánult meg.

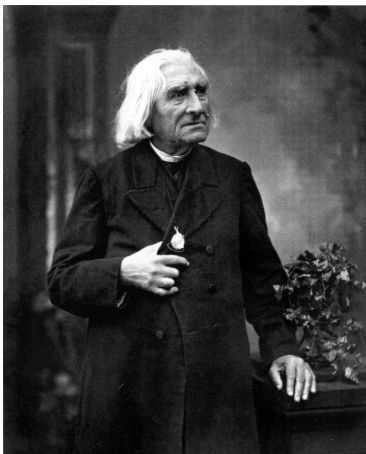
Lisztnek Jászvásáron adott koncertje után Gheorghe Asachi, a zenei krónikák szerzője az *Albina Românească* folyóirat számára 1847. január 9-én írt kommentárjában beszámol arról, hogy Liszt a virtuozitásával miként nyugtázta le a közönséget: „Billentyűzetének működtetése e hangszer non plus ultrája. A bal kéz a legmerészebb ugrásokban, a legnehezebb futamokban és átmenetekben is verseng a jobbal, egybeolvad vele, és látható erőfeszítés nélkül együtt szülik azokat a hangokat, amelyek e nagy mester érzelmi indulatai szerint a fájdalom, az öröm

4 *Curierul Românesc*, XVIII. 94. București, 1846. 12. 26., 14. L. László 1989, 35–36 p.

és a mélabú irányába ragadják el a hallgatót.”⁵ A korabeli krónikában tükröződik az a tény, hogy Liszt újításokat hajtott végre a zongoratechnikában, ugyanis Paganini hatása felébresztette benne a vágyat, hogy virtuóz zongoristaként egyenrangú legyen vele. Az olasz hegedűművészt Liszt 1832 tavaszán hallotta Párizsban, és Paganini a hangszeres művészet lehetőségeinek egy teljesen új világát tárta fel előtte. Liszt hosszú évekig dolgozott, hogy felfedezze mindazt, amit a zongora nyújtani tud, és addig soha nem látott hatásokat ért el a hangszeren. A technikai forradalom is egy másfajta koncepcióból, a zene egy másfajta felfogásából fakadt, melynek forrása a zeneszerző Lisztben rejlett.

Liszt találta fel a modern értelemben vett szóló-zongoraestet. Ő volt az, aki egész estéket betöltő egész műsorokat játszott emlékezetből. A korabeli krónikákból kitűnik, hogy az ő zongorázási elveire épült a modern zongorázás és az ő pályafutása az a modell, amit a zongoraművészek ma is követnek.

„Liszt volt az első modern zongoraművész. Az a technikai áttörés melyet az 1830–40-es években vitt véghez, példa nélkül állt a zongorajáték történetében.”⁶

Liszt Ferenc 1884-ben

(Franz Liszt Pictures – Bing images. Utolsó letöltés: 2023. október 9.)

5 *Albina Românească*, XIX. 3. Iasi, 1847. 01. 21., 09., 9–10. L. uo., 43. p.

6 Walker 1986, 310. p.

II. LISZT ERDÉLYI TANÍTVÁNYAI ÍRÁSAIBAN

Liszt Ferenc egész életében, közel 60 éven át tanított. Tanítványaitól soha nem fogadott el pénzt, kivéve párizsi ifjúkorában, amikor még csak 16 éves volt, és apja halála után édesanyját is támogatnia kellett. Liszt nagylelkűsége mindenki által ismert volt, és sok zenészt, közel 400 növendéket vett fel, de csak egy kisebb csoport volt az, akikkel komolyan foglalkozott, a többiek néhányszor játszottak neki, és passzív résztvevői voltak az óráknak. Liszt elfogadta a weimari nagyherceg ajánlatát, és 1847-ben visszavonult a koncertzongorista életviteltől, hogy több időt szentelhessen a zeneszerzésnek és a tanításnak. Weimarban Liszt zenészeket tanított, akik a világ minden tájáról érkeztek hozzá. Óráin nemcsak zongoristák voltak jelen, hanem zeneszerzők, karmesterek, orgonisták, énekesek, hegedűsök is. A közös órák, azaz a mesterkurzus mint tanítási forma Liszt tudatos pedagógiai célja volt, így a tanítványoknak lehetőségük nyílt arra, hogy egymás hibáiból és eredményeiből tanuljanak.

Élete utolsó két évtizedében Liszt három város között: azaz Róma, Weimar és Budapest között osztotta meg életét a tanításban is. Liszt Budapesten a Zeneakadémián is tanított, ahol alapító és vezetőségi tag is volt. Azok között, akiknek abban a kiváltságban lehetett részük, hogy Lisztnek zongoráztak, számos fiatal erdélyi zongorista hölgy is volt: Simay Rozália, Bauholzer Júlia, Bogáthy Elza, Rigó Anna, Gaál Anna, Zaphiry Helén, Nikó Hortenzia, Sztojkovics Janka.

Carl Filtsch 1830-ban született Sebesen, 1842-ben rövid ideig Liszt tanítványa volt. Liszt 1838 tavaszán több koncertet tartott Bécsben, ahol találkozott Carl Filtschcsel. Carl szüleivel folytatott levelezésében (a levélgyűjteményt 1923-ban adták ki, Londonban) így osztotta meg, hogy milyen erős benyomással volt rá a mester, miután 1840 januárja és márciusa között Bécsben hallgatta Lisztet: „Liszt Ferenc Bécsben van. Minden koncertjén ott voltam, és gyakran találkoztam vele. [...] Meg akartam csókolni a kezét, de azt mondta: »Nem, ezt soha ne tedd; bajtársak vagyunk.« [...] Nekem adta Schubert Szerenádjának átíratát, és írta a dedikációt Az erdélyi csodagyereknek.”⁷

Bauholzer Júlia Vajdahunyadon született, a bajor származású Bauholzer Károly bányagazgató lánya volt. 1879-ben végzett Budapesten

a Zenedében és 1880-ban felvételt nyert Erkel Ferenc zongoraosztályába. Júlia 1881 és 1884 között Lisztnél is tanult a Zeneakadémián. A diploma megszerzése után zongoratanárnőnek hívták a fővárosba, és lehetősége nyílt egy németországi turnéra is, de szülei nem egyeztek bele, és Bauholzer Júliát hazahívták Vajdahunyadra. Szülővárosában élte le életét, koncertezett Déván és Kolozsváron. Jótékonysági koncerteken is játszott, és koncerteket is szervezett. Júlia Vajdahunyadon halt meg 1942-ben. Bauholzer Júliának saját kompozíciói és versei is vannak. Lisztre szeretettel emlékezett vissza: „A Lisztnél töltött időre csak áhítattal tudok gondolni. [...] azon soha nem lehet eleget bámulni, hogy volt türelme meghallgatni a mi gyarló játékunkat, ő neki, aki olyan elérhetetlen magasságban állt felettünk.”⁸

Carl Filtsch és Bauholzer Júlia idézetei azt tükrözik, hogy Liszt mentorként inspiráló erő volt abban a meggyőződésében, hogy jóságot szükséges sugároznia. Liszt kedves és türelmes volt, az órákon viszont, ha kellett, tudott szigorú és akadémikus is lenni.

Bauholzer Júlia továbbá az idézet folytatásában megemlíti, hogy Liszt számára fontos volt, a diákok egyéni koncepciója a zeneművek interpretálásában: „És mennyire méltányolta az egyéni felfogást!”⁹ Ebből a megfigyelésből Liszt egy fontos elve rajzolódik ki: értékelte a növendékek eredetiségét, mert fontosnak tartotta, hogy megismerjék önmagukat, tudatosítsák saját értékeiket és hiányosságaikat. Liszt nemcsak tanítványai zenei fejlődésével foglalkozott, hanem személyiségük formálásával is.

Liszt Chopin barátsága révén ismerkedett meg Carl Filtschcselel, és egy hónapig, 1842. augusztus 7. és 29. között, amikor Chopin elhagyta Párizst, átvette a fiú zenei oktatását. Carl Filtsch is hallgatta Lisztet a zongoránál, amikor vele volt órája, és így írt egy szüleinek címzett levélben: „Amadei grófnő házában játszottam neki. [...] És visszavit a zongorához, és kísért az improvizációm, bal kézzel játszott a mennydörgést, jobb kézzel a villámot. Még soha nem hallottam ilyen szépet életemben!”¹⁰

A 7. számú levelében Bauholzer Júlia így írt Lisztről, amikor megfigyelte őt zongorázás közben. A levél dátuma 1881. január 26.: „Játszani

8 Papp 1936, 39. p.

9 Uo.

10 Fancsali 2003, 17. p.

is hallottam; [...] úgy énekel a zongora hosszú ujjai alatt, hogy rá sem lehet ismerni, ugyanazon hangszeren játszik-e ő is, mint a többi.”¹¹

Carl Filtsch és Bauholzer Júlia megfigyeléseiből kiderül, hogy Liszt zongora-illusztrációi nagyon hasznosak voltak zenei szempontból. Tanításának fő célja az volt, hogy hozzájáruljon a növendékek zenei elképzelésének fejlődéséhez, és a mennydörgés és a villám szemléltetésén keresztül fejlessze a hang iránti érzéküket, a hangszín iránti érzéküket.

Bauholzer Júliának negyvenhat levele maradt fenn a szülőknek címezve, amelyek egy részét Fancsali János 2003-ban Budapesten megjelent *Liszt Ferenc erdélyi tanítványai* című könyvében közölte. A kutató közli azokat a részleteket, amelyekben Bauholzer Júlia a budapesti Zeneakadémián eltöltött diákéveiről ír. Az 1882. március 27-én kelt 23. számú levélben Júlia arról a pillanatról számol be, amikor ismét Lisztet hallgatta zongorázni, aki átszellemült arccal játszott a hangszeren: „Hogy milyen isteni szépen játszott, azt talán mondanom sem kell, olyan megható látvány volt az ősz zongorakirályt hangszere előtt látni átszellemült arcával; hogy tökéletesen megérti az ember, hogy volt képes fiatal korában annyira elbűvölni hallgatóit.”¹² Liszt azért mutatta ötleteit a zongorán, mert úgy vélte, hogy így hatékonyabban tudja elmagyarázni az előadott művet, és arra bátorította tanítványait, hogy találják meg a saját útjukat az adott alkotás tartalmához. Liszt soha nem hagyta, hogy a tanítványai őt utánozzák. Saját példáján keresztül arra készítette őket, hogy fedezzék fel saját személyiségüket. Meg volt győződve arról, hogy a zene átalakítja az embereket és a világot egy jobb irányba – ezt a szellemiséget adta át a következő generációnak.

Simay Rozália 1857-ben született Szamosújváron, a polgármester lányaként. Budapesten Siposs Antal zongoraosztályának tanulója volt, amikor Liszt őt tanítványául választotta. Liszt általában minden évben január és április között tanított Budapesten, Simay Rozália 1880-ban és 1881-ben vett részt az óráin a Zeneakadémia keretén belül. Rozália tanulmányai befejezése után Brassóban, majd Marosvásárhelyen élt, ahol 1934-ben temették el. Magánórákat adott és időnként koncertezett

¹¹ Uo. 136. p.

¹² Fancsali 2003, 149. p.

Budapesten, Brassóban, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, Fogarason, Gyergyóban. Az első és a második világháború alatt jótékonyági koncerteket is adott. Simay Rozália magyar-örmény diák visszaemlékezései felhívják a figyelmet arra, hogy Liszt az óráin a műveket már készen kérte: „A növendékeket ő maga szólította, egy órán ketten-hárman játszottak, de jelentkezni senkinek nem lehetett. Elkészülve mentünk oda, mint valami hangversenyre, és vártuk a sorunkat.”¹³ Simay Rozália kijelentése azt a tényt tükrözi, hogy 1845 után Liszt csak haladó növendékeket fogadott, és csak már kész darabokat hallgatott meg, következésképpen kevés technikai utasítást adott.

Simay Rozália megjegyzi, hogy Liszt ugyancsak elvárta tanítványaitól a zenéhez való helyes viszonyulást is. „A legszerényebbekhez volt mindig a legkedvesebb, tülekedéssel, akarnoksággal a színe előtt senki nem boldogult.”¹⁴ Ez az idézet tükrözi Liszt azon törekvését, hogy tanítványait annak szellemében nevelte, hogy önálló, független egyéniségek legyenek, ugyanakkor sikerült megakadályoznia, hogy ez az elv ne önzést, arroganciát és beképzeltséget eredményezzen tanítványai-ban. Liszt tudatosította bennük a művészet küldetését, a művész szerepét, amely alázatot kíván az előadandó zenei mű iránt.

Bogáthy Elza 1854-ben született Bécsben és meghívást kapott Rómába Lisztől, akinél 1868–1870 között tanult. Tanulmányai után koncertkörutat tarott Magyarországon 1875-ben és 1876-ban.

Rigó Anna 1863-ban született Tordán, szerény anyagi helyzetű családban. Brassai Sámuel támogatta tanulmányait, Anna 1879-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, ahol Liszt tanítványa volt 1881-ben és 1882-ben. Hazatérve Erdélybe, Kolozsváron élt, szóló- és kamarazene koncerteken lépett fel és a református kollégiumban volt zongoratanárnő 1920-ig. Szilágysomlyón halt meg 1931-ben.

Gaál Anna Kolozsváron született 1862-ben, Budapesten a Zeneakadémián tanult Erkel Ferenc zongora osztályában, és 1884–1885-ben voltak órái Liszt Ferencel is. Tanulmányai után a magyar fővárosban maradt és az Erzsébet Nőiskola felsőbb leányiskolájának zongoratanárnője volt 1884–1918 között. Saját kiadásban publikálta pedagógiai tapasztalatait, hangsúlyozta az improvizáció fontosságát. Gaál Annának saját zenei szerzeményei is voltak. Budapesten halt meg 1920-ban.

13 Fancsali 2003, 48. p.

14 Uo.

Zaphiry Helén 1862-ben született Szerencsen, Budapesten Siposs Antal magániskolájában is tanult, majd Liszt kurzusain vett részt 1877–1879 között a Zeneakadémián. Emlékei a *Zenei Közlöny* 1911. október 20-i számában jelentek meg *Liszt Ferenc egyik tanítványának feljegyzései 1878-ból* címmel. Zaphiry Helén 1936-ban halt meg, feltehetőleg Alagon.

Nikó Hortenzia 1866-ban született és Siposs Antal iskolájában tanult, majd 9 éves korában felvételt nyert a Zeneakadémiára Erkel Ferenc zongora osztályába. 1877–1881 között részt vett Liszt kurzusain is. Kiváló szoprán hangja volt, Párizsban tanult tovább.

Sztojkovics Janka Temesváron született, szerb származású családban, 1873–1874-ben tanult Lisztnél Budapesten.

Az erdélyi tanítványok írásaiban egybecseng az a tény, hogy Liszt csodálatot váltott ki bennük.

Nagy turnéinak időszakából való, majd később Weimarban, Rómában, Budapesten tanuló többi diákjai szintén nagy elismeréssel írnak róla visszaemlékezéseikben.

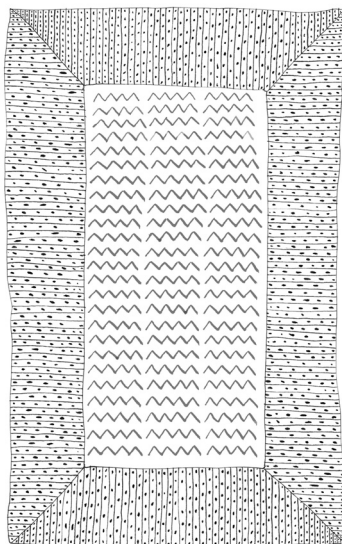
Liszt tanítványainak saját tanítványai is voltak, így teremtetek egy olyan pedagógiai szerteágazást, amely az egész világra kiterjedt. A liszti elvek továbbadása a tanítványok koncertjei, pedagógiai tevékenysége, valamint hangfelvételeik révén vált lehetségessé. Liszt tanítványai világszerte elismertek voltak, és egészen a 20. század közepéig kiemelkedő karriert futottak be. Liszt gyakorlatilag megtestesítette a romantikus zongorista ideált, amely továbbadódott utódai személyiségén keresztül, és amely alapját képezi a modern zongoraművészetnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

*** *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, edited by Stanley Sadie, executive director Jon Tyrell, published in 21 volumes in the year 2001
Bálan, Theodor: *Franz Liszt*. București, 1963, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R.

Căpușan, Andrei: Turneul românesc al lui Franz Liszt: Nici în vis nu mă așteptam la un asemenea success. *Historia*, <https://historia.ro/sectiune/general/turneul-romanesc-al-lui-franz-liszt-nici-in-vis>. (Utolsó letöltés: 2022. június 30.)

- Dömötör Zsuzsa – Kovács Mária – Mona Ilona – Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*. Budapest, 2015, Eötvös József Könyvkiadó
- Fancsali János: *Liszt Ferenc erdélyi tanítványai*. Budaörs, 2003, Magyar Örömeny Könyvtár
- Farkas Magda: *Principiile interpretative ale lui Liszt*. In *Lucrările științifice ale cadrelor didactice*. Dactilografat, Cluj-Napoca, 1974, 21–26. p.
- László Ferenc: *Klavír és koboz*. Bukarest, 1989, Kriterion Könyvkiadó
- Papp Viktor: *Liszt Ferenc élő magyar tanítványai*. Budapest, 1913, Dante Kiadás
- Plantiga, Leon: *The Piano and the Nineteenth Century*. In R. Larry Todd (ed.): *Nineteenth Century Piano Music*. New York, 1990, Schirmer Book, 1–15. p.
- Walker, Alan: *Liszt Ferenc. 1. A virtuóz évek, 1811–1847*. Budapest, 1986, Zeneműkiadó Kft.
- Walker, Alan: *Liszt Ferenc. 2. A weimari évek, 1848–1861*. Budapest, 1994, Editio Musica Budapesta
- Walker, Alan: *Liszt Ferenc. 3. Az utolsó évek, 1861–1886*. Budapest, 2006, Editio Musica Budapesta
- Walker, Alan: *Liszt's Musical Background*. In Alan Walker (ed.): *Franz Liszt the Man and His Music*. London, 1970, Barrie & Jenkins, 36–78. p.
- Youtube: Chopin – Liszt Fesztivál Budapest: Liszt as Teacher. 2021. március–október. In <https://youtube.com/watch?v=8golfjs6ATKk> (Utolsó le-töltés: 2021. október 10.)

Borcsa János

MŰVÉSZETBE ÉPÜLT ÉLET

Kereső és gondolkodó lényként nem szűnik meg késztetést érezni az ember a megismerésre. Megfigyelésének tárgya kezdetben mindaz, ami keze ügyében van, illetve amit pillantása befog, s ahogy távol kisvilága, úgy terjed ki érdeklődése a megismerendő nagy egészre. Egyre kínzóbban merülnek fel benne a miérttek. A költővel szólva: „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha majd újra nő?”

Szemlélheted ezt különben gyermeked fejlődésén, aki egyénileg, a maga élete során végigmegy az ontogenezis útján. S az csak természetes, hogy a miért saját magára vonatkozóan is felmerül egy adott ponton, de talán előbb a ki vagyok kérdése. Ki kell válnia abból a kisvilágból, amibe beleszületett, hogy aztán ő maga is elmélkedhessen egyéni létezése értelmén, nemkülönben a lét értelmén.

A történelmi idő viszont felrobbanthatja bármikor az egyén kisvilágát, és meggátolhatja személyes idejének természetes folyását, s így akármely „érintett” sorsa váratlanul fordulatot vesz. A Tompa Andrea regényében¹ elbeszélte szerint egy napon csak érkezik az üzenet, hogy például a gyermeket a dadának haza is kell vinnie estére, mert édesanyja nemcsak hogy nem alkalmazhat cselédet, de hogy kijárási tilalom alá is esett, s ami még ennél is váratlanabban éri aztán a dadát, vissza kell vinnie éjszakára a csecsemőt, nehogy édesanyjával együtt ő is veszélybe kerüljön az elkövetkezendő napokban...

A kopott pokrócba csavart „csomagot” karjára véve, hátán vászonzsákba rakott tejporral s egyéb, kisgyermek táplálására szolgáló élelem-

1 Tompa Andrea: *Sokszor nem halunk meg*. Budapest, 2023, Jelenkor Kiadó.

mel lihegyve vonul haza a sötét és félelmetes városon a dajka, s ettől a pillanattól kezdve nagy kockázatot vállalva bérházlakásukban vigyázzák férjével a kicsit. A férjnek, Nagy Ferencnek sincs kifogása, Józsefként készít bölcsőt, később kiságyat a gyermeknek, pedig veszélyes idők járnak. Az utcákon sem akárkik sétálhatnak, mert a séta immár politikafüggő „tevékelység” lett. A vészkorszak kezdete ez Kolozsvárt, 1944 májusában...

Ezekben a kilátástalan napokban, aki irányt mutat mint igazi vezető, nem mondhat egyebet, minthogy „a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint a nyugalmas időkben”. Az igazi vezető pedig jól ismeri azokat, akiknek az élére állt, meghallgatja ezek véleményét, így kijelentéseit hiteles tények igazolják, éspedig azt, hogy hívei „aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket”, de maga is tapasztalja, hogy „emberekben az emberi személy méltóságát megalázzák, és embereket emberi jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak véleményük vagy vallási mivoltuk miatt.” Vallási vezetőként külön is bátorítóan kell szólnia a zavaros időkben felszentelt papokhoz, akik arra kapnak biztatást egyházi előjárójuktól, hogy legyenek „a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek, az elesett és szenvedő emberek nagy tömegének gondviselő atyja.” (Márton Áron: *Papság*. Marosvásárhely, 2009, Mentor Kiadó, 87–90.)

Ezek a „tisztá, csengő ígék”, ha vallási vezetőtől hangzanak fel, ezúttal Márton Árontól, még inkább megérintenek – az áldozócsüörtörtöki misén hallottak alapján ez történt a gyermek dajkájával is –, s megerősítenek, hogy különös módon viseld gondját rendkívüli időkben a rászorulóknak. Ezt teszi hát különben a Kolozsvárt több mint másfél évtizede gyermek-cselédként szolgáló csikországi Nagy Ferencné Kidi Erzsébet és férje a rájuk bízott kisgyermekkel, akinek orvos édesanyja egyik napról a másikra gyűjtőtáborba került.

Sorsfordító és -formáló helyzeteket élt meg 1993-ig, ötvenéves koráig a nevelőszülők által Matyinak becézett Székely Matild, azaz Tilda, aki mint örökbefogadott gyermek iskolás korától folyton lázadt, újabb és újabb konfliktusokat robbantva ki vagy ilyenekbe sodródva kereste önmagát (tizenkét éves korától kikövetelte magának a Tilda nevet!),

színészként pedig vállalt és eljátszott szerepei által próbált választ adni a ki vagyok én és a létemnek mi értelme kérdésekre.

Még hónapokig tart a háború okozta bizonytalanság az emberekben s a világban. A kisgyermek naplóját vezető Erzsi be is jegyzi 1944. szeptember 30-án: „a város olyan, hogy senki nem tudja, kié vagyunk.” (68.) Ínséges ősz, tél és tavasz elé néz a kis család, s nagy gond ezenkívül, miként tudnának megoldást találni a gyermek hivatalossá tételére, miután fokozatosan, idő teltével nyilvánvalóvá vált, mi történt a szüleivel...

Hivatal által kiadott irat aztán igazolni is fogja a kislány kilétét, ennek dacára élete során gyakran találta magát olyan helyzetben, hogy a ki vagyok én kérdésre leginkább a semmi, illetve a senki vagyok választ adhatta, jelezvén ezzel, képtelen megbékélni a törvényesen ugyan rendezett, de valójában felemás helyzetével, mondhatni: sorsával. Kis-korában, háromévesként még csak abban nyilvánult meg ez, hogy eltaszította magától az „édesmamát” (vö. 162–163.), kisiskolásként önpusztító gondolatai támadtak (vö. 216–219.), felnőttként aztán nem-egyszer szakításig ment a nevelőszüleivel való viszonyban, s minthogy nem jutott közelebb önmagához, kilétére a legkézenfekvőbb válasznak az tűnt, hogy: senki vagyok...

Úgy tűnhetne különben, hogy egy sokakhoz hasonlóan megszenvedett ember élettörténetének elbeszélése veszi kezdetét, akinek a mostoha valóság körülményei között kell megküzdenie a mindennapok kihívásaival. Ezzel szemben a regénytörténetben mondhatni végig érvényesül egy kettősség, amit egyrészt valamiféle praktikusság, másrészt pedig eszmék és eszmények jegyében élő figurák jelenítenek meg (Erzsi és Feri, illetve Tilda és Titi). Tompa Andrea regényvilágában az emberi tevés-vevés s a privát világok rajzát mintegy ellenpontozzák a kultúrtörténet és a metafizika egyetemes és örök kérdései, valamint motívumai. Természetes módon kapcsolódik egymáshoz az anyagi világ és a transzcendencia, az „e világon túli”.

Ha nem is tudja még, de megérzi egy kislány, hogy egy élő szóban elhangzó vers nem nélkülözheti a befogadó közönséget. Kisiskolásként tanévvárán Matild lenne, akinek szavalnia kell. A főpróbát az eredeti

helyszínen bonyolítják le az igazgató jelenlétében, csak hogy nézőközönség nélkül. Hirtelen, de nem egészen akaratlanul teszi fel ekkor Matild a kissé kiélezett kérdést, hogy senkinek mondjam? Az igazgató erre az éppen szolgálatos két takarítót rendeli hallgatónak a nézőtérre...

Néhány év elteltével komoly megállapítást tesz a versmondásban jeleskedő és a színházat kedvelő kiskamasz, azt írván egy feladatként kapott fogalmazásában, hogy „a művészet építi az embert”, illetve hogy „szavak nélkül is tud a színész beszélni.” (256.)

Mondhatni törvényszerű, hogy a színészi pályát választja az, aki gimnazista kora óta a színjátszást és a színházat rendeli minden más iskolai feladat és elvárás fölé. Nagy élmény egy serdülő leánygyermek számára *A néma levente*, hasonlóképpen az Anne Frank naplója alapján készült előadás megtekintése egy középiskolás számára, akiben egyre több kérdés merül fel származását és természetes szüleit illetően. Ez pedig újabb és súlyosabb konfliktusok forrása lesz, az a helyzet például, amikor tizenhatodik születése napján nevelőszülei feltárlják előtte az igazságot. Ennek folytán még inkább felerősödik benne egy furcsa én-tudat, az egyéni létezésnek egy végletes formáját érzékelve, jelesen az, hogy semmi vagyok, illetve hogy nem vagyok senki. Gyakran – s éppen szüleivel szemben – megnyilvánuló gonoszságának és „tüskességének” okai is kezdenek megvilágosodni a maga számára.

Aki mindent elveszít, vagy mindent elvesznek tőle, megfosztva érzi magát, s meglehet, üres belül. Tildában a zongoratanárnővel folytatott beszélgetés során vetődtek fel ilyen gondolatok. A belső üresség érzése a legnagyobb csapás egy ember számára Vera szerint, aki egyúttal hozzáteszi: ezt az érzést ugye még nem ismerheti egy ilyen fiatal lány? Tilda halkan szól ugyan, de határozott választ ad, ellentmondva ennek a feltételezésnek. (Vö. 306.)

Ilyen megélt, személyes tapasztalatokra alapozva vállalhatta el hő-sünk *A fősvény* férfi főszerepét az iskola színjátszó csoportjában. Felismerte, hogy saját életbe vágó problémáira lelhet a darabban, s már tudta, hogy aki színpadra lép, annak egész lényé át kell hogy alakuljon, s azt is, hogy a színész munkaeszköze nem valamilyen tárgy, hanem ő maga testestül-lelekestül...

Saját kínzó életproblémáival szembesülhet aztán színészként Tilda, akinek nem adatott meg „elszámolni” halottaival. Egy *Antigoné*-előadás olvasópróbáján hangzik el a rendezői értelmezés, miszerint amíg nincs test, nincs halál sem, tehát a semmi van. A modern kori történelemben az utolsó emberi érték, a halál is megszűnt. Helyét a semmi vette át, hiszen „az ember mindent tönkretett.” (336.)

Ez a nyomasztó tapasztalat és érzés, a semmi, mondhatni egy fojtó üresség kísérti Tildát – már kisiskolás korában, kirándulások alkalmával többször magához vonzotta egy „fekete lyuk” a Bükk-erdőben, Kolozsvár határában! –, aki mint fiatal színész Antigoné szerepének eljátszására készül. Az antik szereplő számára viszont adva volt a halál bizonyossága, mindössze (!) a test eltemetését tiltotta meg az uralkodó. A földi hatalmat megtestesítő Kreóonnal azonban éppen a leggyengébb, Antigoné szállt szembe. Győzelem s elégtétel lehet ez a játéklehetőség a színpadon a szereplőt alakító színésznek, de lelket sorvasztó életprobléma annak a nőnek, aki halottait immár soha nem engedheti el magától. Nem tudnak eloldódni a földi világtól...

Tildának az önmagában hordott ürességgel, a semmivel kell nap mint nap megküzdenie. Ez az „ellenfél” pedig esélyt sem ad a vele szemben állónak a győzelemre. Ki más tudná erre rávezetni a fiatal színésznőt, mint Titi Constantinescu, a rendező, akivel munka- s majd szerelmi kapcsolata negyedéves színi növendék korában kezdődött, s aki múltját tekintve hasonlóan súlyos lelki terheket görget maga előtt. Választott neve is mintegy múltjától való eltávolításra tett kísérlet, mint a Tildáé, aki nevelőszülei nevét viseli, de elfogadni igazán ezt soha nem tudta. Egész életre szóló, egzisztenciáját meghatározó dráma ez számára. Mert hiszen élete nem lehet igazi – magyarázta egyszer Titinek –, úgymond másodlagosnak tekinti önmagát –, ő egy illúzió. (Vö. 341.)

Névválasztás révén a saját személyes múlttól való eltávolodás esete áll fenn azzal az írószereplővel is, aki fiatalon Titi sorstársa volt, s az 1944–45-ös „nagy utazásuknak” köszönhetően testvérének számíthat,² aztán Novák Anna/Ana Novac néven vált ismertté az irodalmi életben.

2 A regénytörténet egy későbbi szakaszában esik szó Rózsa Ágnes lágernaplójáról, és fontos szerepet kap a főhősnek e napló alapján készült egyéni színpadi előadásának az elbeszélése. Rózsa Ágnes a lágertestvérségről ugyancsak vallomást tett, azt írván, hogy „lágertestvérenek lenni boldogító és erőt adó érzés. Ilyet nem ismer a kinti világ.” (*Jövőlesők*. Nürnbergi lágernapló 1944–45. Bukarest, 1971, Kriterion Könyvkiadó, 122.)

Színművét magyarul és románul mutatták be Sepsiszentgyörgyön, illetve Bukarestben 1955-ben, és erre hivatkozva indítottak a korszak sajtójában szerzője ellen támadásokat, sőt politikai nyomásra elhallgattatták. Naplóját, melyet a gyűjtőtáborban írt, már Magyarországon adták ki Harsányi Zimra, azaz családi neve alatt (*A téboly hétköznapijai*, 1966).

Mikor Titi és Tilda meglátogatja bukaresti otthonában, Zimra a fennálló kommunista hatalom ellenségének számít, és éppen kitelepedését készíti elő. A fiatal színésznőt rokonszenvvel fogadja, s arra hívja fel a figyelmét, hogy aki jó színész akar lenni, mindenképp azt kell tudnia, hogy kicsoda az a személy, aki a színpadon áll? „Igaziból nem tudunk semmit magunkról, így bármit ki lehet találni! Találd ki magad, ez a lényeg” – hangzik el összegezőként (354.).

Általánosabb vonatkozásban a főiskolán vetődött fel az a kérdés, hogy tulajdonképpen keveset tudunk magunkról, tehát az ember ismeretlen, s a színpadon arra keresik a választ, hogy mi az igazság? Egy szakmai értékelés alkalmával mondta E. Kovács, Tilda főiskolai tanára, hogy a színész számára a színháznak kell mindent betöltenie, arról pedig meggyőződött, hogy diákja, úgymond, a színházban van otthon. Hangsúlyozta, hogy a színész nem másolja a valóságot, hanem új valóságot teremt. „A mi színpadi valóságunkban azok vagyunk, akik lenni akarunk” – mondta ekkor Tildának (380.), más alkalommal, a végzős évfolyam előtt ugyanezt a gondolatot részletezve és árnyalva, útravalóul hangsúlyozta: „Csak színház van, más semmi. Aki ezt a pályát akarja, az mindent hagyjon maga mögött. Nem az számít, hogy kik vagyunk, honnan jövünk, hanem amivé képesek vagyunk válni minden este. Mert a színpadon mindig tudnod kell, ki vagy.” (386.)

A Tilda által választott vagy a rá kiosztott szerepek lényegében a saját maga keresésének, azonosságtudata kialakításának egy-egy mérföldkövei, egy-egy komoly önismeretformáló próba, amely ugyanakkor nézőközönségét eljuttathatja a katarzisig.

És egyáltalán, az egy társadalmi kérdés, hogy igazságon nyugvó helyes és csorbítatlan önismerete van-e egy nagyobb közösségnek, minthogy ezáltal elejét lehet venni a hamis tudat kialakulásának, a kívülről jövő, zavart keltő kísérleteknek és kísértéseknek, talán komolyabb konfliktusoknak is...

Kiemelendő, hogy azt a főiskolán hallott tanítást, miszerint a színpadon az igazság keresése zajlik, Tilda személyes életében is magáévá tette. Ő, aki leányanyaként szülte meg évfolyamtársától való gyermekét, Erzsi felvetésére, hogy mit fog majd mondani Klárának az apja felől, azt válaszolta, hogy az igazat. (Vö. 394.) Késői ellenpontosítása ez annak a ködösítő nevelőszülői magatartásnak, amiben hősünknek volt része gyermekkorában. A ki vagy kérdését ugyancsak fontosnak tartja ébren tartani a csecsemő korú gyermekével, igen korai kapcsolatuktól kezdve, amint egyetlen mozzanattól is kitűnik ez: „Tilda közelről nézi a vonások nélküli babaarcot. Na, ki vagyok én?, súgja neki. Nézi az arcot, az ismeretlen arc visszanéz. Ki vagy? És én ki vagyok?” (395.)

Alakítja a művészet az életet, de életed is beépül a művészetbe. Tilda drámai önkeresésének szakaszai és stádiumai hozzáadnak szerepformálásaihoz. Saját életvalóságából (mint örökbefogadott gyermek, aki legközelebbi halottait nem temethette el) ad hozzá az általa a színpadon létrehozott művészi valósághoz (például Ödipusz király s Antigoné). Három szerepe kapcsán bontakozik ki egy-egy kimerítő szerep- és én-értelmezés ebben a nevelődési és művészregényben: *A fősvény*, az *Antigoné* és az *Ödipusz király* főszerepe, no meg egy monodráma, egy egyéni műsor *Az utolsó vonat* címmel, Rózsa Ágnes (1910–1984) holokauszt túlélő lágernaplója (*Jövőlesők*, 1971) alapján. Fontos szerepe van ugyanakkor hősünk életében és színészi pályáján két fellépésnek, amelyekre a mártírok napjának szatmári ünnepségén nyílik alkalom. Ezekre a helybeli zsidó hitközség meghívására került sor. Első alkalommal a *Gyönyörű sors* költője, Salamon Ernő mártírúma került középpontba Tilda versmondásának köszönhetően, sőt a regény címválasztása is a költőnek a munkaszolgálat idején papírra vetett naplójegyzetei alapján született meg a szerzőben: „Ájulás. 53 km erőltetett menet. Sokszor nem halunk meg. Én otthon akarok meghalni.” (446. – az én kiemelésem: B. J.)

Válaszúthoz érve sokféle döntést hozhat az ember. Korától és a kortól, korábbi tapasztalataitól vagy pillanatnyi helyzetétől függően. Dönthet például hivatása és otthona mellett, esetleg az ezekről való lemondást választja. Tilda szerelme, aki a haláltáborból szabadult meg, új identitást választott 1945 után, Katz Bernátból Titi Constantinescu lett, s

romániai rendezőként szép karriert futott be mintegy két évtized alatt, de amikor érzékelte, hogy az 1968-as demokratikus nyitást ugyanazon pártállam durván lezárta, újabb döntés elé került, s egy bécsi kirándulásból nem tért haza. Újból Katz Bernátként kezdett egzisztenciát, és Bécsben talált új otthonra. A főhőssel való kapcsolatában évekig kényszerszünet állt be. Tilda is nehezen viselte ugyan a romániai diktatúra szorítását – nem túlzás azt mondani, erőltetett menet volt minden igazi alkotó számára az a korszak! –, később titokban találkoztak is a Balatonon, de nem sikerült őt meggyőzni, hogy válassza a szabad világot. A hivatás és az otthon mellett döntött ekkor, s egy évekkel későbbi alkalommal is, *Az utolsó vonat* című egyéni előadás pécsi bemutatásakor. „Én színész nő vagyok. Színház nélkül nem tudok élni, feleli Tilda, a tekintete szinte elfeketedik. Belehalok, ha nincs szerepem. Nekem muszáj játszani, különben nem élek.” (534.)

A rendszerváltás után tér vissza Titi Romániába, a színházhoz és Tildához. Ő rendezi Szatmáron az *Ödipusz királyt* Tildával a főszerepben, ami már főhősünkre nézve a sors ajándékának tekinthető...

A gyűlölet és fajüldözés járványa dúlt az európai társadalmakban, amikor Tilda született, és millió ártatlan ember esett ennek áldozatául. Ezért számított kivételes cselekedetnek Márton Áron kolozsvári megszólalása 1944 májusában, éspedig az igazság nyílt kimondása egy rendkívül kiélezett társadalmi-politikai helyzetben. Járvány dúlt Ödipusz király uralkodása idején is, ember által elkövetett bűn miatt sújtotta dögvész a várost. Igazi vezetőként a bűnös megtalálását, az igazság kiderítését vállalta a király, megmentendő a poliszt, még akkor is, mikor fokról fokra, tanúk által világossá vált előtte, hogy a gyilkos ő maga volt. Megvakítva magát, egy szörnyű múlt terhével élt, de vakon is világosan ítélte meg helyzetét. Számára az igazság mindennek fölött állt.

A tragédia előadására készülve ekképp értelmezte Tilda számára Titi Ödipusz szerepét: „Nagy király, igazi vezető. Olyan ember, és ehhez kell a nagyság, aki végül azt tudja mondani magáról, hogy én vagyok a bűnös. (...) Eddig nem ismertem a múltamat. Ott, a szemünk előtt járja be az utat, nem tudott magáról semmit. Azt se, hogy kirakták összekötözött lábbal a sziklára. Hogy meg akarták ölni. Hogy örökbe fogadták. (...) Meg kell menteni a várost, tudod, járvány van, és csak akkor

lehet megmenteni, ha megvan a gyilkos, ha a bűnösre fény derül. (...) De mi úgy fogjuk játszani, folytatja Titi, hogy a világot kell megmenteni. (...) Aki ismeri önmagát, a saját sorsát, az megmenti a világot.” (575–576.)

A főhős nevelődésének van egy vallásos dimenziója is, kezdve azzal, hogy a katolikus hitét megélő anyja kezdeményezi a kisgyermek megkeresztelését, hogy nem kerülik a templomot istentagadó időkben sem, emellett türelemmel viseltetnek a hitetlenkedő és lázadozó kiskamasszal, egészen addig, amikor is végzős színi növendékként Tilda szent gyónást végez, megvallva és megbánva bűnét, amivel szüleit megbántotta.

Szüksége lehet erre a lelki élményre annak, aki egymáshoz tartozónak képes érezni és elgondolni a színház és a templom eredendő szerepét. Befutott színészként egy életinterjúban fogalmazta meg Tilda, hogy eddigi életében rá a legnagyobb hatással a színház és a templom volt. Egyiknek is, másiknak is lényege az átváltozás. A mise is „egy nagy emberi színjáték, isten pedig kiváló nézője” – erősíti fel Titi a gondolatot egy beszélgetés során –, majd azzal folytatja, hogy „mi nem eljátszunk egy átváltozást, hanem megtörténik. Mint a misén az ostyával meg a borral.” (471.)

Bizonyára Tildának a transzcendencia iránti fogékonysága tette gyümölcsözővé egy másik rendezővel, a fikció szerint Diósi Gyulával való együttműködését *Az utolsó vonat* című egyéni műsor színrevitelében. Egyébként e regényfigura mögött Cseresnyés Gyula (1931–1995) színész és rendező fedezhető fel. Szerinte Tildának azt sikerült átadnia az előadás befejezéseként, hogy mit jelentett a gázkamrák tövében Isten, valamint azt, hogy azóta úgymond mi történt Istennel. Arra a gondolatra jutott Tilda rendezője, hogy „isten együtt zokog az emberekkel”, illetve hogy „isten ezután visszahúzódott a világtól, amit teremtett, mert ez a világ olyan szégyent hozott rá, hogy el kellett takarnia az arcát.” (506.) Ilyen összefüggésben nem tévedünk talán, ha Hans Jonas (1903–1993) német filozófusra hivatkozunk, aki szerint Auschwitzot látva sírt az Isten...

A bizalmas beszélgetés végén aztán hozzátette Diósi, hogy az Isten ugyanakkor megajándékozta az embert, hogy tudjon választani a jó és

a rossz között. Aki pedig nem egyszerűen hiszi, hanem „tudja az istent”, az tudja a választ...

Az előadás egész próbafolyamata s az idézett beszélgetés a romániai kemény diktatúra tombolásának és a vezért istenítő személyi kultusz idejére, az 1980-as évekre esett. Érthető hát, miért az óvatosság a szereplők részéről az olyan üldözött témák megbeszélését illetően, mint a vallási kérdések s az istenélmény.

Hasonlóképpen csak bizalmas körülmények között lehetett bírálni a pártot és a pártvezért dicsőítő irodalmat. Ilyen esetekben a regény rendszerkritikája egy szatirikus szólam felerősödése révén jut kifejezésre. Amikor klasszikus román írók is betiltanak az ideológia „tisztaságáért” felelős hatóságok, éppen akkor készülne Tilda hiteles üzenetet hordozó versműsor összeállításával, anélkül hogy egyetlen dicsőítő verzesetnek is helyet adjon. Pedig méltányolnák tettét a hivatalosságok, ha például a vezér házi költőjét megszólaltatná magyarul. Az irodalmi titkár előtt – akivel szintén bizalmas viszonyban van – őszintén megnyílik Tilda: „Păunescu biztos nem mondok, szögezi le. Ne énekeljek inkább? Tilda rázni kezdi a fejét, tépi a képzeletbeli gitár húrjait, éneklí a híres Păunescu-dalt elsötétült arccal, „Trăiască România, Trăiască Tricolorul!”, Éljen Románia, Éljen a trikolór!, aztán költeni kezdi hozzá a sorokat, éljenek a galambok, az olaj, a fekete picca, pizda neagră. Și-n liniște poporul. És a nép csendben. A lényeg, hogy a nép csendben legyen. Na, ez telt ház, nevet Ágnes, mikor Tilda befejezi a produkcióját.” (476.)

Az idézett szöveg alapján elbeszéléstechnikai és a narráció egészét érintő jellemző vonásokra s eljárásokra mutathatunk rá. Egyrészt gyakran épülnek be a szövegbe román szavak és mondatok, ha például a megszólaltatott szereplő idiómája vagy a helyzet megkívánja, de ezek magyarítására nyomban sor kerül, s jelentésükre fény derül anélkül, hogy ez a megszövegezés kívülállónak tűnne, hogy az elbeszélésben törés állna be. Másrészt a párbeszédek (a regény egészét tekintve) jelöletlenek, az egyezményes központosási jelt mellőzve kerülnek lejegyzésre, tehát az írásképp alapján tiszta prózának tekinthetjük. Elmarad tehát az egyenes beszédben használt gondolatjel, s a szereplők szavait követően is mindössze egy szünetet jelölő vesszővel válik el a szokásos elbeszélői hang. Ugyancsak így, jelöletlenül következnek a szereplő cselekvését elbeszélő vagy a helyszínt vázaltszerűen leíró rövid szöveg-

részek, amelyek sok esetben a drámai művek sajátosságának számító szerzői utasításoknak tűnhetnek, vagyis gyakorta már-már dramatizált hatást kelt a szöveg, s így olvasása mintegy drámával való találkozásra hangol. Ebből kiindulva, s egy tömör, frappáns balladadefinícióra emlékeztetően azt mondhatnám, hogy Tompa Andrea műve dráma – regényben elbeszélve.

Hegedűs Imre János

GALAGONYABOKOR ÁRNYÉKÁBAN

Urbánus lett a világ, beton- és üvegrengetegben élünk, aligha találni a metropolisokban egyént, aki ismeri a galagonyát, aki meg tudja különböztetni a kecskerágótól vagy a kőkénytől. Az irodalommal telített olvasó a költőzseni, Weöres Sándor rigmus- és ritmusfutamából tud erről a gazdag termést hozó bokorról, zöld bogyói ősszel piros színre váltanak, pompás köntösével élénken tüntet bozótokban, ciheresekben:

„Őszi éjjel / izzik a galagonya / izzik a galagonya ruhája.” Így Weöres Sándor.

Erdélyi szépíró, Lokodi Imre emelte novelláskötete¹ címlapjára a szót, a nővény nevét, talányos, szürrealizmust ígérő szövegösszefüggésben: *Ölelni galagonyát*.

Azt tudjuk Csokonaitól, hogy „széles a poétai mező”, a próza határai is tágak, s ezt azért jó tudni, mert Lokodi Imre ugyancsak nekirugaszkodik az asszociációk, a fogalomtársítások, a misztikus látomások, az abszurd szaltók meredélyeinek. Bátor szerző, nem kedveli a határokat, a korlátokat, gyakran él Ovidius: *Metamorphoses* munkájának divatos eszközével, az átváltozással.

Mindjárt az első novellában (*A Gulág varja*) csodálatos, misztikus átalakuláson esik át az édesapa: „Ne lepődjek meg, ha varjú képében jelentkezik, de az sem kizárt, sőt nagyon valószínű, hogy kóbor ebként, falkába vegyülve közelít majd.”

Máskor „asszonnyá változik”...

1 Lokodi Imre: *Ölelni galagonyát*. Budapest, 2023, Magyar Napló.

Kulcsfogalom a címben a Gulág szó, ki is emeli nagy kezdőbetűvel, tehát szimbólum, kell az erőteljes képanyag, mert Lokodi többek között azt a világot pásztázza tekintetével, amely a román bolsevizmus büntetőtelepe volt, a brailai lápok helyén nőtt kukoricatáblákat (Itt raboskodott a mi Páskándi Gézánk!), a zord Baragánt, a Duna-deltát, a Fekete-tenger partvidékét, az ezrek életébe került Duna–Fekete-tenger-csatornát.

Európa térképére rajzolják a topográfusok ezt a vidéket, de Ázsia ez, a szó rossz értelmében vett Ázsia, ahol régi idők szellemei kísértenek, nem halványultak el teljesen sem a tatár, sem a török világ nyomai, romhalmazok rondítják a különben szép és dús természetet, egykoron hatalmas, erős népek töredékei rekedtek meg, tatárok, törökök, lipovánok, gagauzok, görögök, kazahok élnek itt, románná vagy félig románná vedlettek, tudatuk, nyelvük torzó, szokásaik furcsák, életvitelük nomád, a higiénia ismeretlen, a táplálkozás inkább állati, mint emberi, egészségügy nem létezik.

Kevesen tudtak arról, mert élet-halál kérdése volt a titok megszegése, hogy itt, a legeurópaibb folyó deltája közelében, Tichilești nevű településen maradt fenn a XX. századig egy iszonyatos lepratelep, az utolsó páciens talán 1981-ben jegyezték be. (Részletes leírás a Nógrádi Gergely – Vujity Tvrtko: *Tizenkét pokoli történet* könyvében olvasható.)

Különleges értéke e leírásnak, hogy a szerző nem ragad le az izgalmas témánál, nem bűvöli el ez a bizarr világ, felbukkan Pusztai, a háromszéki havasok rablója, szép emlék is kísérti, hisz a varjú szimbólumot is ki kell fejteni, feldereng a nagyapa alakja, aki eke szarvát fogva, ökreivel békésen szántogatott, s nyomában madársereg, főleg varjak, gilisztát, csimaszt nyakaltak.

S közben esemény, történet is csordogál, a főszereplő orvosoknál kilincsel, szeretné felmentetni magát a katonaságtól...

Egzotikus csoda a delta, a természet tobzódása végtelen, Lokodi, művészi ráadás gyanánt, bő kézzel még rá is épít egy emeletet erre a csodára.

Csodák a beömlésnél című novellában katonák őriznek foglyokat, a túlon túl nagy fallosszal megáldott Vladimir kapitány, húgyozás közben, állva meghal, holttestét sakálok marcangolják szét, Manuila atya vízen jár, mint Krisztus, sőt néha a lipován lányt, Ruszlányát is kézen fogja,

de legalább ekkora kísértet a fogolytábor közelében lévő lepratelep, iszonyodnak a ragályos betegségtől, akárcsak a terjedő vérbajtól.

S akkor csak úgy „beesik” az írásba kedves költőnk, Palocsay Zsigmond, aki gyermekfejjel szenvedett román börtönt, ide horgászni jött, „*de többnyire verset írt bordás csónakjában...*”

Ilyen a delta világa. Érezzük, sejtjük, hogy a hozzátoldás, a ráadás csak vékony zománc, a történelem, a zord természet gondoskodott arról, hogy ilyen legyen.

És hát..., hozzá kell szokni Lokodi nyelvi, logikai, misztikus, abszurd vargabetűihez!

Szoktatáshoz éppen jó a *Hütlen Amarica* elbeszélése. Ebben szinte kizárólagosan csak hihetetlen, csak fura, csak misztikus dolgok történnek.

Sofronica pópa suszterárral megvakítja a macskáit, így teszi próbára azok hűségét, Divino kandúrnak visszaadja a látását, gyanítja, hogy az emberek nem nézik jó szemmel tetteit, ezért fekete mágiával védi magát, képes az eső szálaiból ostort fonni, hiszi és terjeszti a babonát, a Duna nem a Fekete-tengerbe, hanem a felhőkbe, sőt „*a magasságos egekbe ömlik*”.

S csak úgy, mint az előbb említett írásában Palocsay, lehull valahonnan a végtelen térből Jány Gusztáv von Paulus, vagyis a Don-kanyarban bekövetkezett tragédia magyar tábornoka: Jány Gusztáv. (Magyar sors volt az övé, 1944-ben Németországba költözött, de 1946-ban visszatért az emigrációból, mert szerette hazáját, a Népbíróság halálra ítélte, s mint háborús bűnöst végezték ki. 1993-ban rehabilitálták.)

S hogy ne csak a tér, hanem az idő görbülete is bekövetkezzen, közli: „*A török pásztor szerint erősen kétélű ez a szovjet-afgán háború.*”

Aztán, mintha csak az olvasó felocsúdását kívánná előidézni Lokodi, *Patkányirtás* című novelláját úgy kezdi, mintha realista történetet kívánna elmesélni.

Valahol Erdélyben, talán Kolozsvár környékén, él Eliz néni, küldönc érkezik, urnát hoz, az Államokban elhalálozott Sárossy Ödön úgy végrendelkezett, hogy haló poraival itt, a család kriptájában szeretné kívánni a feltámadás csodáját.

A magtárban helyezi el Eliz, a kulcsot mindenki elől dugja.

Az sem jelent különösebb bonyodalmat, hogy falfestményeket kereső archeológusok érkeznek, s a vezetőjükkel, Adállal Eliz repülőre ül.

Így érkezünk meg Lokodi megszokott világába, csoda-országba: „*Elíz néni eltűnt. (...) Láttam elszállni könnyed felhő formájában, mondta a pilóta...*”

Nos, a delta?

Egy mondat erejéig beszüremlett az írásba a Duna torkolatvidéke is: „...a Deltából felszivárgott nomád cigányok megszállták a vidékünket...” Lokodi hű maradt önmagához.

Huszonöt novellát tartalmaz a kötet, széles a spektrum, ezerfelé áramlanak a frekvenciák, közös jegynek csupán azt nevezhetjük meg, hogy Lokodi Imre erdélyi író, több annál, romániai magyar író, ha nyomába szegődünk, megismerjük azt a világot, amely a Partiumtól a Fekete-tenger partjáig tart. S tegyük hozzá, az ő szemével, az ő sokdioptriás szemüvegén keresztül ismerjük meg, mindenekelőtt az embert, a tarka tengert, mert torz hatalmak aknamunkája ellenére sem valósult meg meg a nagy román állameszme, a teljes és tökéletes homogenizáció.

Érdemes a fenti tétel bizonyítására a kötet címadó novelláját (*Ölelni galagonyát*) felboncolni.

Lokodi Imre ösztönösen vagy tudatosan vonzódik a szép, az egzotikus tájakhoz, nem csoda, Mikházán született, a varázslatos Nyárad völgyében, ott, ahol a híres író, publicista, szerkesztő Kacsó Sándor.

Ez esetben Kós Károly kedves vidékén, a Vlegyászán vagyunk, a Bihar-hegység északi részén, magyar neve Vigyázó-havas, régi neve Kalota-havas, itt fekszik hanyatt a narrátor, maga a szerző egy galagonyabokor tövében. (Az olvasó tudatában feldereng Tóth Árpád: *Elégia egy rekettibokorhoz* verse, s annak első sora: „*Elnyúlok a hegyen, hanyatt a fűbe fekvé...*”)

Milyen népség lakja ezt a földet?

Románok, kisebb létszámban magyarok, a bojtár, ottani szóval a pakulár arca villan fel, azért jött a havasba juhokat őrizni, mert „*körfűrész vitte el négy ujját lent a völgyben, Gyalun...*”

Bikaerős, torkon ragadja, ha kell, a medvét is, a hatalmas követ fél kézzel taszítja fel a teherautóra, s ha már kő, szobornak való szikla, akkor csak úgy beesik a történetbe a történelem:

„*A kő nem hasad, marad az Úristentől kipattintva Trianon-kőnek az Aranyos mentén.*”

Fontos jegy, Lokodi prózaművészetének ismertető jegye. Nem szül teóriákat, nem prézsmítál, nem elmélkedik, nem mesél lineárisan történeteket, összegyűjti a tényeket, adatokat, és gondoskodik kötőanyagról, néhány szereplő, például Elíz, Zseni néni több novellában is szerepel. Érti a mesterségét, színes, színpompás, sűrű szövetű szöveget szerkeszt, amelyben, akár csak a rongyszőnyegben, jól megférnek egymással az anyagok, selyem a daróccal, kendervászon a gyapjúposztóval, karton a csepűvel.

Melyek e novellaszöveg faktorai?

Furulyáló pakulár, Kalotaszeg, ruhát szapuló asszonyok a vízparton, katrincás román fáták, a kőbánya munkásai, Csucs, a történelmet mesélő csucsai tanító, piktor (Bizonyára Kuszto Endre, neki dedikálja Lokodi az írást!), fenyédi mesterek szép munkája, a székely kapu, Kallós Zoltán és műve, a magyar folklór, vörös és német katonák, nóta a Nyárádról...

Szerzőnk a végtelenség érzetét kelti.

A kezdőmondat záróakkorként visszatér:

„Ülök a Vlegyászának keleti lejtőjén, arra gondolok, tudják, milyen galagonyát ölelgetni jó száz évig legalább.”

Szürrealista folyosót nyit meg, amelyen elindulhat a bátor, a képzett olvasó.

Lokodi feltételezi, hogy vannak még bátor, képzett olvasók.

Forgatjuk a kötetet, néha szünetet tartunk, tanácsos egy-egy mondat mélyértelmén meditálni, megtudjuk, mit jelent a szerző számára a világ, s főleg azt, hogy miképpen viszonyul ő ahhoz. Például: *„Ekkor már tudom, megpillantásból él az ember.” (Meddő rozsnok)*

S hogy e megpillantás művész esetében nem lehet felületes, azt József Attilától tudjuk:

„Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen. / Egy pillanat s kész az idő egésze...” (A Dunánál)

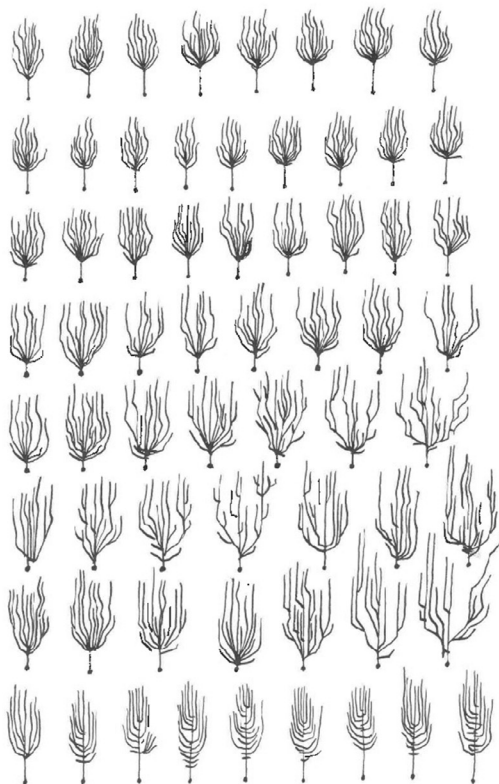
Ihletforrás tehát itt is a Duna.

Van írása, amelyben sarokkő a „vízparti erotika” (*Fekete ribizli*), és van olyan is, amelyikben Veronika kendője, illetve a Getsemáné-kert formálódik felhőkből, mert: *„Valamire való embernek ebben az életben egyszer legalább csodát kell látnia, úgy ér az valamit.” (Tárkonyos)*

S ezek után csak néhány témát hordozó kifejezés, szó, szószerkezet és azokból összeállított kaleidoszkóp, röntgenfelvétel Lokodi teremtett

világáról és egyéni, sajátos stílusáról: szerb hadifoglyok, élet a panziókban, szállodákban, úri kutya kölykei a kastélyban, ördögjárás, egykori arisztokraták kastélyában működő öregotthon, a Kárpátok hágóin beözönlő Vörös Hadsereg, orosz pina, szépre mintázott ingaóra, kölykeket szoptató mocsári farkasszuka, Sztálin leköpött fényképe, hullát sodró Szamos stb., stb.

Örömmel nyugtázhatjuk: gazdagodott az erdélyi magyar irodalom, a nagy érvágások nem gyengítették le, terem, igenis terem kenyérízű gyümölcsöt a galagonya a Kárpátok alatt.

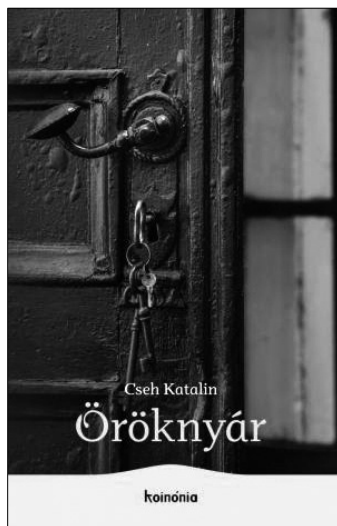

Böjthe Pál

A TÁRGYILAGOSSÁG VERSEI

Az *Öröknyár*¹ több szinten, gondosan felépített kötet. Versei egymást kiegészítve fonódnak össze, hogy végül egy kerek egészet adjanak. Ez a tetszetős és egyáltalán nem meddő kerekesség okozza talán a legnagyobb fejtörést. Honnan lásson hozzá az ember a könyv szerkezetének feltárásához, rejtelmei kibontásához anélkül, hogy valamit megsértsen, elrontson, de mégis a burok alá, a mélybe jusson? A versek sorozata különös, de nagyon hiteles természetrajza annak, hogy miként fogy ki apránként a testből mindaz, ami emberré teszi az embert. Az *Öröknyár* versei a tárgyilagosság versei, ha van ilyen, amely egy pillanatig sem tár-sul szenvtelenséggel.

A szellemi leépülésnek testi jelei is vannak, amit talán nem annyira bonyolult papírra vetni. Az igazán neheze akkor kezdődik, amikor a belső bomlást kell megjelteni. Mert ebben a szakaszban már sokkal inkább az szenved, aki leírja, nem az, akiről szól a történet. Vajon hány-szor kell megnézni egy képet, amíg az igazságig csupaszodik? Vajon ez az igazság hány-szor dörömböl, amíg megnyílhat az elfogadás kapuja? Vajon az elfogadás a terhek levételét, vagy azok növelését jelenti? Meggyőződése, másfajta kérdéseket is meg lehetne fogalmazni, de a lényegen az sem változtatna. Konkrét személy, a költő, konkrét emberről, nagynénjéről ír. Mivel ritka kivételektől eltekintve egy ember leépülése nem egyik napról a másikra történik, a tanú egy hosszan tartó szomorú folyamat szemlélője. A tehetetlenség, hogy szeretteink menthetetlenül kifogynak a

1 Cseh Katalin: *Öröknyár*. Kolozsvár, 2023, Koinónia.

világból, erősen próbára tevő. Ebben a pontban csak az alapozás történt meg, innen kell építkezni, végleges formát adni annak, amit mondani akar. Megírni a verset.

Cseh Katalin néha szorong, olykor rezignált, de nem panaszkodik, és feltétel nélkül szeret. Akkor is, amikor már nincs fizikai elérhetőségben az, akiről folytonosan beszél. Ezért történhet meg, hogy az eltávozás utáni időszakról szóló versekben felbukkanó tárgyak, helyszínek nem a nosztalgia, hanem a megtartás elemei.

Az öröknyár egy állapot és egyben egy metafora. A legnagyobb erőfeszítések ellenére, az emlékeit fokozatosan elvesztő ember egy adott ponton megreked. Onnantól egy folyton önmagába visszahulló állapotba kerül, melyről tulajdonképpen nem tudjuk, hogy milyennek látja. Láthatja télnak, hidegnek, fagynak, de ha szerencséje van, láthatja öröknyárnak is, ahol a langyos szellő mindig elfújja azt, ami volt, az elkövetkezők szálait meg összegabalyítja. Ez bizonytalanságot szül, kapaszkodó nélküli utat, s mégis egy kedves arcot sodor oda, akiről nem tudja, ki az, csak érzi róla, hogy megbízható. Nincs már unokahúg, nincs Pufi kutya vagy utódja, aki szintén Pufi. Egy kétlábú és egy néglábú lény marad csupán, és valami, ami talán bizalomnak nevezhető, mert az ember nem maradhat teljességgel magára.

A könyv három nagy egységet tartalmaz, amelyek az *Öröknyár*, a *Munkanapló* és az *Egyebek* címet viselik. Hárman egymás kezét fogják, szétválaszthatatlanok. A *Munkanapló* megmutatja, honnan származnak az *Öröknyár* főszereplői, az *Egyebek* meg – a kötet logikája szerint – az egyedül maradt mesélő apró örömeinek, félelmeinek és a rátestált terheknek a szavakba öntése.

A teljes kötet talán legmeglepőbb és egyben egyik legszebb képe, hogy Isten „Mielőtt álomba merülne, imát/ mormol...”. Ezt kivetítve az *Öröknyárra*, ha a Mindenhatónak is szüksége van erre, vagy legalábbis jót tesz a mindennapi teendők ellátásához, akkor teljességgel érthető az egyszerű földi halandó rázós útja. Tulajdonképpen nincs baj az akadályokkal, a buktatókkal, mert többnyire erőt is kap ahhoz az ember, hogy átlépjen rajtuk. A baj akkor kezdődik, legalábbis a kötet versei alapján, amikor az ember kezd kifogyni a testből. Amikor az a valami kezd egyre kevesebb lenni, ami olyanná tölti a testet, amire azt mondjuk, hogy ez ember. Talán a lélek az, talán a tudat. Talán, hogy az ember képes önmagára reflektálni, mintegy kívülről is szemlélni

magát és ezáltal egybeolvadni egy nagyobb közösséggel, amelynek irányítója valamilyen közös szellemi kapcsolat. Ennek az első tömbnek a három tartópillére a *Látogatóban I.*, *Látogatóban II.* és *Látogatóban III.* Ez a három a találkozás, valamint a tiszta szellem örömérő; a határon való egyensúlyozásról és végül az emlékké válásról szólnak.

Cseh Katalin verseiben nem a rímeket kell keresni, bár azok is vannak, és szépek. Például: „Ültök a mennyei lugasban, öröknyárban, / tükröződik képmásotok hullámmzó elmúlásban.” Vagy: „Öröklét higadt hallgatása, / enyészet bódult zöld varázsa.” Vagy ez is: „Tárva az ablak, marad is tárva, / moccan az éjben, reccsen a szárnya.” Van még több belőlük, de inkább a belső ritmusra kell figyelni, amely következetesen összhangban áll mindegyik költeménnyel. Az első rész, az elfogyó élet versei andalgók, olykor egy-egy pillanatra elakadnak, majd tétován tovább lépnek. A versek koherensek, kidolgozottak, egységesek, mint egyébként a kötet minden darabja. A kellően összeválogatott szavak, azok hossza, hangzói magasságának vagy éppen mélységének sorozata, olykor a mássalhangzók torlódása adják meg az előbb említett ritmust.

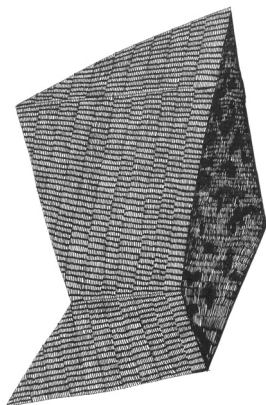
A *Munkanaplóban*, rövidsége – egy bevezető és még kilenc vers – ellenére, az élet lüktet. Igaz, ez inkább a nagypapa szavaira érvényes, aki tárgyilagosan jegyzi le a kellemetlen jelenségeket is. A feljegyzésekből kiemelt passzusokból születtek a ciklus versei. A huszonegyedik századra a felhasznált naplójegyzet-részletek már valósággal borongóssá válnak a költő szavaitól. Talán nem csoda e különbség, a költő tudja azt, amit 1938-ban esetleg megjósolni sem lehetett, hogy hová fajul az emberiség sorsa a 21. századra.

Az *Egyebek* a félelmek kivetülése. Egy kicsit a megszeppent reményé is, kit árgus szemekkel figyel a csalódás és a magány. A nyomasztó álmoké, amelyek ébredés után függöny mögé vonulnak, de bármikor előtöppanhatnak. A veszteségek hullámhosszán táncol a kedély, s csak olykor-olykor sikerül a szinuszgörbét a pozitív tartományba tornáztatni. Nem tragikus sorok ezek, de a lelket a földön tartják. Hogy mi az oka a szárnyszegésnek, nem derül ki. Talán nem is a versolvasó dolga utánajárni ennek. Mégis foglalkoztat, mert a versolvasás egy különlegesebb műfaj. Aki írja, nem beszélhet félre. Aki olvassa, nem nézhet félre. Az első két verscsoport alapján az is megkockáztatható, hogy az itt feltáruló teher talán nem mind eredendően saját. Könnyen elképzelhető, hogy az empátia vonzotta be őket, majd egyféle szerepjáték

irányába terelte a költőt, aki annyira élethűen adja elő, hogy másoknak is szeretnénk osztani a gondokból. Nem póz ez. A sors áldása vagy csapása mások bőrébe belebújni. Bárhogy legyen, nem vidám költészet születik belőle, de megtartó. Van ebben a magányban valami erő, amely mindig előre tolja a verselőt. Az ő lépéseivel az olvasó is halad. Nem topog egy helyben a melankólia mozgó homokján, hát nem nyeli el a tehetetlenség.

A könyv három fejezete így alakul egységgé. Az elsőben valami olyasmi bomlik le, amelyet a második rész hitelezett meg, és amelynek elemeiből épül a harmadik, mert az emberi értékek nem vesznek el, nem veszhetnek el. Csak átalakulnak. A szorongás, az apró remények, a rezignáltság, az álmok és hűvös ébredések mind emberi érzések és megélések. Értékmentők, megőrzők.

Az emberek többsége által ismert az időskori leépülés jelensége, mondhatni univerzális történet. Egyben nagyon személyes is, olyannyira, hogy az, aki a szeretettét a legközelebről figyeli, mindent elmond róla. Egyszerűen nincs mit hozzá tenni a történetekhez. Értelmezni sem nagyon lehet, mert nincs, amit. Kész tények a költő sorai. Rögös, de egyenes út a megváltoztathatatlan felé. És mégis, így valahogy az ember nem fogy el olyan könnyen, mintha magára hagynák. Ő már nem tudja, hogy nincs egyedül, de a költő, konokul bízik a méltányosságban, még ha fél is attól, hogy esetleg nincs így.

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

Dr. Ábrám Zoltán – Marosvásárhely
Abrán Tünde – Székelyudvarhely
Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy
Albert Géza – Székelyudvarhely
Andrási Ilona – Alsósófalva
András Pál – Bukarest
Antal Attila – Csíkszereda
Antal István – Székelyudvarhely
Antal Margit – Csíkszereda
Árva Katalin – Sepsiszentgyörgy
Asztalos István – Székelyudvarhely
Bács Károly – Csíkszereda
Bajna György – Gyergyószentmiklós
Bakk-Dávid Enikő – Kézdivásárhely
Bakk Pál – Szentkatolna
Bakó Botond – Nagyenyed
Balázs-Bécsi Emília – Gyergyóremete
Balázs Dénes – Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos – Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet – Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel – Csíkszereda
Bálint Csaba – Csíkszereda
Bálinth Erzsébet – Csíkszereda
Bán Kata – Székelyudvarhely
Bán Árpád – Alsóboldogfalva
Barabás Imre – Gyergyóremete
Baracsi Levente – Arad
Bardócz Ferenc – Gyergyóditró
Baricz Lajos – Maroszentgyörgy
Bartha Árpád – Kászónújfalva
Bartha György – Csíkszereda
Bartha Imre – Székelyudvarhely
Bartók Melinda – Kézdivásárhely

Bartos Jenő – Jászvásár
Bege Károly – Gyergyócsomafalva
Benkő Levente – Magyarvita
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Bíró Ambrus Lenke – Székelyudvarhely
Bíró Gábor – Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor – Kézdivásárhely
Bíró Géza – Gyergyószentmiklós
Bíró László – Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor – Kézdivásárhely
Bíró Réka – Barót
Bíró Sándor – Gyergyószentmiklós
Blénassy Jolán – Székelyudvarhely
Bocskay Vince – Szováta
Bodó István – Csíkszereda
Bodor Antal – Csíkszereda
Bodor Attila – Sepsiszentgyörgy
Bodor Júlia – Gyergyóditró
Bogdán Zsolt – Kolozsvár
Bogos Zsolt – Csíkszereda
Borbáth Erzsébet – Csíkszereda
Borbély László – Csíkszereda
Borbély Tamás – Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila – Arad
Borboly Csaba – Csíkszereda
Dr. Borboly István – Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János – Kézdivásárhely
Bölöni Domokos – Marosvásárhely
Bölöni Ildikó – Bikafalva
B. Tomos Hajnal – Négyfalva
Burus János Botond – Csíkszereda
Czikó László – Búzásbesenyő
Császár Vilmos – Csíkrákos
Csávossy György – Nagyvárad
Csatlós Mihály Levente – Kézdivásárhely

- Cseke Péter – Kolozsvár
 Csenteri Levente – Sepsiszentgyörgy
 Cserey Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárad-
 köszvényes
 Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
 Csiszer Imre Csaba – Csíkszereda
 Csúcs Mária – Csíkszereda
 Daczó Katalin – Csíkszépvíz
 Dánél Sándor – Csíkszereda
 Damó Csaba – Kézdivásárhely
 Darkó Béla – Marosvásárhely
 Daróczi Béla – Marosvásárhely
 Ft. Darvas-Kozma József –
 Csíkszereda
 Darvas Mária – Gyergyóalfalu
 Dávid Katalin – Székelyudvarhely
 Dávid Péter Pál – Sepsiszentgyörgy
 Dávid Zoltán – Kolozsvár
 Deák Botond – Réty
 Deák Ferenc – Csernáton
 Deme László – Csernáton
 Demeter Edit – Kézdiszentlélek
 Dénes Balázs – Csíkszereda
 Dénes Emőke – Homoródalmás
 Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
 Doboly Beatrice – Vajdahunyad
 Dobos Sándor – Nagyvárád
 Dimény János – Nagybacón
 Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
 Domokos Éva – Arad
 Dragomir Péter – Sepsiszentgyörgy
 Ft. Drócsa László – Csíkmindszent
 Egyed Emese – Kolozsvár
 Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
 Elekes András – Csíkpálfalva
 Elekes Antal – Temesvár
 Elekes-Józsa Márton – Gyergyóújfalu
 Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
 Elekes Péter – Kászonaltíz
 Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
 Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
 Farkas Antal – Székelyudvarhely
 Farkas László – Gyergyócsomafalva
 Farkas Miklós – Segesvár
 Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
 Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Fekete Albert – Csíkszereda
 Fekete István – Csíkszereda
 Ferencz Edit – Gyergyóremete
 Ferencz Éva – Kézdivásárhely
 Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
 Ferencz Imre – Csíkszereda
 Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
 Ferencz-Nagy Zoltán – Brassó
 Dr. Finta Ella – Szilágysomlyó
 Fodor György – Székelyudvarhely
 Dr. Fodor István – Csíkszereda
 Fodor István – Sepsiszentgyörgy
 Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
 Forró László – Bukarest
 Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab
 egyéves előfizetés)
 Funariu Éva – Szeben
 Fülöp Dénes – Székelyudvarhely
 Fülöp Géza – Marosvásárhely
 Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
 Fülöp László – Csernáton
 Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
 Fülöp Tamás – Majlát
 Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
 Gábor Emőke – Csíkszereda
 Gagyí József – Csíkszentlélek
 Gajdó Albert – Csernáton
 Gál Katalin – Gyergyóújfalu
 Gálfalvi György – Marosvásárhely
 Galvácsy László – Zilah
 Dr. Garda Dezső – Gyergyószent-
 miklós
 Gazda Árpád – Magyarfenes
 Gazda József – Kovászna
 Geréd Gábor – Székelyudvarhely

Gergely Borbála – Csíkszereda
Dr. Germán Salló Márta – Maros-
vásárhely
Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
Dr. Györfi Sándor – Csíkszecső
Haáz Sándor – Székelyudvarhely
Hadrnagy Géza – Farkaslaka
Halász Péter – Gyimesközéplak
Hantz András – Kolozsvár
Hegyi Sándor – Székelyudvarhely
Hertza Mikola – Csíkszereda
Dr. Holló Attila – Csíkszereda
Hubert Sándor – Bukarest
Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
Imecs Márton – Kolozsvár
Incze Szabó László – Marosvásárhely
Istvánffy Katalin – Torda
Izsák Balázs Árpád – Maros-
vásárhely
Jancsó Miklós – Kolozsvár
János Julianna – Csíkszereda
Jánosi Csaba – Csíkszereda
Joikits Attila – Szilágyosomlyó
József Álmos – Sepsiszentgyörgy
Juhász B. Tünde – Csíkszereda
Kacsó Elemér – Temesvár
Kacsó József – Hármashalu
Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Káli Király István – Marosvásárhely
Kánya József – Csíkszereda
Katona Gizella – Kolozsvár
Kedves Béla – Gyimesközéplak
Kelemen Hunor – Csíkszereda
Kémenes Bernadette – Gyergyó-
szentmiklós
Kerekes Ágnes – Nagyvárád
Keresztes Éva – Brassó
Dr. Kikeli Pál István – Marosvásár-
hely
Király Gyöngyi – Marosvásárhely

Király Zoltán – Kolozsvár
Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
Kocsis László – Marosvásárhely
Kolbert Tünde – Borszék
Kolumbán-Antal József – Zetelaka
Kolumbán Gábor – Énlaka
Kolumbán László – Székelyudvarhely
Koncsag László – Szentegyháza
Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kó-
nya-Hamar Sándor – Kolozsvár
Kopacz Péter – Sepsiszentgyörgy

Kovács Barna – Marosvásárhely
Kovács Béla – Érmihályfalva
Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
Kovács Eszter – Gyergyószárhegy
Kovács Katalin – Csíkszereda
Kovács Mária – Székelyudvarhely
Kovács Piroška – Máréfalva
Kovács Zsuzsanna – Bukarest
Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
Köllő Éva – Borszék
Kristó Tibor – Csíkszereda
Kürti Miklós – Kolozsvár
Laczkó-Albert Elemér – Gyergyó-
remete
Laczkó Szentmiklósi Endre –
Gyergyóremete
László Attila – Jászvásár
László Bakk Anikó – Kolozsvár
László Csaba – Csíkszereda
Lászlófy Pál István – Csíkszereda
Dr. László Ilona – Marosvásárhely
Lázár Lilla – Csíkszereda
Lázár Pál – Marosvásárhely
Lehoczky Ferenc – Arad
Léstyán Dénes – Csíkszereda
Léstyán Sándor – Kézdivásárhely

Loghin Gizella – Brassó	Pál Tibor – Kézdiszentlélek
Lőrincz József – Székelyudvarhely	Pál Zoltán – Csíkdánfalva
Luka Klára – Sepsikőröspatak	Pálffy József – Csíkszereda
Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár	Papp Zoltán – Zilah
Dr. Makai Magoss Csaba – Felsőbánya	Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
Markó Béla – Marosszentkirály	Patakfalvi Dénes – Székelykeresztúr
Markó Ilona – Csíkszentgyörgy	Péntek János – Kolozsvár
Marton Erzsébet – Marosvásárhely	Pénzes Jenő – Bereck
Dr. Marton József – Gyulafehérvár	Péter Éva – Csíkszereda
Márton Ferenc – Temesvár	Péter Gergely – Csíkszereda
Maştaleriu Erzsébet – Gyergyóremete	Péter Péter – Székelyudvarhely
Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár	Petres Sándor – Csíkszereda
Mátyás Endre – Szováta	Dr. Piros György – Csíkszereda
Mester Zoltán – Szováta	Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
Mihály János – Lövéte	(8 darab egyéves előfizetés)
Mihály Orsolya – Kolozsvár	Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
Miklós István Csongor – Csíkszereda	Dr. Rácz Katalin – Marosvásárhely
Mikola Éva – Torja	Ráduly János – Kibéd
Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy	Rákosi István – Sepsiszentgyörgy
Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete	Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Mirk László – Csíkszereda	Rancz Árpád – Csíkszereda
Molnár Csaba – Csíkszereda	Rokaly József – Gyergyószentmiklós
Molnár Endre – Marosvásárhely	Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
Molnár Vilmos – Csíkszereda	Sata Lóránd – Voluntari
Murányi János – Székelyudvarhely	Sántha Emese – Marosvásárhely
Nádudvary György – Brassó	Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
Nagy Árpád – Csíkszentdomokos	Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely	Sárosi Teréz – Kézdivásárhely
Nagy Benedek – Csíkszereda	Sata Kinga Koretta – Magyarvista
Nagy József – Gyergyóremete	Sata Klára – Csíkszereda
Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy	Seprődi József – Dicsőszentmárton
Nagy László – Zilah	Silye Béla – Székelyudvarhely
Nagy Melinda – Nagyvárad	Siklódi Olga – Székelyudvarhely
Nagy Miklós Kund – Marosvásárhely	Sóbester Klára – Marosvásárhely
Nagy Sándor – Székelyudvarhely	Sófalvi László – Székelyudvarhely
Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy	Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
Novák Sándor – Marosvásárhely	Straub Etelka – Nagyvárad
Oláh Sándor – Csíkszereda	Suba Ilona – Marosvásárhely
Orbán Gábor – Gyergyószentmiklós	Szabó-Biró Brigitta – Csíkjenőfalva
Orbók Ilona – Csíkszereda	Szabó Attila – Nagygalambfalva
	Szabó Csilla – Marosvásárhely

- Szabó Enikő – Szentegyháza
 Szabó Ferenc – Gyergyóditró
 Szabó József – Székelyudvarhely
 Szabó Judit – Kézdivásárhely
 Szabó Judit – Csíkcsicsó
 Szabó Magdolna – Csíkcsicsó
 Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
 Szabó Nándor – Csíkszereda
 Szabó Piroska – Nagyvárád
 Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
 Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán – Székelyudvarhely
 Szatmári József – Marosvásárhely
 Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
 Szávai Márton – Énlaka
 Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján – Csíkszereda
 Székely Ágnes – Balánbánya
 Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
 Szentés D. Gáspár – Madéfalva
 Szentés Gábor – Madéfalva
 Szilágyi István – Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd –
 Sáromberke
 Szöcs István – Szentegyháza
 Tamás Béla – Csíkszereda
 Tamás Dénes – Réty
 Tamás Géza – Székelyudvarhely
 Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára – Csíkszereda
 Tánzos Vilmos – Kolozsvár
 Tankó Gyula – Gyimesközéppok
 Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
 Tatár Irénke – Marosszentgyörgy
 Tiboldi István – Csíkszereda
 Tódor Béla – Kézdiálbis
 Tódor Gábor – Homoródalmás
 Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
 Tóth Mária – Arad
 Tötös Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lövéte
 Török István – Koronka
 Török Mária – Csíkszereda
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda
 Turos Judit – Marosvásárhely
 Útő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székely-
 udvarhely
 Varga Lőrinc – Gyergyószentmiklós
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vén Ferenc – Kézdiálbis
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Vig Zsolt – Kolozsvár
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zrinyi István József – Mangalia
 Zsigmond Győző – Sepsiszentgyörgy
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy
- INTÉZMÉNYEK**
- Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Drex Com Kft. – Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely

Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely	Községi Könyvtár – Csíkszentmihály
Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség Csíkszeredai Segédpüspöksége	Községi Könyvtár – Csíkszentsimon
Hargita Megyei Tanfelügyelőség – Csíkszereda	Községi Könyvtár – Csíkszépvíz
Hargita Megyei Szociális és Gyerekvédelmi Igazgatóság – Csíkszereda	Községi Könyvtár – Etéd
Haszmann Pál Közművelődési Egyesület – Csernáton	Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
Iskolai Könyvtár – Szárazajta	Községi Könyvtár – Fenyéd
Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos	Községi Könyvtár – Galócás
Kájoni János Megyei Könyvtár – Csíkszereda (2 db. egyéves előfizetés)	Községi Könyvtár – Gelence
Keramika Kft. – Csíkszereda	Községi Könyvtár – Gidófalva
Kézdivásárhelyi Múzeum – Kézdivásárhely	Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db. egyéves előfizetés)	Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
Kovászna Megyei Alkotóközpont – Sepsiszentgyörgy	Községi Könyvtár – Gyergyóditró
Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsiszentgyörgy (2 db. egyéves előfizetés)	Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
Kovászna Megyei Tanács – Sepsiszentgyörgy (5 db. egyéves előfizetés)	Községi Könyvtár – Gyergyóremete
Községi Könyvtár – Balánbánya	Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
Községi Könyvtár – Barátos	Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
Községi Könyvtár – Bardoc	Községi Könyvtár – Gyimesközéplek
Községi Könyvtár – Bereck	Községi Könyvtár – Hídvég
Községi Könyvtár – Bögöz	Községi Könyvtár – Homoródalmás
Községi Könyvtár – Bölön	Községi Könyvtár – Homoródszentmárton
Községi Könyvtár – Csernáton	Községi Könyvtár – Kányád
Községi Könyvtár – Csíkdánfalva	Községi Könyvtár – Kápolnásfalu
Községi Könyvtár – Csíkkozmás	Községi Könyvtár – Karcfalva
Községi Könyvtár – Csíkmadéfalva	Községi Könyvtár – Kászon
Községi Könyvtár – Csíkpálfalva	Községi Könyvtár – Kézdivapolyán
Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos	Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy	Községi Könyvtár – Kommandó
Községi Könyvtár – Csíkszentmárton	Községi Könyvtár – Korond
	Községi Könyvtár – Kökös
	Községi Könyvtár – Lemhény
	Községi Könyvtár – Lövete
	Községi Könyvtár – Maksa
	Községi Könyvtár – Mikóújfalu
	Községi Könyvtár – Nagyajta
	Községi Könyvtár – Nagybacón
	Községi Könyvtár – Nyáradmagyaros
	Községi Könyvtár – Oklánd
	Községi Könyvtár – Oroszhegy
	Községi Könyvtár – Ozsdola

- Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrásfalva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószentmiklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csíkszereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum – Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Petőfi Sándor Általános Iskola – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszereda (5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyószentmiklós
 Polgármesteri Hivatal – Kápolnásfalu (2 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Tusnádfalu (2 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Tűr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége – Csíkszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Erdővidéki Szervezete – Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft. – Csíkszentlélek
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára – Csíkszereda
 Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyergyószentmiklós
 Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy
 Tarisznyás Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspökség – Temesvár
 Turisztikai, Ifjúsági és Kapcsolati Iroda – Gyergyószentmiklós
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselenyi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Zetelaka Község – Zetelaka

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Dr. Baricz Zsolt – Szeged
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest
 Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Boga Tamás László – Szeged
 Burján Pál – Pécs
 Czakó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csender Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentes
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demeter József – Ballószög
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazakas Lehel – Gödöllő
 Fazekas Edit – Cegléd
 Dr. Fazekas Márta – Budapest
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest

Fejér Istvánné – Szentes
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Fülekgyörgy – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Gál Ildikó – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 Dr. Gönczi Béla – Nagykőrös
 György Tünde – Budapest
 Gyurka Eta – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr
 Dr. Hegedűs Imre János – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese –
 Budapest
 Ilia Mihály – Szeged
 Iancu Laura – Velence
 Jámbor Zoltánné – Makó
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy
 Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Juhász Béla – Abasár
 Kádár Katalin – Ágfalva
 Kántor József – Baja
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest

Kézdi Anna – Battonya
Király István – Mezőkovácsháza
Dr. Kiss András – Pócsmegyer
Kiss Anna – Budapest
Kiss Bálint – Budapest
Kiss Éva – Budapest
Dr. Kiss Ferenc – Csereszegtomaj
Kis Krisztián Bálint – Szolnok
Kisslaki László – Kéthely
Kollár Albin – Dunakeszi
Kósa Lajos – Debrecen
Kosza Csaba – Sukoró
Kovács Árpád – Ugod
Dr. Kovács Klára – Császáz
Kökényessy Szilárd – Budapest
Kőfalvi Magdolna – Budapest
Dr. Kőrös Erzsébet – Győr
Dr. Kukorelly Pál – Keszthely
Kulcsár Júlia – Budapest
Dr. Kussinszky Péter – Budapest
Kuti József – Tura
Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
László János – Debrecen
Lezsák Sándor – Budapest
Lezsák Tibor – Budapest
Dr. Lukács Csaba – Fonyód
Dr. Lukácsy József – Székesfehérvár
Maczkó Gergő – Pogány
Makai Judit – Budapest
Máriás József – Nyíregyháza
Márkus Béla – Debrecen
Marosi Gábor – Budapest
Márton Károly – Högyész
Márton Lajos – Budapest
Dr. Medgyessy István – Debrecen
Mészáros János – Gödöllő
Miakich Gábor – Budapest
Mihály-Kádár Katalin – Ágfalva
Miklós András – Miskolc
Dr. Molnár Jenő – Budapest
Molnár Levente – Szigetmonostor

Molnár Sándor – Balatonfüred
Murányi Sándor Olivér – Budapest
Dr. Nagy-Major Gábor – Pápa
Dr. Nám Lóránt – Szombathely
Németh István – Százhalombatta
Németh Zolt – Budapest
Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
Dr. Oszoly Tamás – Budapest
Pados József – Sárszentmihály
Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
Pappné Németh Andrea – Eger
Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
Papp Péter – Budapest
Pataki Gábor Zolt – Budapest
Paulovics Tamás – Szentes (4 darab egyéves előfizetés)
Péterfy Lajos – Bakonyszücs
Péter László – Szeged
Pintér Henriett – Budapest
Dr. Pocsay Gábor – Gyula
Polóny Levente – Budapest
Pomogáts Béla – Budapest
Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
Prohászka Géza – Balatonfüred
Ragályiné Jeager Veronika – Budapest
Dr. Sándor Pál – Simontornya
Silay Ferenc – Szeged
Simai László – Veszprém
Dr. Szabó Béla – Göd
Szakó Éva – Budapest
Szakolczay Lajos – Budapest
Százak Miklós György – Budapest
Szarka Gábor – Pomáz
Szarvas László – Tura
Szathmári István – Zsadány
Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg

Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
 Tornai József – Érd
 Tök János – Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér – Veszprém
 Ungváry Rudolf – Budapest
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbicske
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zalán Tibor – Budapest
 Zsolnai József – Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyői Faluház és Könyvtár
 – Algyő
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkár-
 sága – Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális
 Egyesület – Szolnok
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés)
 – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch
 László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest

Magyar Patrióták Közossége – Buda-
 pest
 MTA Társadalomtudományi Köz-
 pont – Budapest
 MTA Titkárság – Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár
 – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú
 Egyesület – Algyő
 Országgyűlés Hivatala – Budapest –
 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigaz-
 gatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft.
 – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Péterház Panzió – Szentes
 Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyete-
 mi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerinc-
 gyógyászati Központ – Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Dr. Basa Emőke – Clifton
 Borbély Melinda – Laguna Beach
 Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 György Ildikó – Highland
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland
 Kovács László – Loveland
 Ozsváth Ildikó – New York

Ausztrália

Leontine von Rheinberg – Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf
Csipkó László – Bécs
Csutak Magda – Bécs
Dr. Forbáth Klára – Bécs
Galvácsy Imola – Bécs
Gellérd Andor – Bécs

Franciaország

Buna István – Antony
Dĕnes-Pichot Hanga – Chécy
Langrand-Escure Tünde – St. Pĕray
Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Horvátország

Péter Irén – Várdaróc

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine
Dr. Dobó Tibor – Demmin
Gaál Julianna – Aalen
Haáz Katalin – Braunsweig
Juliana Johrend – Buchen
Kisslaki László – Steinbach
Schultz Orsolya – Rostock
Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf
Szakács-Konnerth Mihály –
Friedrichshafen
Száva Péter – Krefeld
Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svájc

Gödri Zsolt – Benglen

Svédország

Antal Imre – Ljungby
Csata Attila – Västra Frölunda
Szentkirályi Csaga – Vällingby

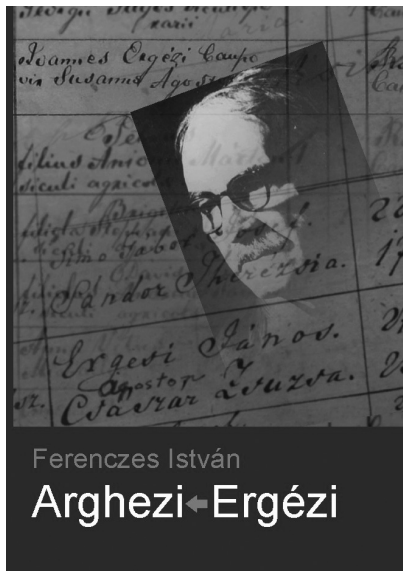
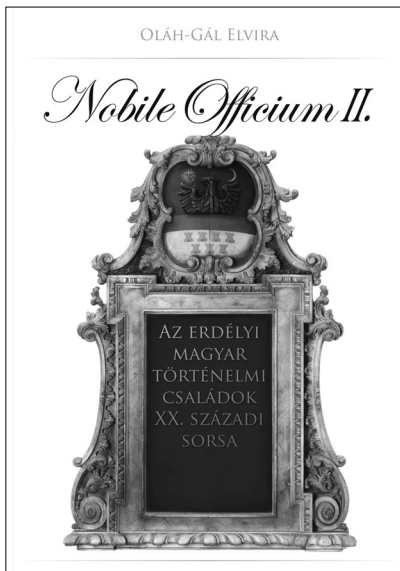
Szerbia

Apró József – Topolya
Benda Török Livia – Moholgunaras
Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
és Kollégium – Zenta
Csáki Edina – Topolya
Fekete J. József – Zombor
Jovan Jovanovic Zmaj Általános Is-
kola – Magyarakanizsa
Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó
Nyelvi Gimnázium – Szabadka
Lengyel Emese – Topolya
Nagybecskereki Gimnázium –
Nagybecskerek
Nagy Majláth Ágota – Topolya
Nyirádi Hajnalka – Topolya
Pressburger Kucor Blanka – Topolya
Rancz Károly – Pancsova
Surányi Roland – Óbecse (4 darab
egyéves előfizetés)
Tari István – Óbecse
Vajda Annamária – Topolya
Vastag Gázsó Hargita – Topolya
Zolcer Andrea – Topolya
Zsiga Dávidházi Judit – Topolya

Szlovákia

Fehér István – Komárom
Kiss Mónika – Őrös
Pallér Péter – Komárom
Selye János Gimnázium – Komárom

Legújabb köteteink:

SZÉKELY KÖNYVTÁR

111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagynyedi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. Székely népdalok	35,00 lej
17. Kőváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. Régi székely költők	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hilárius</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. Székely népi imádságok	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignácz Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. Régi székely írók	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szócs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor az újabb kutatások tükrében	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők az árnyékos oldalról	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyar Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók az árnyékos oldalról	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej
91. Bethlen Gábor leveleiből	35,00 lej
92. <i>A székelyek (Rólunk írták)</i>	35,00 lej
93. Szabó Gyula: <i>Gólya szállt a csűrre</i>	35,00 lej
94. Zágoni Attila: <i>Válogatott paródiák és humoreszkek</i>	35,00 lej
95. Tompa Gábor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
96. Benkő József: <i>Transsilvania specialis (A székelyek földje)</i>	35,00 lej
97. Földi István: <i>Századelő az udvartereken</i>	35,00 lej
98. Gazda József: <i>A XX. század, ahogy megéltük</i>	35,00 lej
99. Király László: <i>Kék farkasok</i>	35,00 lej
100. Egyed Emese: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
100+ Siklód Ferenc: <i>Könyvjegyek II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.